

ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola
Szociálpolitika program

„Telepszerű lakókörnyezet volt a hivatalos elnevezése...”

Telepfelszámolási programok integrációs hatásai és nem szándékolt
következményei a rendszerváltás előtt és 2005-2010 között

Doktori (PhD) értekezés

Készítette:
Farkas Zsombor

Témavezetők:
Dr. Darvas Ágnes, egyetemi docens
Prof. Dr. Ferge Zsuzsa, professzor
emeritus

2017

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS.....	5
1. ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK	9
1.1. A társadalmi - közpolitikai beavatkozások hatásai és következményei.....	9
1.1.1. Társadalmi és közpolitikai beavatkozások	9
1.1.2. A beavatkozások hatásai, következményei és kudarcai.....	11
<i>Szándékolt hatások, nem szándékolt és „kvázi-intencionált” következmények.....</i>	<i>11</i>
<i>Közpolitikai kudarok.....</i>	<i>13</i>
1.2. Társadalmi integráció és kirekesztődés.....	14
1.2.1. Társadalmi integráció és dezintegráció.....	14
<i>A társadalmi integráció néhány elméleti koncepciója.....</i>	<i>15</i>
<i>Társadalmi integráció és dezintegráció.....</i>	<i>19</i>
1.2.2. Társadalmi kirekesztődés és szegregáció.....	21
<i>Társadalmi kirekesztődés-koncepciók.....</i>	<i>21</i>
<i>Szegregáció, gettósodás .....</i>	<i>25</i>
1.3. Az elméleti koncepciók megjelenése a kutatásban.....	28
1.3.1. Közpolitikai beavatkozások – sikerek és kudarok, hatások és következmények.....	29
1.3.2. A cigánytelepen élők társadalmi kirekesztettségének szerkezete és jellemzői.....	30
2. MÓDSZERTANI MEGONTOLÁSOK.....	36
2.1. A kutatás megfontolásai, céljai és eszközei.....	36
2.1.1. Értékelő kutatás, esettanulmány-kutatás	36
2.1.2. Kutatási célok és kérdések.....	37
2.1.3. Kutatási-elemzési szintek és módszerek	38
2.2. Az esettanulmányok helyszínei és szerkezete	41
3. CIGÁNYTELEPEK, SZEGREGÁTUMOK, GETTÓSODÁS	42
3.1. Teleplehatárolások – közpolitikai és szociológiai definíciók, jellemzések	43
3.2. Teleptipológiák.....	46
3.3. Lakóhelyi szegregáció, cigánytelepek, szegregátumok Magyarországon (a probléma mértéke, kiterjedtsége).....	49
3.3.1. Térbeli kirekesztődés, gettósodás, cigánytelepek az államszocializmusban.....	49
<i>Néhány tendencia vázlatos áttekintése .....</i>	<i>49</i>
<i>A cigánytelepek és a telepen élő népesség száma és jellemzői.....</i>	<i>50</i>
3.3.2. Lakóhelyi szegregáció, gettósodás és cigánytelepek a mai Magyarországon	53
<i>Szegregációs és gettósodási tendenciák a rendszerváltás után .....</i>	<i>53</i>
<i>Cigánytelepek, szegregátumok a rendszerváltás utáni 20 évben .....</i>	<i>54</i>
4. TELEPFELSZÁMOLÁS AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN	59
4.1. Társadalmi-politikai környezet, társadalompolitikai keretek.....	60

4.1.1. A „kényszerasszimilációs” politika, mint „integrációs keret”	60
4.1.2. Az 1961-es párthatározat – az „aktív és tudatos cigánypolitika” kezdete.....	62
4.1.3. A telepfelszámoláshoz közvetve kapcsolódó központi beavatkozások	63
<i>Lakótelep-építés</i>	64
<i>Szociálpolitikai támogatás</i>	64
4.2. A pártállam telepfelszámolási programja.....	65
4.2.1. Kezdeti lendület az 1960-as években – a „szociális követelményeknek meg nem felelő” telepek felszámolása.....	65
4.2.2. „Csökkentett értékű” lakások és kedvezményes lakáskölcsön	67
4.2.3. A lendület alábbhagyása (1970-es, 1980-as évek)	68
4.3. A pártállami telepfelszámolás hatásai és következményei	69
4.3.1. Eredmények, szándékolt társadalmi integrációs hatások.....	70
<i>A cigánytelepi lakások számának csökkenése, a lakáskörülmények javulása</i>	70
<i>Előrelépések a munka és az iskola terén</i>	71
4.3.2. Integrációgyengítés, dezintegráció, lakóhelyi szegregáció	73
<i>A családi, rokoni, közösségi kapcsolatok, a szociális/ normatív integráció gyengítése</i>	73
Belső konfliktusok.....	74
<i>Hosszú-távú eladósodás</i>	74
<i>Lakóhelyi szegregáció újratermelődése, új cigánytelepek kialakulása</i>	75
A helyi hatalom és társadalom ellenállása	76
<i>A kistelepülések gettósodásának felgyorsulása</i>	77
4.3.3. A hatások és következmények összefoglalása	78
5. A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI ELSŐ TELEPFELSZÁMOLÁS (2005-2010)	80
5.1. Társadalompolitikai környezet a rendszerváltás után (<i>makroszint</i>)	81
5.1.1. A cigányság társadalmi integrációja, mint „politikai kinyilatkoztatás”.....	81
<i>Fokozódó strukturális hátrányok, mélyülő társadalmi kirekesztődés</i>	81
<i>Közpolitikai beavatkozás vs. politikai kinyilatkoztatás</i>	87
5.1.2. Néhány kapcsolódó beavatkozás.....	87
<i>A rendszerváltás utáni legkiterjedtebb „roma lakásprogram”</i>	87
<i>Deszeregációs – esélykiegyenlítő oktatáspolitikai</i>	88
<i>Kísérlet a területi egyenlőtlenségek csökkentésére, a települési-térségi szegregáció fékezésére</i>	89
5.2. A 2005-2010 közötti, cigánytelepeket célzó közpolitikai beavatkozás (<i>középszint</i>).....	90
5.2.1. Telepfelszámolási–telepfejlesztési koncepció (2004)	90
<i>Lakhatási és szociális integrációs program</i>	91
<i>A koncepció számszerűsített célkitűzései és költségvetése</i>	93
<i>Meghívásos pályázat, modellprogramok</i>	94
5.2.2. Az első modellprogramok és a 2005-2010 közötti lokális beavatkozások.....	96
<i>Telepfelszámolás és rehabilitáció kilenc kistelepülésen (modellprogramok)</i>	96

<i>A 2005-2010 között megvalósított lokális beavatkozások</i>	100
5.3. Esettanulmányok: négy lokális beavatkozás vizsgálata (<i>mikroszint</i>)	104
5.3.1. Kerecsend (2005-2006)	104
<i>A település jellemzői</i>	105
<i>Lakóhelyi szegregáció (a beavatkozás célterülete)</i>	107
<i>A beavatkozás tervezése és megvalósítása</i>	109
Előzmények, kezdeményezés és tervezés	109
Beavatkozási területek, hatások és következmények	113
5.3.2. Szomolya (2007-2009)	124
<i>A település jellemzői</i>	124
<i>Lakóhelyi szegregáció (a beavatkozás célterülete)</i>	126
<i>A beavatkozás tervezése és megvalósítása</i>	130
Előzmények, kezdeményezés és tervezés	130
Beavatkozási területek, hatások és következmények	133
5.3.3. Sirok (2009-2010)	144
<i>A település jellemzői</i>	145
<i>Lakóhelyi szegregáció (a beavatkozás célterülete)</i>	148
<i>A beavatkozás tervezése és megvalósítása</i>	150
Előzmények, kezdeményezés és tervezés	150
Beavatkozási területek, hatások és következmények	152
5.3.4. Bátorfyerenye (2009-2011)	161
<i>A település jellemzői</i>	161
<i>Lakóhelyi szegregáció (a beavatkozás célterülete)</i>	163
<i>A beavatkozás tervezése és megvalósítása</i>	166
Előzmények, kezdeményezés és tervezés	166
Beavatkozási területek, hatások és következmények	167
5.3.5. Az esettanulmányok összegzése – mikroszintű hatások és következmények	175
6. ÖSSZEGZÉS: HATÁSOK, KÖVETKEZMÉNYEK ÉS KÖRÜLMÉNYEK	179
6.1. Strukturális feltételek, társadalom-és szociálpolitikai keretek	179
6.2. Közpolitikai körülmények, hatások és kudarcok	180
6.3. Lokális integrációs hatások társadalmi integráció nélkül	182
Bibliográfia	186
Ábrák jegyzéke	198
Táblázatok jegyzéke	199

„Annyit tudni kell, hogy mi ezt nem telepnek hívjuk, és nem is illik rá ez az elnevezés, és nem csak egy területről van szó. Telepszerű lakókönyezet volt a hivatalos elnevezése a pályázatban.”

BEVEZETÉS¹

Mintegy hét évvel ezelőtt, akkori munkahelyemen, Ferge Zsuzsa és Váradi Monika Mária vezetésével, két akadémiai egység közös kutatási programjaként nyújtottunk be pályázatot az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) kiírására. Több módszertani eszközzel terveztük vizsgálni a szegénység és társadalmi egyenlőtlenségek alakulását, illetve az ezeket célzó központi beavatkozások hatásait. Az alapkutatás részeként, nyolc-tíz helyszínen kutattuk volna az egyenlőtlenségi struktúra legalsó szegmensét jelentő cigánytelepek felszámolására indított (2005) programok eredményeit és hatásait. Az OTKA-pályázat azonban nem nyert, a munkahely nem sokkal később, nem ezért, de megszűnt, így nem foghattunk nagyszabású vizsgálódásba. A cigánytelepek, mint dezintegrációs tünetek, a szélsőséges társadalmi és térbeli kirekesztődés lokális jelenségei, továbbra is érdekelték. Leginkább azért, mert többször nyílt lehetőségem betekinteni, hosszabb-rövidebb időre bekapcsolódni cigánytelepi közösségek életébe. Részt vettem szabadidős programok szervezésében, érdekérvényesítési akciókban, korrepetáltam gyerekeket, kutattam, illetve viszonylag közletről követtem két telep felszámolási programot. A kutatási témát így PhD-tanulmányaim során továbbvittem. A vizsgálat ambícióit, a kutatási helyszínek számát azonban csökkentenem kellett, és elestem attól a lehetőségtől, hogy egy alapkutatás részeként, kutatócsoport tagjaként foglalkozzam a kérdéssel.

A kérdés pedig lényegi. Magyarországon közel háromszázezer ember él mintegy 1600 szegény- és cigánytelepen, amelyek jellemzője a strukturális nyomor, az emberi méltósággal összeegyeztethetetlen állapotok, a társadalmi tagságtól való megfosztottság. A szélsőséges társadalmi és térbeli kirekesztődés újratermelődése és terjedése nem csak az érintett népesség, de egyre inkább az ország egészének jövőjét is befolyásolják. A beavatkozás szüksége nem kétséges, annak megfelelő, hatékony módja igen. A rendszerváltás után, részben államszocialista intervenciók következményeként, erősödtek a lakóhelyi szegregációs trendek, fokozódott a legszegényebbek, a cigányok kiszorítása, kizárása a társadalomból. A telepeket

---

¹ Köszönöm a dolgozat megírásához nyújtott segítséget Darvas Ágnesnek, Czibere Ibolyának, Farkas Zsuzsannának, Ferge Zsuzsának, Váradi Monika Máriának és persze Vitai Georginának.

célzó első intézkedésre mégis másfél évtizedet kellett várni. A központi hatalom ekkor (2005) indított először programot a cigánytelepek felszámolására - fejlesztésére, az ott élő emberek életminőségének javítására. A kezdeti lendület azonban gyorsan alábbhagyott, a teljes konstrukció keretében (2005-2010) végül alig ötven lokális projekt valósult meg. A dolgozat ezek közül vizsgál négyet, illetve értékeli a kormányzati beavatkozás egészét és környezetét, összevetve az államszocializmus telepfelszámolásával. A rendszerváltás utáni időszakban a lokalitás szintjén elért szándékolt integrációs hatásokra és nem szándékolt következményekre fókuszálok. A közpolitika szintjén mindezek nem látszanak, minthogy a 2005-2010 közti konstrukció volumene meg sem közelítette a rendszerváltás előtti, két évtizedes telepfelszámolás nagyságrendjét, aminek jelentős eredményei, de kiterjedt, káros mellékhatásai is vannak. A rendszerváltás után viszont, a valódi politikai elköteleződés és a társadalmpolitikai keretek hiánya miatt, jól látszanak a makroszintű kudarcok. A strukturális hátrányok, a tartós nyomor felszámolása nélkül, a lokális eredmények ellenére, a teljes konstrukció nem lehetett sikeres. A társadalmi probléma mértéke nem mérséklődött, a cigánytelepen élők társadalmi-térbeli kirekesztettsége nem változott. Ez, a politikai deklaráció ellenére, soha nem is volt valódi szándéka a központi hatalomnak.

A vizsgált intervenciókat társadalmi, illetve közpolitikai beavatkozásnak tekintem. Ezek tervezett kimenetei, *szándékolt integrációs hatások*, a cigánytelepen élők társadalmi integrációjában elért eredmények (még akkor is, ha nem mindig egyértelmű a kizárólagos hatás). Számolni kell azonban *nem szándékolt* és látszólagosan nem szándékolt („kvázi-intencionált”), káros következményekkel is, amelyek az államszocialista telepfelszámolás makroszintű, a rendszerváltás utáni konstrukció kismértékű, lokális jellemzői. A dolgozat elméleti fókuszát a *társadalmi integráció-kirekesztődés* koncepciói adják, mivel a közpolitikai beavatkozás a cigánytelepen élők társadalmi integrációjának erősítését/kirekesztettségének enyhítését célozta. A fő irány a lakás, a lakhatás normalizálása volt. Az élet normalizálásához azonban, bár alapvető feltétel, nemcsak lakásra, hanem munkára, jövedelemre, képzettségre és sok minden másra is szükség van. Ezek teremtik meg a normakövetés, a társadalmi tagság, az integráció feltételeit. A cigánytelepen ezek hiányoznak. A telepen élők munkanélküliek, képzetlenek, szegények, lakhatásuk embertelen, lakókörnyezetük elszigetelt, élhetetlen. Kirekesztődnek a munkaerőpiacról, a jó oktatásból és más szolgáltatásokból, a lokális társadalmi-közösségi döntésekből és tevékenységekből, a „tisztességes” lakhatásból, a megfelelő szintű fogyasztásból. Azokról a területekről, amelyek nélkül nem lehetnek integráns, teljes jogú tagjai a társadalomnak (1. fejezet).

A 2005-2010 közti időszak beavatkozásait értékelő kutatással, több módszerrel vizsgálom. A társadalompolitikai kereteket és a konstrukciót (közpolitikai beavatkozást), illetve az államszocialista telepfelszámolást szakirodalom-és dokumentumelemzéssel rekonstruálom. A rendszerváltás utáni lokális projekteket esettanulmány-kutatás (*case study research*) keretében, elsősorban strukturált interjúkkal vizsgálom. A módszer, amely empirikus kutatásom keretét adja, lokális társadalmi jelenségek és beavatkozások hatásainak feltárására, értékelésére szolgál (2. fejezet).

A dolgozat bemutatja a társadalmi probléma meghatározásait, mögöttes mechanizmusait, kiterjedtségét és jellemzőit a rendszerváltás előtt és után. A cigánytelepek közpolitikai és tudományos lehatárolásai, tipológiai egyrészt tükrözik a többdimenziós kirekesztettséget, az életkörülményeket, másrészt alapjaiban határozták meg a beavatkozások irányait. Az államszocializmusban új típusú szegregátumok jöttek létre, erősödtek a lakóhelyi szegregáció, a gettósodás tendenciái, amelyek a rendszerváltás után sem gyengültek. A káros mechanizmusok tovább erősödtek, egyre többen szorultak cigánytelepekre, gettótelepülésekre, gettósodó térségekbe (3. fejezet).

A rendszerváltás utáni beavatkozás környezetének kialakulásához nagymértékben hozzájárult a pártállami telepfelszámolás. Nem szándékolt és „kvázi-intencionált” következményei máig meghatározzák a cigányság lakóhelyi elkülönülésének mintázatait, a cigánytelepek típusait, jellemzőit. Az államszocialista intervenció elemzésével láthatóvá válnak a társadalompolitikai keretek (makroszint), a közpolitika (középszint) és a lokális beavatkozás (mikroszint) közötti összefüggések, a feltételek, a körülmények fontossága. Jelentősek az integrációs hatások, a társadalmi probléma mértéke érdemben csökkent, a nem szándékolt és/vagy „kvázi-intencionált” következmények viszont hosszú-távon is károsak (4. fejezet).

Dolgozatom központi része a rendszerváltás utáni közpolitikai beavatkozás részletes elemzése, értékelése. Annak az állításnak a megerősítése, mely szerint a 2005-2010 közti konstrukciónak nem voltak társadalom-és szociálpolitikai keretei, a cigányság társadalmi integrációja, strukturális hátrányainak felszámolása csak a politikai kinyilatkoztatás szintjén jelent meg, tettekben nem. A közpolitikai beavatkozás – az előbbieket hiánya, illetve mérete eszközei, forrásai miatt – kudarcra volt ítélve. Társadalmi integrációs hatásai, a társadalmi probléma kiterjedtségét, mélységét tekintve, nem voltak. A lokalitás szintjén láthatók

eredmények, mikroszintű integrációs hatások, de ezek összességében nem befolyásolták a közpolitikai kudarcokat. A lokális projektek tapasztalatai azonban fontosak, megmutatják a cigánytelepek életébe történő beavatkozás lehetőségeit, adott feltételek mellett elért eredményeit, integrációs hatásait és nem szándékolt következményeit. Ezeket foglalják össze az esettanulmányok (5. fejezet).

A dolgozat zárásaként a társadalom-és szociálpolitikai keretek, a közpolitikai beavatkozás és a lokális projektek szintjén összegzem az eredményeket, összevetve az államszocializmus és a 2005-2010 közti időszak tapasztalatait. Ennek során igyekszem megválaszolni a kutatási kérdéseket (6. fejezet).

1. ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK

1.1. A társadalmi - közpolitikai beavatkozások hatásai és következményei

1.1.1. Társadalmi és közpolitikai beavatkozások

A cigánytelepeket célzó intézkedéseket mind az államszocializmusban, mind a rendszerváltás után a központi hatalom indította el². Az ideológiai háttértől és az eltérő körülményektől eltekintve, a központi programok egy lehatárolt, mégis összetett területen avatkoztak be a kormányzati szándéknak megfelelően. Az intervenciók szakpolitikai vagy – hasonló jelentéstartalommal – *közpolitikai beavatkozásoknak* tekinthetők. A kifejezés a „*public policy*” megfelelője, és a politikának annak a jelentésére utal, amit a hatalom birtokosa tesz bizonyos területeken, szakpolitikai kérdésekben, elvben saját meggyőződése, értékei alapján. A közpolitika a kormányzati célokhoz kapcsolódó cselekvést, politikai döntéseket és az azok megvalósítását elősegítő eszközöket, tevékenységeket jelent, azok hatásaira utal (Hajnal 2008). Gajdusчек György (2016) a közpolitika számos definíciójának három általánosítható összetevőjét emeli ki. Egyrészt, a közpolitikát valamilyen társadalmi probléma váltja ki, ennek kezelését célozza. „Ez a társadalmi feszültség határozza meg a közpolitika tartalmát, ez a kiváltó oka, és végső soron ez lesz sikerességének értékmérője is. (...) a társadalmi probléma a közpolitika kiváltó oka (kezdet) és a közpolitika tárgya, amire a közpolitika hatni kíván (a folyamat végén)” (Gajdusчек 2016: 47). Másrészt, a közpolitika része a célok és az elérésüket szolgáló eszközök pontos meghatározása. Harmadrészt, tartalmazza a döntés megvalósítását, a megvalósítás megszervezését is. „Csak akkor beszélhetünk tényleges közpolitikáról, ha a kormányzat valós lépéseket tesz a társadalmi feszültség kezelésére hozott döntés végrehajtására, eszközöket rendel kinyilvánított szándékai megvalósításához és a gyakorlatban alkalmazza is azokat. (...) A meg nem valósított, vagyis csak meghirdetett közpolitika valójában inkább – a szó „*politics*” értelmében vett – politikai deklaráció, kinyilatkoztatás” (Gajdusчек 2016: 47).

---

² A történetileg valószínűleg első, hasonló típusú beavatkozás József főherceg (1833-1905) nevéhez fűződik, aki „vagyont és befolyását kihasználva, mai kifejezéssel élve, akciókutatást is végzett: birtokain vándorcigányokat próbált letelepíteni és integrálni. (...) ’A teljes sikernek azonban több akadálya van: az, hogy elszigetelt kísérlet, amely egyáltalán csak akkor vezethet biztos eredményhez, ha országossá válik törvényes intézkedések alapján; aztán az, hogy a megyei hatóság nem támogatta a kísérletet; végre a főhercegnek saját, túlságosan jó szíve, mely gyakran tesz engedményeket az ilyen faj nevelésében elengedhetetlen tartós fegyelem következetességének rovására’ (Pallas Nagy Lexikon, József-Wlislocki 1895).” Forrás: Dupcsik 2009: 69.

A definíció központi eleme a társadalmi probléma/jelenség, amelyre a közpolitika válaszolni próbál. Esetünkben ez a „feszültség” a cigánytelepek összetett társadalmi - térbeli kirekesztettsége, amelynek csökkentésében akkor lehet eredményes a közpolitika, ha fellelhetőek mögötte/mellette hosszú-távú társadalompolitikai keretek, komplex szociálpolitikai eszközök. A cigánytelepek felszámolását és/vagy fejlesztését célzó programok kapcsán kérdés, hogy elérhető-e fenntartható, széleskörű eredmények a kiterjedt nyomor felszámolása, a strukturális hátrányok enyhítése nélkül, amire pedig rendre nem látszanak kormányzati szándékok. A társadalompolitika – definíció szerint – befolyásolja a társadalmi szerkezet átalakulását, többek között a szegénység kiterjedtségét és mélységét. Azt, hogy mennyien vannak a szegények és mennyire vannak leszakadva a társadalom más rétegeitől (Andorka 2002). A társadalompolitikai beavatkozások – jó esetben – csökkenteni próbálják a társadalmi távolságokat, a társadalmi-területi egyenlőtlenségeket, a társadalmi és fizikai életesélyek különbségeit és hiányait. „Az induló egyenlőtlenség-rendszer attól függően fog módosulni, hogy az elosztás és felhasználás, ill. a felhalmozás során hogyan érinti a központ tudatos tevékenysége az egyes csoportokat” (Ferge 1982: 47). Ráadásul, írja Ferge Zsuzsa máshol, „a javak és esélyek igazságos elosztása, illetve újraelosztása nyilván szükséges, de nem elégséges feltétel. Az embereknek nemcsak egyenlőbb létfeltételekre van igényük, hanem annak elismerésére is, hogy mindenkit egyenlő tisztelet illet, hogy senki emberi méltósága nem sérthető” (Ferge 2000a:).

1.1.2. A beavatkozások hatásai, következményei és kudarcai

Szándékolt hatások, nem szándékolt és „kvázi-intencionált” következmények

A közpolitikák/társadalompolitikai beavatkozások szándékolt hatásokkal és nem szándékolt következményekkel járnak, amelyek együtt mutatnak valós képet az eredményekről és a kudarcokról. A szándékolt hatások azok az eredmények és kimenetek, amelyeket a központi hatalom célul tűzött ki. Másként: olyan közpolitikai célok, amelyekkel számoltak a tervezés és a megvalósítás során. A nem szándékolt hatások nem várt, nem tervezett következmények, amelyek nem feltétlenül nemkívánatosak (Merton 1936), de jellemzően kedvezőtlenek. Mindkét esetben igaz, hogy az adott beavatkozás résztvevői és szemlélői egymástól eltérően észlelhetik a szándékoltságot, illetve a nem-szándékoltságot.

Robert K. Merton (1980) a társadalmi tevékenységeket – jelenségeket, köztük a beavatkozásokat – a társadalmi működésben betöltött szerepük, funkciójuk alapján azonosítja, megkülönbözteti a társadalmi funkciókat és diszfunkciókat. Utóbbiak a társadalmi tevékenységek káros hatásai, amelyek veszélyeztetik a társadalmi integrációt, a kohéziót. A cselekvések kimeneteit tekintve elkülöníti egymástól a manifeszt és a látens funkciókat. A manifeszt funkció jelenti a szándékolt hatást, amikor a cselekvésben résztvevők számára ismertek és kívánatosak a következmények. Látens funkció akkor azonosítható, amikor a következmények nem ismertek, nem szándékoltak és nem érzékeltek. „Az előbbivel olyan, meghatározott egységet (személyt, csoportot, társadalmi vagy kulturális rendszert) érintő objektív következményekre utalunk, melyek elősegítik ennek az egységnek a rendeződését vagy alkalmazkodását, és szándékosan ezért idézték elő őket; a második kifejezés az ugyanilyen jellegű nem szándékolt és nem felismert következményekre utal” (Merton 1980: 223). Mascharka (2001) szerint „a nem szándékolt következmények törvénye” alapján a komplex beavatkozásoknak mindig megjelennek nem szándékolt, gyakran nem kívánt következményei attól függetlenül, hogy elérték-e vagy sem a szándékolt hatásokat.

Fazekas Ildikó és munkatársai (2011) társadalmi hatásként értelmezik a társadalmi státusz dimenzióit, az életminőség mutatóit, a társadalmi javakhoz és közszolgáltatásokhoz való hozzáférés feltételeit, a közösségek hálózatát, interakcióit és a társadalmi részvétel egyéb aspektusait. A tervezett beavatkozások szándékolt következményeit és „mellékhatásait” az adott társadalmi csoportra vonatkoztatva kell mérni (Fazekas et al. 2011). A TÁRKI tanulmánya (2005) szerint a szándékolt következmények „a fejlesztéspolitikai (...) célkitűzés közvetlen elérését előidéző hatások”. A társadalmi beavatkozások szándékolt hatása társadalmi hatás, nem szándékolt következményei lehetnek társadalmi, gazdasági és környezeti hatások. A következmények lehetnek továbbá lokálisak vagy globálisak, rövid vagy hosszú-távúak, átmenetiek vagy stabilizálódottak (Bartus et al. 2005). Krémer és szerzőtársai (2011) megkülönböztetik – mások mellett – a szándékolt és nem szándékolt, illetve a társadalmi, környezeti, gazdasági hatásokat (Krémer et al. 2011).

Ferge (1982) a mertoni elméletet továbbgondolva bevezet egy köztes fogalmat, a „kvázi-intencionalitást”. Eszerint a társadalmi beavatkozásoknak nem csak tisztán szándékolt és nem szándékolt hatásai, hanem „kvázi-intencionált”, azaz „előrelátható, mégsem látott

következményeik” is vannak: „A teljes szándékoltóság és a teljes spontaneitás csak két lehetséges scenárió. A társadalomban legalább ennyire fontosak az úgynevezett kvázi-intencionált folyamatok (Ferge 1982). Ezek nem egészen, nem bevallottan, nem nyilvánvalóan irányított történések, de többnyire nincs szó „kriptotudatosságról”, azaz titkos mögöttes szándékról, összeesküvésről. A fogalom olyasmire utal, hogy egy folyamatnál nem mutatható ki tudatosan követett cél, ám a kimenetek nem meglepőek és nem is zavaróak azok számára, akik a folyamatokra hatni tudtak volna, illetve megelőzhettek volna utólag sok szempontból rossznak minősíthető következményeket. (...) A ’nem ellenőrizhető és nem mederben tartható’ folyamatoknál inkább kvázi-tudatosságról, mint spontaneitásról kellene beszélni. (...) a nem szándékolt és nem anticipált következmények egészen pontosan előre láthatók, anticipálhatók, sőt sokak által előre jelzettek voltak” (Ferge 2010: 78-79). Ferge azért kérdőjelezi meg a spontaneitást, „mert látszólag elemi erejű pszichológiaiainak tűnő jelenségek – mint például a rasszizmus, az etnikai vagy vallási gyűlölködés – mögött is a szenvedélyeket tudatosan (esetleg kvázi-intencionálisan) gerjesztő erők és érdekek állnak” (Ferge 2000b: 45). A makroszintű dezintegrációs jelenségeket olyan közpolitikai beavatkozások, intézményes megoldások – mások mellett az oktatási, az egészségügyi rendszer piaci és kvázi-piaci elemei – generálják, amelyek szándéka a színvonal emelése, a hatékonyság javítása, de súlyos mellékhatásokkal, többnyire „kvázi-intencionált” következményekkel járnak. Az egyenlőtlenségek növekedése, az életesélyek távolodása (a kevésbé korlátozott piaci szabadsággal, a csökkentett redisztribúcióval) „inkább intencionált, tudatosan indukált, vagy legalábbis nem kezelt folyamatok”. A szegénység kiterjedése és mélyülése, a szegény szubkultúra (mint a deviancia újratermelésének kerete) „inkább “kvázi-intencionált”, látszólag nem szándékolt, de ‘fent’ jól eltűrt” következmény. A mikroszintű kohézióhiány, a normák gyengülése, az egyéni-kisközösségi szintű kiilleszkedés pedig „inkább ’spontán’ következmények, ’természetes’ velejárók” (Ferge 1999: 4-5).

Közpolitikai kudarcok

Amennyiben a szándékolt hatások nem, vagy nem a céloknak megfelelően sikerülnek, ha megjelennek kedvezőtlen nem szándékolt hatások és „kvázi-intencionált” következmények, amelyeket a központi hatalom lehetősége ellenére nem korrigál, akkor azonosíthatók a *közpolitikai kudarcok*. Ezek rendszerint előreláthatóak és nyilvánvalóak (Gajduschek 2016). Ha a közpolitikák deklarált (vagy implikált) céljuktól elmaradnak, vagy csak alacsonyabb társadalmi költséghatékonysággal érik el céljukat, a kudarc egyértelmű. „Közpolitikai

kudarcról (...) akkor beszélhetünk, ha az adott következményeket a kormányzat (illetve egy kormányzati szereplő) okozta; meg szükséges tehát vizsgálni, hogy (...) mit tekintünk a kudarc-gyanús közpolitika okának” (Hajnal 2008: 30). Fel kell tárni, hogy a beavatkozások miért hordanak félre, megvalósításuk melyik szakaszban és milyen szinten siklott félre (Hajnal 2009).

A közpolitikai kudarcok a központi hatalom által okozott, nem megakadályozott/nem korrigált kedvezőtlen, nem szándékolt vagy „kvázi-intencionált” kimenetek. Hajnal (2008) a kedvezőtlen hatásokat „bekövetkezett romboló hatásoknak” nevezi, és négy típusukat különbözteti meg előreláthatóságuk és korlátozhatóságuk – megelőzhetőségük alapján: (1) előrelátható és megelőzhető; (2) előrelátható, de nem megelőzhető; (3) nem látható előre, de (elvileg) megelőzhető; (4) nem látható előre és nem is előzhető meg (Hajnal 2008). A közpolitikai kudarcok „jó kormányzással”, a közpolitikai döntések szándékolt és nem szándékolt hatásainak becsülésével elkerülhetők. Az ilyen kormányzásnak nem csak a szándékolt hatásokra, hanem azok elérésének „árára”, azaz a nem szándékolt következményekre is tekintettel kell lennie (Fazekas 2011).

1.2. Társadalmi integráció és kirekesztődés

1.2.1. Társadalmi integráció és dezintegráció

A súlyos társadalmi zavarokat jelző cigánytelepek a szélsőséges társadalmi és térbeli kirekesztettség tünetei, amelyek természetük szerint újratermelődnek és terjednek. A folyamat mögött strukturális tényezők és dezintegrációs mechanizmusok húzódnak, amelyek rossz minőségű, szegmentált társadalomhoz vezetnek. Annak minden káros tartozékával: a társadalmi csoportok közötti áthidalhatatlan távolságokkal, szegmentált munkaerőpiaccal, szegregált oktatási, egészségügyi és egyéb intézményekkel, kirekesztett társadalmi csoportokkal és bizalmatlan, reményvesztett emberekkel³. Ezek mind olyan következményei a társadalmi integráció és kohézió hiányának, a rosszul működő társadalmi alrendszereknek, amelyek elérve egy bizonyos szintet, veszélyeztethetik az állam, a társadalom alapvető

---

³Az induló helyzetek egyenlőtlenségei és a szegénység újratermelődési mechanizmusai a kimenetek egyenlőtlenségéhez vezetnek. Az egyenlőtlenebb társadalmak pedig betegebbek, bizalmatlanabbak, rosszabbul funkcionálnak, mint a kevésbé egyenlőtlenek. Előbbiekben nagyobb a bűnözés, több a koraszülött, alacsonyabb a tanulói teljesítmény, a születéskor várható élettartam és a társadalmi mobilitás mértéke (Wilkinson–Pickett 2009, Wilkinson 2012).

működését. Másik nézőpontból: Ha az alrendszerek egyenként és együtt is jól működnek, ha ezeken keresztül a társadalom tagjai kapcsolódni tudnak egymáshoz, csoportokhoz, intézményekhez, ha nincsenek szegregált, „párhuzamos világok”, ha az egyenlőtlenségek kezelhetőek, ha az emberek aktív részesei és nem elszennvedői annak a társadalomnak, amelyben élnek, akkor a társadalom kiegyensúlyozott, toleráns, szolidáris, végső soron integrált. A központi hatalom ezekben a társadalmakban rendelkezik valamilyen – alkalmasint hosszabb ideje érvényesülő – közmegegyezéssel kialakított társadalompolitikai iránnyal, vízióval. A közpolitikák funkcionálisan működnek, érvényesül a szociális- és jobbiztonság, valódi tartalma van a szociális állampolgáriságnak, nincsenek, vagy alig vannak szélsőségesen kirekesztett helyzetek. A társadalom tagjainak többsége a nagy alrendszereket tekintve, integrált: (méltó) megélhetést biztosító munkája, (megfelelő) képzettsége van, elfogadható színvonalú lakásban, lakókörnyezetben él, igénybe tudja venni az egészségügyi, oktatási, szociális stb. intézményeket; különböző mértékben, de képes követni az irányadó fogyasztási mintákat és normákat. A társadalom tagjainak integráltsága, társadalmi tagsága tehát számos, egymással összefüggő, (jól) funkcionáló szintéren keresztül, több körülmény együttes fennállása esetén valósul meg, amelyek összességében eredményezik a jó minőségű társadalmat.

A cigánytelepeken ezek a körülmények korántsem teljesülnek. A szegregátumok kirekesztett, belsőleg sajátosan strukturált társadalmi zavarokkal, feszültségekkel, devianciákkal terheltek – a szegregált nyomorból fakadó saját szabályokkal, érték-és normarendszerrel, viszonyokkal és stratégiákkal. A teljes társadalmi struktúrát tekintve, a cigánytelepen élő emberek minden szempontból annak a legaljára szorított csoport. Szegregáltságuk, kirekesztettségük (melynek, a strukturális tényezők mellett, a cigány származás meghatározó dimenziója), a telepek infrastruktúrális és mentális állapota, gyenge fizikai és társadalmi életesélyeik a dezintegrált és szegmentált társadalom következményei. Mindezekből kiindulva, különböző elméleti megközelítésekre támaszkodva, a társadalmi integráció és az integrált, „jó minőségű” társadalom, valamint a dezintegráció ismérveit, dimenzióit veszem sorba.

A társadalmi integráció néhány elméleti koncepciója

A társadalmi integráció kérdéskörét vizsgálva, David Lockwood és Jürgen Habermas konstrukciójából indulok ki. Lockwood (1964) klasszikus felosztása szerint az integráció két része a társadalmi integráció és a rendszerintegráció. Előbbi a társadalom tagjai és egyéb

szereplői, aktorai közötti, mikroszintű, utóbbi a különböző társadalmi rendszerek, alrendszerek közötti, makroszintű kapcsolat-és viszonyrendszerekre utal. A társadalom akkor integrált, ha a társadalmi-és rendszerintegráció szintje megfelelő, illetve ezek egymással egyensúlyban vannak. Habermas (1987) koncepciója ehhez hasonló, de a rendszerintegrációt a társadalmi integráció részének tekinti. Értelmezése szerint a társadalmi vagy szociális integráció az „életvilág” fogalmával, a rendszerintegráció a nagy rendszerekkel (piaccal, munkával, iskolával) függ össze. A rendszer-és a szociális integráció bizonyos feltételek fennállása esetén szembe kerülhetnek egymással, megbontva így a társadalmi integráció egyensúlyát. Habermas szerint a társadalom integráltságához nem elegendő a rendszerintegráció. Szükség van a konszenzusos érték-és normarendszereken keresztül megvalósuló szociális vagy normatív integrációra is. A rendszerintegrációt a különböző alrendszerek és társadalmi érdekcsoportok alakítják (Habermas 1994). A szociális integráció közös értékek és normák alapján, a család, a rokonság, a kisközösség szintjén valósul meg. Az emberek többsége tehát szociálisan integrált, hiszen a mikroszint integrációs, inkluzív közeget jelent, de a rendszerintegrációs alrendszerekből sokan kiszorulnak.

T. H. Marshall (1949) állampolgári jogok elmélete nem tekinthető klasszikus integrációs teóriának, de a Marshall-féle polgári, politikai és szociális jogok értelmezhetők az integráltság elemeiként. Ezek a jogok együttesen (a méltósághoz való joggal együtt) eredményeznek társadalmi tagságot (Marshall 1991). Ha a jogok megbízhatóan érvényesülnek, az egyének társadalmi tagsága stabil, azaz integráltak. A polgári és politikai jogok önmagukban nem elégségesek az integrációhoz, és persze anyagi biztonság, iskolázottság, tájékozottság stb. híján ezek másodlagossá, illetve érvényesíthetlenné válnak. A harmadik integrációs szintér a szociális jogok, amelyek alapján a központi hatalom szociális, jóléti szempontból (is) felelősséggel tartozik az állampolgárokért. Marshall szerint a szociális jogok része „a gazdasági jólét és biztonság egy bizonyos fokához való jogtól kezdve a szociális örökségben való teljes részesedés és a társadalomban fennálló szabályok szerinti civilizált lényként való élet jogáig minden” (Marshall 1991:50). Esping-Andersen (2009) később újrafogalmazta az „életesélygaranciák alapvető készletét” jelentő szociális jogok szerepét, amelyeknek ma már a csapdahelyzetek (az alacsony bérek, a rossz munkahelyek, a kedvezőtlen életesélyek tartóssá válása) ellen kell hatékony védelmet nyújtaniuk, illetve a csapdahelyzetben lévőknek kell jogot biztosítaniuk egy ’második esélyre’ (Esping-Andersen 2009:466).

A gazdag hazai szakirodalom, amelyből itt csak néhány releváns megközelítést emelek ki, sok aspektusból foglalkozik a társadalmi integráció kérdésével. Szalai Júlia (1990) a társadalmi integráció – rendszerintegráció fogalom párt használja (még a Kádár-korszak társadalmát elemezve). Előbbi azt jelenti, hogy a „mindennapi eljárás módok, az életformák, az érvényesülés útjai, a kialakuló különbségek és azok tudatosulásai (...) általánosan elfogadott és gyakorolt szabályokon nyugszik”. A rendszerintegrációt pedig „a hatalomgyakorlás elveinek, az állam berendezkedésének, illetve intézményei működésének sajátosságai” jellemzik (Szalai 1990: 40). Utasi Ágnes (2002) az emberi kapcsolatok fontosságát, a szociális vagy normatív integrációt hangsúlyozza: szoros, bizalmas kötődések kellene az integráltsághoz. „A társadalmi kohéziót és integrációt elsősorban a valóságos kontaktusok s leginkább a rendszeres találkozással, együttléttel kohezionált intenzív erős kötelékek biztosítják” (Utasi 2002: 3). Ezt adatfelvételek támasztják alá: a megkérdezettek 80-90 százaléka a társadalmi „beilleszkedés”, illetve a kirekesztődés elkerülése érdekében kiemelten fontosnak tekinti, hogy legyenek barátai, családja, gyerekei. A kapcsolathálózati megközelítés szerint a társadalmi integrációt elsősorban a családi kötelékeken alapuló „szolidaritáskapcsolatok”, erős és intenzív kötések biztosítják. Ezek akkor integráló erejűek, ha közös háztartásban élő vagy legalább hetente találkozó/beszélő közeli családtagokról (szülő, gyerek, élettárs/házastárs) és „bizalmas barátokról” van szó. „Csak az ilyen mértékben intenzív kötelék biztosíthatja az egyének között a biztonságot jelentő mindennapi szolidaritást, a kölcsönös emocionális támogatást, s végső soron a társadalmi integrációt. (...) válsághelyzetben minden bizonnyal a kevésbé intenzív erős kapcsolatok is többnyire „aktivizálódnak”, ám a mindennapokban a ritka intenzitással működő kötelékek kevésbé biztosíthatnak támaszt, következésképpen kevésbé hatnak az egyének biztonságérzetére, integrációtudatára, boldogság-, megelégedettségérzésére, s ezáltal szubjektív életminőségére” (Utasi 2002: 11).

Kovács Imre vezetésével 2013-2017 között jelentős kutatás zajlik a magyar társadalom integrációs és dezintegrációs folyamatairól (az MTA Szociológiai Intézetében)⁴. Az ennek előfutáraként létrejött kötet (Kovács et al. 2012) szerzői számos nézőpontból, különböző társadalmi csoportokat, alrendszereket kiemelve, városban és vidéken vizsgálják, illetve

---

⁴ „A projekt célja a magyar társadalom integrációs és dezintegrációs folyamatainak szociológiai szempontú feltárása. Egy olyan értelmezési keretet próbálunk kidolgozni, amely egyszerre reflektál a rétegződéssel, társadalmi egyenlőtlenséggel foglalkozó tanulmányokra, hozzájárul a szociológia módszertani és tematikus megújításához, valamint aktuális és érvényes ismereteket közöl a magyar társadalomról.” Forrás: <http://szociologia.tk.mta.hu/integracios-es-dezintegracios-folyamatok>

érintik a társadalmi integráció kérdéskörét. A bevezető tanulmány szerint a társadalmi integráció, amely gyakran, de különböző tartalmakkal definiált kifejezés, társadalomelméleti megközelítésben „azzal a kérdéskörrel áll kapcsolatban, hogyan lesz emberek, csoportok, cselekvések, intézmények, normák stb. tömegéből – többé-kevésbé – működőképes egész, vagyis hogyan lesz *társadalom*, mi tartja össze a társadalmat, hogyan működik a társadalom” (Kovách – Dupcsik 2012: 8). A kötet egy másik tanulmányában, Hajdú Gábor (2012) a rendszerváltás utáni magyar társadalom értékszerkezetének változásait tárja fel integrációs szempontból: „A társadalmi integráció vizsgálatakor, röviden és egyszerűen fogalmazva, arra vagyunk kíváncsiak, hogy mi tartja össze a társadalmat” (Hajdú 2012: 45). Az integráció értelmezhető a társadalom tagjai közti szolidaritásként, együttműködési hajlandósággént. Hajdú (az emberek közötti és intézmények iránti) bizalom, a normakövetés (normaszegések elfogadottsága, mértéke, percepciója) és a társadalmi részvétel (civil és politikai aktivitás) közötti kapcsolatokat vizsgálja. Ezeket tekinti a társadalmi integráció összetevőinek, amelyekben fellelhetők mind a rendszer-, mind a szociális integrációhoz szükséges tényezők. A társadalmi (politikai és civil) részvétel, illetve a civil társadalmi aktivitás kapcsán kiemeli a kapcsolati tőke fontosságát, amely „alapja a helyi részvételnek és az információ terjedésének is, így a barátokkal, szomszédokkal való gyakori találkozás szintén egy jól működő társadalom ismérve” (Hajdú 2012: 58).

Az MTA - kutatást megalapozó tanulmányok a *Társadalomtudományi Szemle* különszámában (2015/3) jelentek meg. Az elméleti bevezetőben Dupcsik Csaba és Szabari Vera (2015) – Parsons, Habermas és Giddens nyomán – alakítják ki saját koncepciójukat. Kiemelik a makroszinten, középszinten és „az egyes cselekvők” mikroszintjén történő vizsgálódás lehetőségét az integráció, illetve az integrációs mechanizmusok kapcsán. Hangsúlyozzák a társadalmi integráció többdimenziós természetét, amely miatt az integrációs-dezintegrációs folyamatokra épülő, az élet számos területét lefedő elméleti keretre van szükség. A szerzők „tág meghatározása” szerint a társadalmi integráció az, amikor „az egyén vagy intézmény (cselekvő, ágens) kooperál egy társadalmi csoporttal vagy kollektivitással úgy, hogy „bizonyos mértékben” elfogadja annak *értékeit, normáit, szabályait* stb. Egy integrált társadalomban az intézmények, normák és szabályok mindenki számára *legitim*, elfogadható módon jelennek meg. Vagyis, egy „jól” integrált társadalomban az azt alkotó elemek összekapcsolódása, *kooperációja ismert és elfogadott*”. A társadalom integráltságára pedig azért van szükség, mert „egy társadalom objektív funkciója, hogy egyedeiben, intézményeiben, viszonyaiban folyamatosan *újratermelődjék*, a szabályok, normák, értékek

viszonylagos állandósága pedig az ehhez szükséges kiszámíthatóság, létbiztonság alapjait teremti meg”. Integrációs mechanizmusnak tekintik „a cselekvéseknek, beállítódásoknak, képzeteknek, stb. minden olyan ideáltipikus készletét (...), amely adott integrációs ágensek kooperációjának szintjét javítja és/vagy fenntartja a kooperáció további lehetőségét, növeli az ágensek összetartozásának érzését, csökkenti a kommunikációs zavarok vagy konfliktusok kialakulásának esélyét” (Dupcsik – Szabari 2015: 61-62). Az integrációs ágensek lehetnek egyének, makro-és mikroszintű csoportok, intézmények, gazdasági egységek, államok.

Kevésbé elméleti, de az integrációhoz-kirekesztődéshez való szoros kapcsolódása miatt mégsem kihagyható az Európai Unió „*társadalmi kohézió*” (social cohesion) kifejezése. A társadalmi kohézió erősítése a 2000-ben meghirdetett európai uniós stratégia, a „lisszaboni folyamat” harmadik pilléréként lett az uniós közösségi politika egyik központi iránya. Az európai uniós értelmezések szerint a társadalmi kohézió „a társadalmi béke feltétele, aminek fenntartása érdekében fel kell lépni a társadalmi kirekesztődés ellen”, és/vagy „az európai társadalmak versenyképességének előfeltétele” (továbbá: a társadalmi kohézió megőrzésének biztosítója az európai szociális modell) (Juhász 2006: 11). Az Európa Tanács 2004-es stratégiája szerint a társadalmi kohézió társadalmi kapacitást jelent arra, hogy az állam, a társadalom biztosítani tudja „minden tagja általános jóllétét, minimalizálja az egyenlőtlenségeket és elkerülje a polarizációt. Az összetartó társadalom egymást kölcsönösen támogató, szabad egyének közössége, akik demokratikus úton valósítják meg ezeket a közös célokat” (CDCS 2004: 3).

Társadalmi integráció és dezintegráció

A modern társadalmak egyike sem teljes mértékben integrált, de vannak jobban és rosszabbul integrált társadalmak attól függően, hogy a rendszer-integratív és a szociális integratív elemek, a különböző társadalmi alrendszerek mennyire működnek megfelelően. Ha működésük diszfunkcionális, illetve a rendszerintegráció és a szociális integráció nincsenek egyensúlyban, az integratív elemek felbomlanak, *dezintegrációs* folyamatok indulnak el a társadalomban. Anomikus dezintegráció akkor következik be, amikor ezek a mechanizmusok erősek, és az integratív rendszerek teljesen leépülnek. „Ha (...) a felbomlás egy bizonyos szinten túllép, akkor a megszokott, normális élet lehetetlenné válik. A *társadalmi újratermelési folyamatok* megzavarodnak. Az intézmények nem, vagy rosszul működnek, így az élet objektív feltételei nehezednek, ellehetetlenülnek. A szabályok érvényüket, hitelüket

vesztik, miáltal magától értetődővé válik ezek megszegése, pontosabban be nem tartása” (Ferge 1990: 4). Ferge Zsuzsa (1999) egy másik tanulmányában abból indul ki, hogy könnyebb az integrációt, az integráltságot károsító tényezők számbavétele, mint a „jól integrált” társadalom ismérveinek eldöntése. A dezintegrációs jelenségeket két nagy csoportba, több alcsoportba sorolja. Az első csoport a makroszintű társadalmi viszonyokat jellemző tényezőket, „a fizikai és társadalmi életesélyek egyenlőtlenségeit” és a társadalom szegmentálódását, szegregációját tartalmazza, illetve „azt, hogy mennyire van összhangban az adott társadalom tagolódása a modern európai civilizáció bizonyos feltételeivel vagy kísérőjelenségeivel, például a hierarchiák gyengülésével, az emberek egyenlő méltóságát és jogait biztosító feltételekkel” (Ferge: 1999: 4). A második csoportban a mikroszintű, „személyközi és kisközösségi viszonyokat” jellemző tényezők-folyamatok vannak, amelyeket erősen meghatároznak a makroszintű viszonyok, de az „egyéni viselkedéseken és cselekvéseken van a hangsúly”. „A tartó kötelek megroppanásáról, a normák szabályozó erejének gyengüléséről, s ezzel a társadalom egészéből való kiszorulásról, vagy a Castel (1995) által leírt kiilleszkedésről van szó” (Ferge 1999: 4-5). Az 1. táblázat Ferge rendszerezése alapján a dezintegrációs jelenségek egy lehetséges összefoglalását mutatja be: A dezintegráció makroszintű jelei a szegregálódás, a szegmentálódás, a kizárás, a kiilleszkedés. Ezek együtt járnak az egyenlőtlenségek és a szegénység növekedésével, a redisztribúció visszavágásával, szegmentált munkaerőpiaccal (tartós munkanélküliséggel, fekete munkával), lakásrendszerrel és egészségüggyel, szegregált oktatással és gettósodással. Mikroszintű dezintegrációs jelenség az „egyének közötti és kisközösségeken belüli” kohézió hiánya, ami a kapcsolati hálók, a normák, a családi kapcsolatok és az egyéni identitások gyengüléséhez, értékválsághoz, deviáns magatartásformákhoz vezet (1. táblázat).

1. táblázat: A társadalmi integráció ellentettjei, a dezintegrálódás jelenségei

Makroszint		Mikroszint	
Szegregálás, szegmentálás, peremre szorítás (kizárás, kiilleszkedés). <i>Növekvő társadalmi távolságok csoportok között – életesélyek távolodása.</i>		Egyének közötti és kisközösségeken belüli kohézió-hiány. <i>Elemi társadalmi részek közötti kohézió-hiány; megtartó hálók, együttélést segítő normák gyengülése (kiilleszkedés).</i>	
Jellemzők - jelenségek és példák			
Egyenlőtlenség növekedés pl. kevéssé korlátozott piaci szabadsággal, redisztribúció csökkentésével.	Szegénység szélesedése vagy/és mélyülése; szegény 'szubkultúra' erősödése (egyben bizonyos deviáns magatartások újratermelési kerete).	Családi kapcsolatok gyengülése; Házassodási hajlandóság csökken; válások száma nő; Kevesebb gyerek.	Menekülés és önfeladás sok formája - Identitások gyengülése.
Szegmentált	"Érdemtelen szegények"	Magányosodás:	Önfeladás többé-kevésbé

Makroszint		Mikroszint	
Szegregálás, szegmentálás, peremre szorítás (kizárás, kiilleszkedés). <i>Növekvő társadalmi távolságok csoportok között – életesélyek távolodása.</i>		Egyének közötti és kisközösségeken belüli kohézióhiány. <i>Elemi társadalmi részek közti kohézió-hiány; megtartó hálók, együttélést segítő normák gyengülése (kiilleszkedés).</i>	
Jellemzők - jelenségek és példák			
munkaerőpiac; Munkanélküliség, tartós formák is; fekete munka (normasértő).	megjelenése; ezzel életek ellehetetlenítése, jövőtől megfosztás.	Egyszülős családok, házasságon kívüli születések száma nő; Egyedül élők (magányosok) száma nő.	szélsőséges formái, ill. öngyilkosság Alkohol, dohány, drog; ideg-elmebetegségek szaporodása.
Szegmentált egészségügy, nyugdíjrendszer.	Kedvezményekből, ellátásokból kimaradók, kiszoruló.	Individualizáló verseny.	Szabálysértés, bűnözés számos formája, mindennapi erőszak.
Szegmentálódó iskolarendszer.	Továbbtanulás nehezedeése, ifjúsági munkanélküliség, ill. reménytelenség.	Bizonyos szolidaritási kapcsolatok gyengülnek.	Normák gyengülése, értékválság.
Szegmentálódó lakásrendszer, gettósodás.	Lakás elvesztése, hajléktalanság.	-	-

Forrás: Ferge 1999: 5 (részlet a táblázatból).

Kovách Imre és szerzőtársai (2015) megközelítésében bizonyos makroszociológiai folyamatok és tényezők, illetve a bourdieu-i konvertálható tőkefajták meghatározó fontosságúak az integráció – dezintegráció szempontjából: „az iskolarendszer és ezzel párhuzamosan az iskolai teljesítmény, valamint a munkaerő-piaci viszonyok és – a társadalom többsége számára – ezzel szoros korrelációban lévő jövedelem-egyenlőtlenségek” (Kovách et al. 2015:71). (Bourdieu-nél ezek feleltethetők meg a társadalmi, a gazdasági és a kulturális tőkének, Fergénél a tulajdonnak, a hatalomnak, a tudásnak). Kováchék levezetik, hogy a dezintegrációs folyamatok, amelyek szerintük „legsűrűbben (...) a jövedelmi szegénységgel összefüggő jelenségek kapcsán érhetők tetten”, három társadalmi csoportra, a munkanélküliekre, a jövedelmi szegényekre és a romákra illenek leginkább (Kovách et al. 2015). Róbert Péter és munkatársai 2014-es kutatásukban, a bourdieu-i tőkék operacionalizálása alapján alakítottak ki társadalmi rétegeket. A gazdasági tőkéhez sorolták a jövedelmet, a vagyont, a kulturális tőkéhez a magas és az „újkultúra” fogyasztását, a kapcsolati tőkéhez a kapcsolatok mennyiségét és „társadalmi helyzetét”. A nyolcszintes társadalmi hierarchia legaljára a „leszakadók” kerültek, akik legnagyobb részt munkanélküliek, szegények és cigányok (és a magyar társadalom közel negyedét teszik ki) (Róbert 2014, 2015).

1.2.2. Társadalmi kirekesztődés és szegregáció

A kirekesztődés – kirekesztettség, a szegregáció – szegregálódás fogalmi csak a társadalmi integráció – dezintegráció rendszerein belül, azokhoz viszonyítva értelmezhetők. Egyének és csoportok, a „leszakadtak” – a makroszintű káros mechanizmusok és a konvertálható tőkék hiánya miatt – nem tudnak részt venni azokban a rendszerekben, amelyek az integrációt, az *integrált állapotot* biztosítják. Ennek következménye a társadalmi kirekesztődés, a szegmentált – szegregált, súlyos egyenlőtlenségekkel terhelt társadalom. Ebben a struktúrában a leggyengébb pozíciójú, legalacsonyabb státuszú csoportok „a társadalmi kizárás áldozatai (...), akik a társadalmi integráló rendszerekből kihullanak, vagy őket onnan kirekesztik” (Ferge 2000: 45). Az integrált társadalom/társadalmi integráció ellentettjeként értelmezett jelenségeknek, ahogy az integrációnak, különböző koncepciói, elemei és tényezői ismertek. A következőkben, minthogy a választék igen széles, ezeknek egy vékony szeletét tekintem át.

Társadalmi kirekesztődés-koncepciók

A társadalmi kirekesztés kifejezést, illetve a koncepciót az 1970-es években, Franciaországban használták először⁵, innen került ki az uniós szintésre. Eszerint a társadalom azon csoportjai kirekesztettek, amelyek egyrészt nem rendelkeznek munkaviszonnyal (fizetéssel), másrészt – ennek következtében – nem érvényesülnek szociális jogaik. Robert Castel (1995) megközelítésében az „új bérmunkaviszony” jellemzője, hogy „a bér már nem egy pontosan körülírt feladat elvégzésének ellenértéke csupán. Jogosultságokat teremt, szolgáltatásokhoz juttat a munkán kívül eső szférákban is (betegség, baleset, nyugdíj), és lehetőséget nyújt a társadalom életében való részvétel körének kiterjesztésére: fogyasztásra, lakásra, iskoláztatásra, (...) szabadidős tevékenységekre” (Castel 1996: 3–4). A munkanélküliség tehát nem csak azt jelenti, hogy nincs munkánk, hanem azt is, hogy nem jutunk hozzá az élethez szükséges jogosultságokhoz és szolgáltatásokhoz, végső soron

---

⁵ A társadalmi kirekesztődés kifejezést René Lenoirnak, a francia kormány szociális államtitkárának tulajdonítják, aki 1974-ben a következő csoportokat sorolta a kirekesztettek közé: „értelmi és testi fogyatékosok, öngyilkossági kísérletet elkövetők, idős rokkantak, bántalmazott gyermekek, szenvedélybetegek, bűnelkövetők, egyedülálló szülők, sok-problémás háztartások, marginális, aszociális személyek és más társadalmi „nem-illeszkedők (Silver 1995:63)” (idézi: Sen 2003: 3). Amartya Sen (2003) egészen Arisztotelészig vezeti vissza a kirekesztettséget, aki szerint „az elnyomorodott élet nélkülözi azt a szabadságot, hogy az emberek olyan lényeges tevékenységekben vegyenek részt, melyeket jó okuk van választani”. Idézi Adam Smith-t is: a kirekesztettség többek között azt jelenti, hogy „képesek legyünk szegyenkezés nélkül mások szemé elé kerülni” (Sen 2003: 5-6).

kiilleszkedünk, kirekesztődünk a társadalomból. Castel (1993) a társadalmi kötelékek fellazulásával azonosítja a kiilleszkedést, amely a sérülékeny társadalmi csoportokat jellemzi. Ezeknek a csoportoknak a munkaerőpiaci státusza alacsony és bizonytalan, a munka révén nem tagolódnak a társadalomba és társas-családi kötődéseik is gyengék: „Nem csak elszegényedőfélben vannak, hanem kiilleszkedőfélben is, azaz sorra elpattannak (vagy már elpattantak) társas kötelékeik. E pályáiv végállomásán a gazdasági helyzet elbizonytalanodása nélkülözéssé válik, a kapcsolatok törékenysége elszigetelődött magánnyá” (Castel 1993: 4-5).

Marshall szociális állampolgáriságát tekintve, a szociális jogok – a polgári és politikai jogokkal együtt – az integráció nélkülözhetetlen feltételei. A társadalmi kirekesztődés tehát az állampolgári jogok korlátozott érvényesülését vagy hiányát jelenti. A kirekesztett egyének, csoportok nem képesek ténylegesen élni polgári és politikai jogaikkal – iskolázatlanságuk, munkanélküliségük, gyenge pozícióik, kiszolgáltatottságuk miatt. Ezekkel a tényezőkkel szoros összefüggésben, a kirekesztettek szociális jogai, a gazdasági jóléthez és biztonsághoz való joguk súlyosan sérül, szociális állampolgárságuk mintha nem is létezne. A három jogtípus egymásra épül, egymással összekapcsolódik, így egy hiánya is okozhat kirekesztődést, de a jogsérülések rendszerint együtt járnak, együtt okoznak többdimenziós kirekesztettséget (Marshall 1991).

A munka és a jövedelem hiánya, illetve az ezekből adódó deprivált helyzetek (mások mellett az iskola, a lakás, a fogyasztás terén) számos elméleti megközelítésben visszatérő elemek, de a hangsúlyok eltérőek. Peter Townsend (1976, 1979) szerint a társadalmi kirekesztődés a jövedelemhiány (a szegénység) és a nélkülözés, a megfosztottság (a depriváció), illetve az ezekből adódó halmozott hátrányok következménye. Townsend *relatív (objektív) deprivációként* írja le azokat a mechanizmusokat, amelyek során egyéneket és csoportokat megfosztanak a társadalmi részvételhez, társadalmi tagsághoz elengedhetetlenül szükséges erőforrásoktól. Ők *a szegények*, a depriváltak, akik gazdasági és társadalmi pozíciójuk gyengesége miatt kirekesztődnek a társadalomból. Nincsenek erőforrásaik ahhoz, hogy megfelelően tudjanak táplálkozni, részt tudjanak venni azokban a tevékenységekben, rendelkezzenek olyan lakáskörülményekkel és kikapcsolódási lehetőségekkel, amelyek a társadalomban szokásosak vagy széles körben elfogadottak (Townsend 1979). Tony Atkinson (1998) a társadalmi kirekesztődés, a szegénység és a munkanélküliség közötti viszonyrendszert és a fogyasztásban tetten érhető kirekesztődést súlyos beilleszkedési zavaroként értelmezi. A jövedelemhiány, a „munka világán belüli beilleszkedési zavarok” nem

szükségszerűen vezetnek a társadalmi beilleszkedés teljes zavarához, hiszen emberek kirekesztődhetnek anélkül is, hogy szegények lennének. Atkinson szerint a munkaerőpiaci részvétel tehát fontos, de nem kizárólagos dimenziója a társadalmi integrációnak. Tipikus zavarforrás lehet, amikor „az emberek nem képesek követni a társadalmilag tipikus, számukra mikrokulturálisan esetleg irányadó fogyasztási mintákat” (Atkinson 1998: 4). Atkinson a társadalmi kirekesztődés három visszatérő, közös elemére hívja fel a figyelmet: A relativitásra, amely szerint kizáródní mindig egy meghatározott társadalomból, adott helyen és időben lehet. A cselekvésre, miszerint a kirekesztődést mindig *mások* tevékenysége idézi elő. És a dinamikára: a kirekesztődés mögött öngerjesztő, újratermelő, a hátrányokat konzerváló folyamatok húzódnak. „Emberek nemcsak azért rekesztődnek ki a társadalomból, mert éppen nincsen állásuk és jövedelmük, hanem azért is, mert hiányzik a jövőképük, ti. a saját és gyermekeik jövőjébe vetett hitük – a társadalmi beilleszkedés zavarai ugyanis átívelhetnek generációkon” (Atkinson 1998: 8). Tania Burchardt (2000) „társadalmi részvételen alapuló deprivációs modelljének” négy pillére a fogyasztásban, a termelésben, a szociális interakciókban és a politikai döntési mechanizmusokban való részvétel. A fogyasztás – úgy, mint Atkinsonnál – az elfogadható életszínvonalat, a társadalmi normarendszer követésének képességét, a termelésben (munkában) való részvétel pedig a társadalmilag értékes tevékenységet jelenti. A szociális interakciók (a szűkebb és tágabb kapcsolatrendszerek) az elszigeteltséggel szemben védenek; a döntési mechanizmusokban való megjelenés aktív társadalmi tagságot feltételez. Ha a társadalmi részvétel formái ezeken a területeken sérülnek, tehát egyének és csoportok nem tudnak megfelelő mértékben fogyasztani, a munkapiacra megjelenni, interakciókban és döntésekben részt venni, akkor kirekesztődnek a társadalomból. Burchardt szerint nincs egyértelmű kapcsolat az egyes dimenziók között, mégis jellemzően egymásból következnek (Burchardt 2000, Burchardt et al. 2002). Amartya Sen (2002, 2003) a képességeket, a lehetőségeket (*capability*), illetve az ezektől való megfosztottságot hangsúlyozza. A „*capability*” arra utal, hogy „mire válnak képessé az egyének a rendelkezésükre álló elemi javak felhasználásával, mennyire tudnak vagy nem tudnak aktív résztvevővé válni a társadalmi cselekvések különböző színterein” (Ferge 2000b:43). Sen szerint a kizárás, a kizáródás olyan korlátozásokkal jár, mint a gazdasági elszegényedést okozó munkaerőpiaci kirekesztődés. A társadalmi kirekesztődés többdimenziós jelenség, amelynek központi színtere a (tartós) munkanélküliség, további elemei a cselekvésekhez szükséges szabadság, a társas kapcsolatok és az interakciók hiánya. A kirekesztődéssel súlyosan sérül a társadalmi kohézió, mivel „szakadék tátong az embereknek a kényelmes állással rendelkező többsége és a munkanélküli, nyomorult, sértett (nagyszámú) kisebbsége

között” (Sen 2003: 19-20). Az „elnyomorodott élet” a kirekesztetteket megfosztja attól a szabadságtól, hogy megválasszák a számukra szükséges, fontos tevékenységeket: „a szegénységet végső soron a nyomorúságos élet felől kell vizsgálnunk, semmint csak az alacsony jövedelem (és ’semmi más’) felől. (...) a társadalmi kirekesztés elméletének valódi jelentősége abban rejlik, hogy a relációs viszony szerepét hangsúlyozza a lehetőségektől való megfosztottságon és ezzel a szegénység tapasztalatán belül” (Sen 2003: 5, 7).

Ferge és szerzőtársai (2002) a szegénység és társadalmi kirekesztődés elleni küzdelemről szóló tanulmányukban három megközelítést ismertetnek: Burchardt-ét, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) „halmozott depriváció” koncepcióját és a szociális összetartozás (inklúzió) európai uniós meghatározását. A KSH-definíció szerint a kirekesztődés olyan jövedelmi szegénység, „amelyet a lakhatási szegénység, a fogyasztási szegénység, és a tartós fogyasztási javakkal való ellátottság alacsony szintje jellemez”. Az Európai Unió kapcsán a szerzők kiemelik, hogy a társadalmi inklúzió monitorozásához kijelölt kulcsterületek a képzés, a foglalkoztatás és munkanélküliség, az egészség, a lakhatás, a főbb szolgáltatásokhoz való hozzájutás, az anyagi szűkösség és a társadalmi részvétel (Ferge–Tausz–Darvas 2002: 18). Mindezek negatív előjellel a társadalmi exklúzió, kirekesztés szinterei és összetevői, amelyek ellen egy ideje igyekszik fellépni az Európai Unió. A társadalmi kirekesztődés (és szegénység) elleni küzdelem része a közösségi politikának és stratégiáknak, a kirekesztettség (social exclusion) felszámolását az Amszterdami Szerződés 1999-ben emelte a közösségi politika egyik céljává. A „lisszaboni stratégia” a társadalmi kohézió erősítésének, a több és jobb munkahely létrehozásának szándékával, konkrét foglalkoztatási-oktatási célkitűzésekkel a társadalmi kirekesztődés elleni uniós és tagállami fellépést sürgette. A 2010-ben indított EU2020 Stratégia egyik átfogó és számszerűsített célja a „szegénység vagy társadalmi kirekesztettség” visszaszorítása, az érintettek számának csökkentése. A jelenség többdimenziós természetét tükröző európai uniós definíció szerint azok élnek „szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben”, akik jövedelmi szegények, súlyosan nélkülöznek (depriváltak), munkaerőpiaci pozíciójuk gyenge⁶.

---

⁶ Lásd erről: Europe 2020 headline indicators.
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_headline_indicators
KSH 2016, 2013, Gábos – Szivós – Tátrai 2015.

Szegregáció, gettósodás

A szegregáció elkülönítést, elkülönülést jelent, ami a társadalmi integráció – kirekesztés viszonylatában a kirekesztett csoportokat érinti kedvezőtlenül. A szegregálódás kirekesztő, egyenlőtlen társadalmat, éles határokat, párhuzamos, szegregált intézményeket eredményez. Ferge (1990) szerint szegregáció esetén a társadalmi távolságok „olykor szinte áthidalhatatlanok a szó társadalmi értelmében: nehéz vagy lehetetlen egyik csoportból a másikba átkerülni akár egyéni mobilitás, akár házasság révén. Olykor még a csoportok közötti fizikai találkozást is megnehezítik szegregált, azaz csak egyik vagy másik csoport által használható intézményekkel. Szegregált társadalomban meglehetősen gyakori, hogy a legalacsonyabb státusú csoport már olyan lent van, hogy szinte a társadalmon kívülre, peremre kerül. (...) a szegregálás társadalmszervező elvei ellentétben vannak egy modern, polgári, politikai, gazdasági jogokra és szabadságokra épülő társadalom szervező elveivel. (...) A szegregálás definíció szerint az erősebb csoportok gyengébbek felett gyakorolt kényszere. Így nemcsak egyenlőtlenséget jelent. A piramis aljára szorított csoportoknak a többiekénél sokkal kevesebb szabadságuk van például abban, hogy saját maguk válasszák meg vagy alakítsák ki helyüket a társadalomban, vagy hogy saját sorsukról döntsenek. A csoportok közötti „általános” szolidaritást az emelkedő falak szinte definíciószerűen kizárják” (Ferge 1990: 5-7). A szegregációs folyamatok tetten érhetők többek között a szegmentált munkaerő- és lakáspiacon, az egészségügyben, a szegregált oktatásban, társadalmi csoportok kizorításában, kizárásában. Dolgozatom szempontjából a térbeli – lakóhelyi szegregáció a hangsúlyos kérdés, mivel a vizsgált beavatkozások elsősorban ezt a dezintegrációs jelenséget igyekeztek megcélolni. A lakóhelyi szegregáció azonban mindig szorosan együtt jár a társadalmi kirekesztődés egyéb elemeivel, a halmozott hátrányokkal.

Elsőként, a 20. század elején, a chicagói városszociológiai iskola kutatta a korabeli nagyváros társadalmi jelenségeit. Az urbanizációval, a városi népesség ugrásszerű növekedésével, a társadalmi csoportok közötti kizorítóssal összefüggésben a nagyváros három természetes övezetét, a slumot, a gettót és a szuburbiát különböztették meg, amelyek nem külső, szándékolt hatások miatt, hanem spontán módon alakultak ki. „A városban élő társadalmi csoportok arra törekszenek, hogy a számukra kívánatos területeket megszerezzék, majd azt ellenőrzésük alatt tartva másokat kizárjanak. Így válnak a térbeli egységek társadalmi egységekké, vagyis alakulnak ki az ún. természetes övezetek (...), illetve az azokkal összefüggő strukturális elemek” (Csizmady 2010: 9). A szegregációt a hét térszerkezeti

folyamat egyikeként értelmezték, amelynek során „a városrész területileg és szociológiailag egyaránt fokozatosan elhatárolódik a város többi részétől” (Csizmady 2010: 10). Településszociológiai megközelítés szerint a szegregáció az a folyamat, melynek során a társadalmi csoportok lakóhelye térben elkülönül (Cserti Csapó 2006). A lakóhelyi szegregáció egyszerre jelenti a szélsőséges társadalmi – térbeli kirekesztődést és a társadalmi alrendszerekből való totális kiszorulást. A szegregálódás jól körülhatárolható, leszakadó földrajzi területek kialakulásához vezet, amelyek határait a társadalmi státuszok, pozíciók jelölik ki. A térbeli szegregáció azonban nem csak elkülönített lakóhelyeket hoz létre, és tartósítja a nyomort, de közvetlenül erősíti az intézmények és szolgáltatások szegregálódását is.

A szegregáció a társadalom rétegződésének térbeli megjelenése, a különböző társadalmi csoportok jól mérhető elkülönülési formája, amely nem oka, hanem következménye a társadalmi egyenlőtlenségeknek (Ladányi–Szelényi 2010). Ladányi János és Szelényi Iván (2010) megkülönböztetik a szociális és az etnikai alapú lakóhelyi szegregációt; a cigány telepek mindkettőt jelentik, ahogy a chicagói iskola a legalacsonyabb státuszú, gettóba szorult népesség esetében hangsúlyozza az etnikai dimenziót. Az etnikai és szociális csoportok közti távolságok nem csak társadalmi értelemben, hanem térben is megjelennek. „A térbeni elhelyezkedés aszimmetriái a társadalmi távolságok egyfajta sajátos, térbeni megjelenéseként is felfoghatók, és ezért a lakóhelyi szegregáció időbeni és társadalmankénti változatainak a kutatása az etno-szociális rétegződés alakulásának sajátos oldalról történő megismerését is jelenti. (...) a leghátrányosabb helyzetű etnikai csoportok viszonylag kevés, térben összefüggő, nagy kiterjedésű területen, „makroszegregátumokban” vannak elkülönítve, ezzel szemben az etnikailag nem megjelölt, de erősen hátrányos szociális helyzetű csoportok viszonylag sok, kisebb méretű, gyakran térben sem összefüggő, „mikroszegregátumokban” koncentrálnak” (Ladányi–Szelényi 2010: 209-210). Szirmai Viktória és Várad Zsuzsanna (2012) a térbeli szegregációt a társadalmi felbomlás, a társadalmak térbeli szétszakadásának jelenségeként értelmezik. A különböző térbeli és társadalmi csoportok közti kapcsolat, kommunikáció redukálódik vagy megszűnik, így nincs lehetőség a mindennapi tapasztalatok és szubkulturális minták keveredésére. Bár a térbeli szegregáció egyúttal a társadalmi struktúra hasonló helyzetű csoportjainak lokális integrációját is jelenti, alapvetően mikro-és makroszinten egyaránt negatív jelenség. Egyrészt azért, mert kirekeszti a szegregált csoportokat a „kedvező élethelyzeteket eredményező különböző fizikai, társadalmi kondíciókból”. Másrészt, „a lakóhelyi életlehetőségek, a helyben vállalható

munkalehetőségek, az infrastrukturális körülmények hiányait adja”. Harmadrészt, a szegregált, kirekesztett csoportok „életformája, deviáns mintákra alapozott értékrendje veszélyezteti a többségi társadalmakat” (Szirmai–Váradai 2012: 115).

Váradai Monika Mária és Virág Tünde (2015) vidéki településeken vizsgálták a romák lakóhelyi-térbeli kirekesztődését, melynek során az (észak-amerikai) nagyvárosi, etnikai gettók jellemzőiből indultak ki. Loic Wacquant koncepciójában a gettósodás, a városi szegénység és a szegregáció közötti kapcsolat „kibogozása” a lényegi elem, amelynek segítségével tisztázni lehet a gettó és az etnikai szomszédság strukturális és funkcionális különbségeit, és amellyel hangsúlyozni lehet a gettó („szimbolikus inkubátor”) szerepét a tönkretett, lerombolt identitásban. Wacquant (2004) szerint a szegénység gyakori, de nem törvényszerű jellemzője a gettónak; minden gettó szegregált, de nem minden szegregált lakókörnyezet gettó; a gettók és az etnikai szomszédságok strukturái egymástól eltérőek, funkcióik egyenesen ellentétesek. A gettó nem csak a város etnikai dominanciájú területi – lakóhelyi szegmentálódásának jele, hanem egy erős kollektív identitás kialakítója is, amely védelemként szolgál a gettóban élők számára (Wacquant 2004). Váradai és Virág – Wacquant nyomán – a gettó négy meghatározó elemét emelik ki, amelyek a magyarországi vidéki városok és falvak cigánytelepeire, szegregátumaira érvényesek. A földrajzi elkülönülés éles, jól körülhatárolható a település más részeitől; a területen élőket a többségi társadalom megbélyegzi, „negatív jelzőkkel illeti (stigma)”; lakóik nem saját döntésük, hanem „gazdasági, adminisztratív, szimbolikus” kényszer hatására kerültek oda; a többségi társadalom intézményrendszerei helyett „saját”, szegregált intézményeket vesznek igénybe. „A gettó térben elkülönített társadalmi, intézményi rendszere egyrészt a kirekesztett csoport maximális gazdasági kizsákmányolását szolgálja, másrészt azt, hogy megóvja a többség tagjait a gettóban élőkkel való kapcsolatuktól, mindennapi érintkezésektől, s így azoktól a szimbolikus veszélyektől, amelyek a többség szemében a gettó lakóihoz kötődnek” (Váradai – Virág 2015: 90). Kenneth B. Clark (1965) pszichológus szerint, aki az 1960-as években vizsgálta az amerikai fekete gettók jellemzőit, „az amerikai városok gettóinak objektív jellemzői a túlszűfolttság, a rossz lakásviszonyok, a nagy csecsemőhalandóság, a bűnözés és a betegség. Szubjektív jellemzői a sértődöttség, az ellenséges indulatok, a kétségbeesés, a fásultság, az önlebecsülés és ezt ellensúlyozandó egyfajta csakazértis fellengzős magatartás. A gettó csupa erjedés, paradoxon, konfliktus és dilemma. De mindent átható patológus jellege mögött meglepő emberi ellenállóképesség rejtőzik. (...) azok, akik kényszerűségből itt élnek zsúfolt, patkány fertőzte otthonaikban, ráeszmélnek arra, hogy mások nincsenek ilyen,

emberhez méltatlan sorsra ítélve. (...) tudatosan vagy öntudatlanul, felismerik, hogy a maguk sorsa nem az emberiség közös sorsa. Ezért hajlamosak arra, hogy siralmas helyzetüket a rátermettség hiányának vagy (...) az öröklött és rájuk kényszerített jogfosztottságnak tulajdonítsák ” (Clark 2008: 31).

A gettóban, nálunk leginkább a cigánytelepen élők nyomorra, kirekesztettségre adott válasza a „létért való örökös küzdelem” stratégiája, a szegénykultúra, amelynek saját értelme, szerkezete és védelmi rendszere van, és melynek háttérében strukturális tényezők húzódnak (Ladányi – Szelényi 2004). „A romos környezet, a sokszor egy szobába összezsúfolt több generációt szolgáló szedett-vedett (és még így is hiányos) berendezési tárgyak, a mások által levetett, használt ruhák, a hulladékoknak ez a halmaza öntörvényű rendszerré szilárdul, amely szinte csapdaként tartja fogva a benne élőket. A környezetben és tárgyakban testet öltött szétmállott, értékét és funkcióját veszített, valaha valamilyen kultúrákat képviselő tárgyi világ lesz a szegénykultúra tárgyi kultúrája” (Ambrus 1994: 8).

1.3. Az elméleti koncepciók megjelenése a kutatásban

1.3.1. Közpolitikai beavatkozások – sikerek és kudarcok, hatások és következmények

Az elméleti megközelítések támpontokat adtak ahhoz, hogy milyen struktúrában és szempontok mentén vizsgáljam a rendszerváltás utáni első, cigánytelepeket célzó beavatkozásokat és azok kimeneteit. A konstrukció egészét *közpolitikai beavatkozásnak*, tehát egy társadalmi problémára adott központi válasznak tekintem, amely kormányzati döntéseket, célokat és eszközöket igényel. A közpolitika akkor sikeres, ha megszünteti, vagy jelentős mértékben enyhíti a problémát, miközben mellékhatásai nincsenek, vagy gyengék. Közpolitikai kudarc az, amikor a központi intézkedések nem érnek célra, valahol megtörnek, társadalmi (költség)hatékonyságuk minimális. Nem adnak adekvát választ azokra a társadalmi zavarokra, amelyeket vissza kellene szorítaniuk, mások mellett, a társadalmi kohézió megőrzése, a társadalmi konfliktusok megelőzése érdekében. A kudarcok, a diszfunkcionális működés nem szándékolt következményeként káros, „romboló mellékhatások” keletkeznek, amelyek – különösen a sérülékeny, erőforrás nélküli társadalmi csoportok, közösségek esetében – tovább rontanak a helyzeten. Amennyiben nem kerül sor a probléma súlyához

mért, érdemi intézkedésekre, a beavatkozások megmaradnak a politikai kinyilatkoztatás szintjén (és láthatóvá válik, hogy a hatalom valójában nem szándékozik, talán soha nem is akart foglalkozni a kérdéssel).

A közpolitikai beavatkozás kimeneteit, szándékoltságuk alapján, három típusba soroltam. A telepkonstrukció a cigánytelepen élők „*komplex társadalmi*” (lakhatási, szociális, munkaerőpiaci, közoktatási, közösségi stb.) *integrációját* kívánta elősegíteni, szélsőséges kirekesztettségüket enyhíteni. A beavatkozások *szándékolt hatásai* ebben a viszonyrendszerben (integráció–kirekesztődés), a kutatás eszközeivel kimutatható, kedvező *társadalmi integrációs hatások*, amelyek lehetnek rövid-és hosszú-távúak, közvetettek vagy közvetlenek. Azokról a közpolitikai célokról van szó, amelyekkel a beavatkozók a tervezés és a megvalósítás során számoltak, tudatosan igyekeztek azokat teljesíteni, ami a szándéknak megfelelően többé-kevésbé sikerült is. A szándékoltság önmagában azonban nem biztosíték a sikerre, hiszen az eredményt számos „külső”, makro-és mikroszintű körülmény befolyásolja. Különösen a cigány közösségek életébe beavatkozó, a nem cigányok előítéleteit, ellenséges attitűdjét erősítő programok esetében.

A közpolitikai kudarcok nem tudatosan generált, de rendszerint romboló hatásokat idéznek elő, amelyek egy része – elvben legalábbis – előrelátható, megelőzhető (lenne). Ezek nem várt, nem kívánt, tehát *nem szándékolt következmények*, amelyek kedvezőtlenek, bár nem mindig okoznak súlyos, hosszú-távú károkat. A „kvázi-intencionalitás” a szándékoltság és a nem szándékoltság közti képzeletbeli skála közepén helyezhető el. Arra az állapotra utal, amikor a mellékhatások mögött nincs szándékoltság, bekövetkezésük azonban nem is egészen váratlan. A „kvázi-intencionális” következmények nem teljesen tudatos, „előre látható, mégsem látott” kimenetek, amelyek a beavatkozás előrehaladásával egyre inkább észlelhetőbbé, tervezhetőbbé válnak. Különösen érvényes ez a telepprogramok esetében, az államszocializmusban minden szinten, 2005-2010 között a lokalitás szintjén. A következmények mértékében és kezelésében azonban jelentősek a két időszak közti különbségek. A pártállami következmények esetében egyértelmű, hogy azok a szereplők, akik megakadályozhatták, mérsékelhették volna a károkat, nem érdekeltek annak elhárításában, hiszen azok bizonyosan nem őket fogják sújtani. A beavatkozásban különböző funkciót betöltők (megvalósítók, kezdeményezettek, érintettek), illetve az abban részt nem vevők, vagy abból kiszorulóknak különbözőképpen érzékelhetik és értelmezhetik a szándékoltságot/nem szándékoltságot.

1.3.2. A cigánytelepen élők társadalmi kirekesztettségének szerkezete és jellemzői

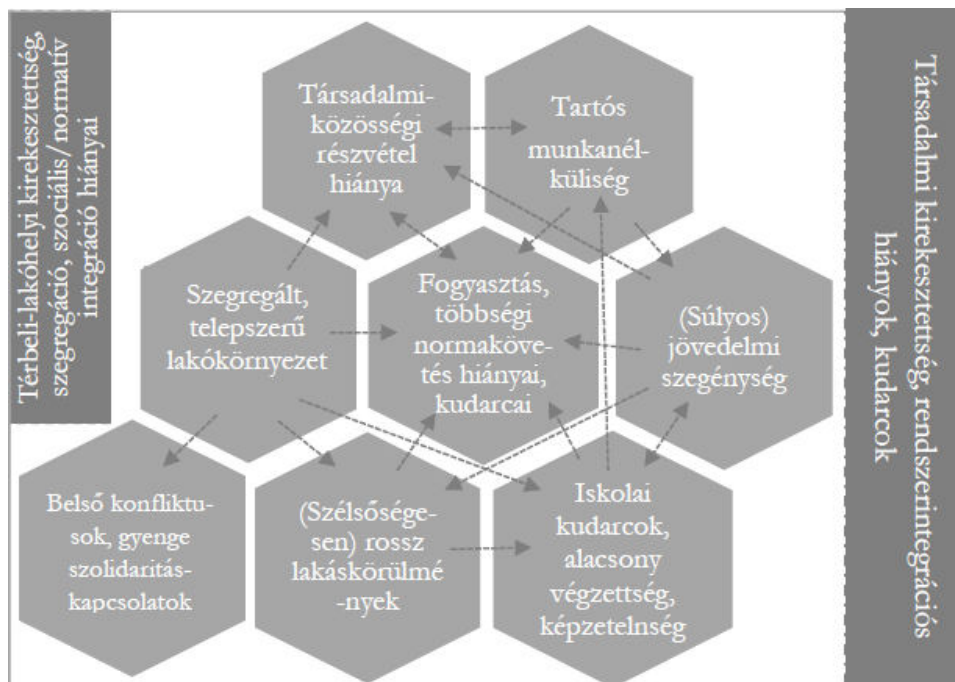
A rendszer-és a szociális/normatív integráció alkotta egészből kiindulva, a cigánytelepek lakói makroszinten nem, vagy alig részesei a társadalomnak. A nagy integratív rendszerek nekik nem kínálnak valódi lehetőségeket és kapcsolódási pontokat. A munkaerőpiac, az oktatás, a lakás, a fogyasztás, a jövedelem, az intézmények számukra kudarcok és hiányok sorozatát és nem a társadalmi tagsághoz szükséges erőforrásokat jelentik. A szegregátumban élők fizikai és társadalmi életesélyei nagyon gyengék. Nincs semmilyen (társadalmi, gazdasági, kulturális) tőkájük, amelyre támaszkodni tudnának. A háttérben a dezintegráció, a társadalmi - térbeli kirekesztődés, a szegregáció, a gettósodás makro-folyamatai húzódnak.

A szegregátumban élők szociális/normatív integrációját a családi, kisközösségi, szomszédsági kapcsolatok, tehát az erős kötések valamelyest biztosítják. Ez sem teljes azonban mindig. A rendszerintegrációs hátrányok (tartós munkanélküliség, mélyszegénység, iskolázatlanság, lakhatás stb.), az azokból adódó jövőkép nélkülség, állandó frusztráció és létbizonytalanság, a telepi családok és a „közösség” mikroszintű integrációját szintén törekennyé teszik. A dezintegráció szélsőséges eseteiben, a gyakorlatban is érvényüket, hitelüket vesztik a szabályok, miáltal magától értetődővé válik ezek megszegése. A túlélésnek alárendelt energiák és „stratégiák”, a társadalmi tagság - részvétel abszolút hiányai, a többségi társadalom kirekesztő attitűdje együttesen gyengítik a telep közösségi kohézióját, az integráló erejű, intenzív „szolidaritáskapcsolatokat”, saját, belső érték-és normarendszerüket. Erősödnek viszont a belső konfliktusok, a deviáns magatartásformák. Az ilyen körülmények között élő emberek identitása „természetszerűleg” torzul, vagy ki sem alakul rendesen: a gettó, többek közt, lerombolt identitást jelent. A cigánytelep nem választott környezet; lakóit strukturális kényszerek gyűjtik egybe, és „tartják össze” – fizikai és szimbolikus értelemben is erősen elkülönítve a többségi társadalomból. A szegregátumok (főleg roma) népességét érintő kirekesztődés lényegi eleme a sokrétűség, az összetettség, a hátrányok - hiányok szoros egymásba fonódása. Az atkinson-i koncepció egyik eleme, a dinamika alapján, a telepek társadalmi zavarai, lokális dezintegrációs jelenségei reprodukálódnak. A rendszer-integratív kudarcok (szegénység, munkanélküliség, depriváció, iskolázatlanság, lakáskörülmények) öröklődnek; a többdimenziós társadalmi - térbeli kirekesztődés, a társadalmi mobilitás abszolút esélytelensége, a zsúfolt és koncentrált nyomor mindent átszövő,

megbonthatatlanak tetsző hálót húznak a cigánytelep fölé. Szabadulni, külső segítség nélkül, nem nagyon lehet.

Az elméleti koncepciók és a fenti ismérvek alapján, megpróbáltam sorba venni és rendszerezni a cigánytelepen élő emberek/családok integrációs kudarcait, társadalmi kirekesztettségük elemeit. Nyolc, egymással összefüggő dimenziót határoztam meg, amelyek egyenként is súlyos csapdahelyzetek, együtt pedig masszív kirekesztettséggé állnak össze. Ezt a szerkezetet, illetve a kirekesztettségű szinterek közti kapcsolatokat szemlélteti az 1. ábra, amely után röviden összefoglalom az egyes dimenziók ismérveit és struktúrában betöltött szerepüket.

1. ábra: A cigánytelepen, szegregátumban élők többdimenziós társadalmi kirekesztettségének szerkezete

Saját szerkesztés.

- **Iskolai kudarcok, alacsony iskolai végzettség, képzetlenség.** A szegregátumban élő cigány és/vagy hátrányos helyzetű gyerekek rendszerint szegregált, alacsony színvonalú nevelési-oktatási intézményekbe járnak, a fiatalok nagyrészt nem tanulnak tovább. Emelkedik a nyolc osztályt el nem végzők és azok aránya, akik végzettség-képzettség nélkül esnek ki a rendszeréből. Az iskolai kudarcok egyenes következménye a tartós munkanélküliség, a közfoglalkoztatás, az alacsony jövedelmet és presztízst jelentő munkaerőpiaci pozíciók. Ez azonban „csak” az egyik következmény. Az alacsony iskolai

végzettség, az ismeret-és információhiány korlátozza a politikai és polgári jogok érvényesítését, a társadalmi-politikai részvétel lehetőségét, tehát súlyosak a hiányok a társadalmi tagság és az állampolgáriság terén.

- **Tartós munkanélküliség.** A cigánytelepen élők életminőségét legalább két-három generáció óta alapjaiban határozza meg a munkaerőpiaci esélytelenség, a tartós munkanélküliség, amely több elméleti koncepcióban a kirekesztődés kulcseleme. Nem csak súlyos jövedelemhiányt és szegénységet, de megfosztottságot, korlátozott interperszonális kapcsolatokat, tőkehiányt, az elismert „termelőtevékenységből” való kizorulást is jelent. A munkanélküliek, a szegények, a cigányok rendszerint sokat dolgoznak: közfoglalkoztatottak, alkalmi munkát vállalnak, napszámba járnak, „vasaznak”, „lomiznak”, gombásznak. Ezekkel a tevékenységgel alacsony, rendszertelen és bizonytalan jövedelemhez jutnak, amely közel nem elég a „méltó megélhetéshez” és a minimális szintű szociális-gazdasági biztonság megteremtéséhez. A másodlagos munkapiacon nem érvényesülnek a munkához kapcsolódó jogok, nem teremődnek jogosultságok és beszűkülnek, megszűnnek a különböző társadalmi csoportok közötti munkahelyi kapcsolatok, amelyek pedig fontos integrációs kapocsként funkcionálhatnak.
- **Társadalmi, közösségi, politikai részvétel hiánya.** A cigánytelepi népesség mind helyben, mind magasabb szinteken kizorul a társadalmi, politikai, közösségi részvétel fórumaiból és a különböző döntési folyamatokból. A teljes kiszolgáltatottság okozta erős függőségi viszonyok nem feltételezik a telepi romák politikai vagy civil aktivitást. A képzetlenség, az ismeret-és információhiány, a nélkülözés további olyan tényezők, amelyek akadályozzák, vagy ellehetetlenítik a szegregátumban élő emberek társadalmi, politikai, közösségi részvételét. Politikai és polgári jogaik tehát több tényező miatt nem érvényesülhetnek, illetve korlátozottak. Az egyik legmeghatározóbb faktor az, hogy szociális állampolgáriságuk nem, vagy minimális mértékben tud érvényesülni, szociális biztonsághoz való joguk erősen sérül. Többségük folyamatos létbizonytalanságban, súlyos deprivációban él, ami egyrészt jelentősen csökkenti az ilyen típusú tevékenységek iránti érdeklődést, motivációt. Másrészt, a részvételnek konkrét fizikai - anyagi akadályai vannak. Nagyjából az, amit Adam Smith mondott a „szégyenkezés nélküli megjelenés” képességéről – képtelenségéről. Ezzel együtt, a cigány(telepi) lakosság lokális társadalmi tagságának megteremtése, helyi közéleti - közösségi aktivitásának erősítése hozzájárulhat az integrációs kudarcok enyhítéséhez.

- **Súlyos jövedelmi szegénység.** Az ország teljes népességének 15 százaléka, a roma népesség 55 százaléka él relatív jövedelmi szegénységben (2015)⁷. Cigánytelepeken, szegregátumokban viszonylag ritka az olyan háztartás, amely valamilyen küszöb, módszertan szerint ne minősülne szegénynek, depriváltak, kirekesztettek. Mély és tartós szegénységüket leginkább az egymással szoros kölcsönhatásban lévő, két kirekesztődési dimenzió, a tartós munkanélküliség és az alacsony iskolai végzettség/képzetlenség okozza. A munkavállalási esélyeket tovább rontja az elsődleges munkaerőpiacon szerzett munkatapasztalat, a mobilitási képesség, az információk és a saját erőforrások hiánya. Az rendszerintegrációs kudarcokat erősíti a cigányokkal, helyi szinten különösen a telepi romákkal szemben tapasztalható munkaerőpiaci diszkrimináció. Továbbá az, hogy a cigány népesség, köztük a telepen élők, számos makroszociológiai, társadalmi, gazdasági folyamat együttes következményeként, nagyrészt azokban a strukturális munkanélküliséggel sújtott térségekben él, amelyekben csak kevesek (többnyire nem a romák) jutnak jövedelemhez a nyílt munkaerőpiacról. A (súlyos) jövedelmi szegénység egyszerre jelenti, többek között, az anyagi nélkülözést, a szociális biztonság hiányát, valamint a javaktól, lehetőségektől, a választás szabadságától való megfosztottságot. A szegregátumok, illetve az ott élő emberek életminősége között jelentős különbségek tapasztalhatók. A falusi cigánytelepek, a városi szegregátumok, (a gettófalvak) népességének többsége olyan mélységű, állandósult jövedelmi szegénységben él, ami a legelemibb szükségletek kielégítését, a minimális életfeltételek megteremtését sem teszi lehetővé.
- **Fogyasztási minták követésének kudarcai.** A cigánytelepen élő emberek, családok – tartós munkanélküliségük, jövedelmi szegénységük okán – nem képesek követni a többségi társadalomban irányadó fogyasztási mintákat (pl. ruha, lakás, szórakozás, táplálkozás stb. terén), érték-és normarendszert. A kudarc olyan zavarforrás lehet, amely kedvezőtlenül befolyásol más integrációs dimenziókat. Leginkább a társadalmi-közösségi részvételt és a gyerekek iskoláztatását (iskolai kudarcait), kisebb mértékben a cigány közösség „szolidaritáskapcsolatait”. A telepi családok életkörülményeit, bevételi-kiadási szerkezetét, eladósodását tekintve, érzékelhető a fogyasztásban, a fogyasztási minták követésének kudarcaiban tetten érhető kirekesztődés. Ez szintén zavarforrás lehet, amely

⁷ KSH STADAT 2.2.2.1. táblázat. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zaa007.html

védekező mechanizmusként, a többségi normarendszer elutasításához, a többségi társadalommal való találkozási pontok szűkítéséhez, végső soron a szegénykultúra kialakulásához, illetve a kirekesztődés erősítéséhez vezet.

- **Szélsőségesen rossz lakáskörülmények.** A szűkös erőforrások egyik következménye a társadalomban szokásos, széles körben elfogadott lakáskörülmények hiánya. Különösen igaz ez a szegregátumokban, telepeken élő háztartásokra, amelyek lakáskörülményei rendszerint szélsőségesen rosszak. Házaik-építményeik gyakran életveszélyesek, lakhatásra alkalmatlanok; sokszor a legegyszerűbb civilizációs eszközök is hiányoznak. A lakásszegénység értelmezhető a fogyasztásban megvalósuló kirekesztődésként, illetve a Sen szerinti „nyomorúságos élet” tüneteként, amivel sérül az emberi méltósághoz és a szociális biztonsághoz való jog. A súlyos lakásszegénység károsítja az egészséget, rontja a gyerekek iskolai teljesítményét, a munkavállalási esélyeket, gyengíti a „szolidaritáskapcsolatokat”, és nagymértékben befolyásolja az életmódbeli és mobilitási „aspirációkat” (Szelényi 1990).
- **Szegregált, telepszerű lakókörnyezet.** A lakóhelyi szegregáció a társadalmak felbomlásának, dezintegrációs és szegregációs folyamatainak tünete, a társadalmak térbeli szétszakadásának jelensége (Szirmai – Váradi 2012). A szegregátumokban a társadalmi kirekesztődés dimenziói, a halmozott strukturális hátrányok jól körülhatárolt, viszonylag kis földrajzi területen koncentrálnak. A cigánytelepek népességének túlnyomó többsége összetett társadalmi és térbeli kirekesztettségben, a társadalmi hierarchia legaljára szorulva/szorítva él. Mindezek következtében, a szegény-és cigánytelepek jellemző ismérvei a kényszer (mint „összetartó erő”), a zsúfoltság, az újratermelődő szegénykultúra, a kisközösségi kohézióhiány, a gyengülő „szolidaritáskapcsolatok”, a konfliktusok, devianciák és negatív stigmák, a lerombolt identitás és jövőkép nélküliség.
- **Belső konfliktusok, gyenge szolidaritáskapcsolatok.** A strukturális problémák, a kilátástalanság, a „társadalmon kívüliség” következményeként, a szegregátumokban élők kialakítják saját, „belső” szegénykultúrájukat. A „nélkülözés és a túlélés kultúrája”, amely a normák, szabályok felbomlásával, a mikroszintű kohézió felbomlásával jár együtt, káros, gyakran végzetes hatással van a cigánytelepre. A bizalmatlan, konfliktusokkal terhelt, jövőkép nélküli telepi „közösségben” gyengülnek a „szolidaritáskapcsolatok”, az erős kötések, amelyek korábban a mikroszintű, normatív integrációs rendszereket

fenntartották. A szegénykultúra, melynek erősödése a kilátástalan nyomor mélyülésével függ össze, roncsolja a szociális/normatív integráció elemeit, a családi, kisközösségi, szomszédsági kapcsolatokat; erősíti a belső konfliktusokat, zavarokhoz, anómiához vezet. Visszahúzza, akadályozza azokat a fiatalokat, akik sikeres rendszerintegrációjukon keresztül maguk mögött akarják hagyni a telepet. A cigányság jelentős részére jellemző ez a fajta hiány-és szegénykultúra (Szuhay 1999). „A telepi kultúra a cigány-szegénység legjellegzetesebb életformája, ezért nemcsak legrepresentatívabb képviselői a szegénykultúrának, de hovatovább ez a kultúra jelenti a magyarországi szegénykultúrát” (Ambrus 1994:6).

2. MÓDSZERTANI MEGGONTOLÁSOK

2.1. A kutatás megfontolásai, céljai és eszközei

2.1.1. Értékelő kutatás, esettanulmány-kutatás

A kutatás témáját és célját tekintve, *értékelő kutatás, programértékelés*, melynek keretében részletesen vizsgálom a rendszerváltás utáni első olyan központi intézkedés-sorozatot, amely telepen, „telepszerű lakókörnyezetben” élő, többségében roma emberek életébe avatkozott be. Az „értékelő kutatás” a célt jelöli, és azt a kutatási folyamatot, melynek során értékeljük a társadalmi beavatkozást, elsősorban a kívánt hatások elérésének szempontjából (Babbie 2001). Az értékelés kvantitatív és kvalitatív módszereken egyaránt alapulhat, de a választott módszert befolyásolja a vizsgált beavatkozás típusa, mérete, valamint az, hogy milyen céllal, milyen felhasználásra készül az értékelés. „Hasznosak a statisztikai összehasonlítások, és hasznos mélyebben megértenünk azokat a folyamatokat, amelyek a megfigyelt eredményhez vezettek – vagy megakadályozták a várt eredményt” (Babbie 2001: 396).

A kutatott-értékelt beavatkozás a cigánytelepen élők társadalmi-térbeli kirekesztettségének enyhítését célozta. Méretéből, forrásaiból adódóan, a társadalmi probléma egészét (a telepek és a telepen élő emberek számát, a jelenség összetett okait) tekintve, az eredmények, a hatások minimálisak, „nem kimutathatók”. Ennek hátterét és körülményeit részletesen elemzem. A központi beavatkozás gyakorlati megvalósulása azonban lokális projekteken keresztül történt, amelyeket helyi szereplők hajtottak végre a lokalitás viszonyai, adottságai és feltételei között. A központi intervenció egésze, a probléma kiterjedtségéhez képest, hatástalan, a lokalitás szintjén viszont érzékelhetők (voltak) hatások, elmozdulások. Kutatásom fókuszában tehát a helyi tapasztalatok feltárása, a lokális projektek értékelése, illetve maga a lokalitás áll. Az a mikro-rendszer, amely – elvben legalábbis – „a társadalmi élet elsődleges színterét, a társadalmi szolidaritás keretét” jelenti (Niedermüller 2006: 35).

Elsősorban kvalitatív módszert (interjú) használok, kiegészítve további eszközökkel. Az interjú vizsgálatra épülő, értékelő kutatás kereteit az *esettanulmány-kutatás* („case study research”) adja, melynek során szintén alkalmazhatók „vegyes” módszerek. Fontos ismérve, hogy a „figyelem valaminek a konkrét példájára koncentrálódik” (Babbie 2001: 329). Gyakori

célja lokális jelenségek (pl. társadalmi problémák, viszonyok), programok, beavatkozások és hatásaik saját környezetükben történő aprólékos feltárása, illetve – az eredmények tükrében – a kiinduló elméleti feltevések módosítása, pontosítása. Esettanulmány-kutatással kimutathatók egyedi esetek, nem „adaptálható” helyi rendszerek, szereplők. Több „eset” összehasonlító vizsgálata (összetett esettanulmány) alkalmas lehet általánosabb minták, összefüggések alátámasztására is. Robert K. Yin (1984, 2012) szerint az esettanulmány-kutatás, amely többnyire terepkutatásra épül, eredeti környezetben, aprólékosan vizsgál egy vagy néhány (kis számú) „esetet”. Rendszerint értékelő vizsgálatról van szó, kutatási kérdései leíró és/vagy magyarázó jellegűek (Yin 2012). Esettanulmány-kutatással, megfelelő elemzési stratégia, kategorizációs rendszer kialakításával, be lehet mutatni azokat a körülményeket és feltételeket, amelyek más (nem vizsgált) esetekre is érvényesek lehetnek (Small 2009).

2.1.2. Kutatási célok és kérdések

Kutatásom átfogó célja a szegény-és cigánytelepeken élők társadalmi integrációjának megteremtését célzó, 2005-2010 közti közpolitikai beavatkozás értékelése. A kudarcok egyértelműek, a kutatás célja az, hogy ezek hátterét, okait feltárja. A társadalom-és szociálpolitikai környezet, a tényleges központi szándék léte/hiánya alapvetően meghatározza a kimenetet; ezek fontos elemzési szempontok. További kutatási cél a lokális megvalósulás értékelése, a helyi projektek körülményeinek, jellemzőinek és hatásainak vizsgálata. Az elemzés kereteit egyrészt a hatások és következmények *szándékoltságának* kérdése, másrészt a *társadalmi integráció és kirekesztődés* elemei, összefüggései jelentik. Összességében, ezek a célok és szempontok, amelyek alapján a kutatás fő (összevont) kérdéseit megfogalmaztam:

- A közpolitikai beavatkozás, illetve annak lokális projektjei milyen társadalmi – politikai környezetben valósultak meg? Illeszkedtek-e tágabb, a strukturális problémák javítását célzó társadalmpolitikai keretekbe? Volt-e központi szándék a súlyos és tartós nyomor strukturális okainak kezelésére?
- Mindezen tényezők befolyásolták-e, illetve hogyan, milyen mértékben befolyásolták az eredményeket, a kudarcokat, a hatásokat? Milyen tényezők, körülmények okozták a közpolitikai kudarcokat?
- Milyen jellemzőkkel rendelkeztek, milyen körülmények, adottságok között valósultak meg a lokális projektek? Történtek-e mikroszintű elmozdulások a cigánytelepen élők

társadalmi-térbeli kirekesztettségéből? Milyen eredményeket értek el, milyen szándékolt és nem szándékolt hatásokat, következményeket generáltak?

- A lokális projektek jellemzői, a lokalitás viszonyai hogyan, milyen mértékben befolyásolták a helyi szintű kimeneteket, integrációs hatásokat? Látszanak-e olyan beavatkozási minták, amelyek feltételei az integrációs eredményeknek, illetve okai a kudarcoknak és a káros mellékhatásoknak?
- Hogyan viszonyulnak a lokális projektek (az eredmények, hatások) a közpolitikai beavatkozáshoz, a központi szándékhoz, célokhoz, illetve a tágabb társadalom-és szociálpolitikai keretekhez?

2.1.3. Kutatási-elemzési szintek és módszerek

Az elemzés háromszintű struktúrára, a *társadalom-és szociálpolitika* (makroszint), a *közpolitika* (középszint) és a *lokalitás* (mikroszint) szintjeire épül (2. ábra). A *makroszint* a tágabb struktúra, a beavatkozás társadalom-és szociálpolitikai környezetének elemzését jelenti (makroszintű eredmények, hatások a társadalmi-térbeli kirekesztettség, dezintegráció, szegregáció terén). *Középszinten*, a közpolitika (a beavatkozás-sorozat) szintjén összegzem a „konstrukció” jellemzőit, eredményeit, vizsgálom a mögöttes politikai szándékot és a közpolitikai célok, eszközök viszonyulását a társadalmi probléma mértékéhez (célkitűzések, érintett szegregátumok, káros mellékhatások). A *mikroszint* a projektek, a lokalitás szintjének részletes elemzését, a lokális beavatkozások hatásainak, a kimenetek háttérének feltárását, értékelését jelöli (projektek ismérvei, környezete, lokális viszonyok, cigánytelepen élők integrációja/kirekesztődése).

2. ábra: A közpolitikai beavatkozás kutatási-értékelési szintjei

Saját szerkesztés.

A kutatás módszereit a három kutatási-értékelési szint határozta meg. A makro- és a középszint *szakirodalom-és dokumentumelemzésre* épül, melynek során kormányzati - közpolitikai dokumentumokat (jogszabályok, koncepciók, jelentések, háttéranyagok, telepösszeírások), értékelő-elemző tanulmányokat, szociológiai kutatásokat, esetleírásokat dolgoztam föl. A mikroszintet az önálló kvalitatív módszerként is használt *esettanulmány-kutatással* vizsgáltam. Ennek fókuszában az *interjú kutatás* áll, de részben szakirodalmak és (projekt)dokumentumok elemzésén alapul. A lokalitás szintjét részletesen vizsgáló terepkutatást négy településen (projekt helyszínen) végeztem. A településfelmérést 2009-ben kezdtem el vizsgálni, amikor az egyik, akkor véget ért projekt megvalósítóival, a telepről kiköltözött családok egy részével készítettünk strukturált interjúkat (Szomolya)⁸. Hosszabb szünet után, 2012-ben két településen folytattam a vizsgálatot (Bátonyterenye, Kerecsend). Ez az első, három projektet érintő kutatási szakasz, melynek során 14 interjú készült projekt-megvalósítókkal, kulcsszereplőkkel, érintettekkel. A második szakaszban (2015) került a kutatásba a negyedik projekt (Sirok), amikor az ELTE Társadalomtudományi Karának szociális munkás hallgatói⁹, a képzés részeként, szociotábor keretében segítettek a kutatást. (A

⁸ A 2009-es szomolyai interjúkat Vitai GeorGINával közösen készítettük, akinek ezúton – ebben is – köszönöm a segítséget.

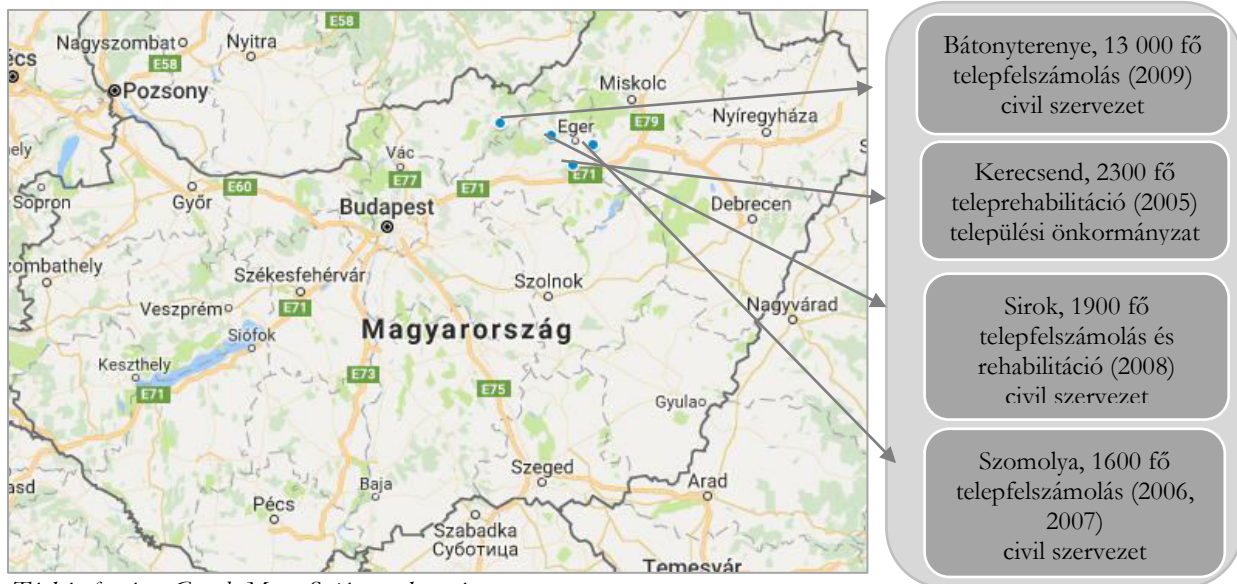
⁹ Akalín Ádám, Alacsony Zsóka, Brachna Csenge, Bubnó Beatrix, Fiák Rebeka, Kóti Olivér, Laczkó Sándor (önkéntes), Magyar Gergely, Mátyás Sándor, Móka Piroska, Pojdn Beáta, Szák Zsófia (önkéntes), Timár Luca, Török Zsófia, Uzonyi Sándor. A hallgatóknak, az önkénteseknek és Bass Lászlónak, az ELTE TáTK Szociális Munka Tanszék oktatójának hálás köszönettel tartozom.

tábort Bass László vezette, feladatom a kerecsendi csoport koordinálása volt.) A hallgatók kilenc strukturált interjút készítettek megvalósítókkal, kulcsszereplőkkel, így az esettanulmány-kutatás (elsősorban) 23 strukturált interjú elemzésére épül.

2.2. Az esettanulmányok helyszínei és szerkezete

Az „esetek” (lokális projektek) kiválasztásakor több szempontot érvényesítettem, és számolnom kellett praktikus tényezőkkel is (mint az elérhetőség, a távolság). Feltevésem szerint, a projektek kimenetét számos lokális tényező befolyásolta, amelyeket a helyszínválasztáskor – előzetes ismereteim alapján – igyekeztem figyelembe venni. Ilyenek, többek között, a településtípus, a szegregátum típusa, kiterjedtsége; a helyi politikai-társadalmi attitűd, a roma - nem roma viszony; a projekt-megvalósítás körülményei, a megvalósítók jellemzői. Az értékelt projektek időben lefedik a közpolitikai beavatkozás teljes időszakát (2005-2010), van köztük telepfelszámolás és rehabilitáció, városi és falusi, illetve civil szervezet és települési önkormányzat által megvalósított program (Bátonyterenye, Kerecsend, Sirok és Szomolya) (3. ábra).

3. ábra: Esettanulmány-helyszínek: a települések elhelyezkedése, lakosság száma, a projektek és a megvalósító szervezetek típusa, a pályázat éve

Térkép forrása: Google Map. Saját szerkesztés.

2. táblázat: Az esettanulmányok szerkezetének, elemzési-értékelési szempontjainak összefoglalása

Fejezet	Tartalom, elemzési terület/szempontok	Adat-és információforrások
Az esettanulmányok szerkezete és elemzési-értékelési szempontjai (5.3.1., 5.3.2., 5.3.3., 5.3.4.)		
A település jellemzői	<ul style="list-style-type: none"> A projekt lokális társadalmi - gazdasági környezete; a település demográfiai, társadalmi-szociális jellemzői; Szegregálódó intézmények, szolgáltatások; lokális társadalmi folyamatok. 	Interjú vizsgálat, elektronikus adatbázisok (KSH, TEIR, NFSZ, BM), szakirodalmi források, helyi esélyegyenlőségi programok.
Lakóhelyi szegregáció (a lokális projekt célterülete)	<ul style="list-style-type: none"> Az érintett szegregátum, cigánytelep jellemzői (elhelyezkedés, lakosságszám, társadalmi-gazdasági helyzet, kirekesztettség dimenziói); A telep és a település közti viszonyok, a helyi politika és társadalom attitűdje 	Interjú vizsgálat, szakirodalmi források, helyi esélyegyenlőségi programok, pályázati dokumentációk, beszámolók.
A lokális projekt jellemzői	<ul style="list-style-type: none"> Előzmények, kezdeményezés és tervezés: önkormányzati-politikai, társadalmi attitűd, szerepvállalás; kezdeményezők/ megvalósítók jellemzői, motivációi; a tervezési szakasz jellemzői. Beavatkozási területek, hatások és következmények: pályázati konstrukció keretei; lokális projektcélok, költségek és eszközök; „lakhatási” és „szociális” integrációt célzó projekttevékenységek; integrációs hatások, káros következmények. 	Interjú vizsgálat, pályázati dokumentációk, szakirodalmi források.
Összegző elemzés-értékelés (5.3.5.)		
Szándékolt hatások, nem szándékolt és/vagy „kvázi-intencionált” következmények	<ul style="list-style-type: none"> Szándékolt társadalmi integrációs, nem szándékolt és „kvázi-intencionált” következmények azonosítása, összehasonlító elemzése-értékelése a cigánytelepek kirekesztettségi struktúrája mentén. 	Interjú vizsgálat, pályázati dokumentációk, szakirodalmi források.

3. CIGÁNYTELEPEK, SZEGREGÁTUMOK, GETTÓSODÁS

3.1. Teleplehatárolások – közpolitikai és szociológiai definíciók, jellemzések

A szegény-és cigánytelepek, szegregátumok pontos lehatárolására leggyakrabban központi beavatkozások és tudományos kutatások alkalmával kerül sor. Ekkor van szükség olyan közpolitikai és/vagy szociológiai definíciókra, amelyek mentén a „célterület” és népessége beazonosítható, jellemezhető, vizsgálható. Ezek rendszerint a lakókörnyezet tömörségén, építményeinek és lakóinak számán alapulnak, és érintik a társadalmi integráció – kirekesztődés különböző területeit. Az etnikai dimenziót viszont nem mindig. Feltehetőleg abból a megfontolásból, miszerint a szegény-és cigánytelepek jellemzői hasonlóak; nem a cigány származáson, hanem a strukturális problémák térbeli koncentrációján van a hangsúly. „A szegénység és a kirekesztett léhelyzetek legnagyobb mértékben az etnicitással járnak együtt, másképpen szólva a legnagyobb szegénységi és kirekesztődési kockázatot az jelenti, ha valaki romának születik, ám nem a borszín, hanem a vidéken élő romákra tömegesen jellemző alacsony képzettség, magas munkanélküliség, jövedelemhiány, kirekesztettség és a gettósodással automatikusan együtt járó kirekesztődés okán” (MTA KRTK 2013:23).

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961-es párthatározata szerint: „{a cigány telepek} rendszerint egészségtelen, ősztől tavaszig szinte megközelíthetetlen területen [erdők, mocsarak mentén] vannak, s lakóik emberi lakásra alkalmatlan építményekben, helyenként földbe vájt kunyhókban élnek. A cigánytelepek kommunális ellátottsága rendkívül alacsony szintű, egészségügyi viszonyaik ijesztőek. A hiányos és rossz vízellátás, árnyékszék hiánya s az elhanyagolt környezet különféle fertőző betegségek melegágya. Egyre több azoknak a cigányoknak a száma, akik emberibb életkörülmények, jobb viszonyok után vágyódnak, azonban - különösen vidéken - még gyakori a lakosság idegenkedése, sőt kifejezett tiltakozása a cigányoknak a község belső területére való költözése ellen.”¹⁰ Az 1964-es kormányhatározat definíciója szerint a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” legalább négy, egymáshoz közel lévő „lakásféleségből”, lakhatásra alkalmatlan, elfogadhatatlan

---

¹⁰ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról. 1961. június 20.

lakáskörülményekkel jellemezhető építményekből álltak¹¹. A helyi tanácsok minősítése szerint az ilyen telepek 30 százalékában nem cigányok laktak (Hajnáczy 2013a).

A Kemény István vezette, 1971-es szociológiai cigányvizsgálat elkülönült telepnek tekintette azokat a „zárt települési egységeket”, amelyek „a nem cigány települések szélén vagy a településektől távol feküdtek, többé-kevésbé homogén cigány népességnek adtak otthont, és a szociális követelmények normáinak nem feleltek meg. Az épületek (...) műszaki állaga messze normák alatti, az egy főre jutó alapterület és légköbméter elégtelen, általában hiányzik a megfelelő ivóvíz, nincs csatornázás, nem megfelelőek vagy nincsenek is árnyékszékek, általában hiányzik a villany, gáz, nincs járda és szilárd burkolatú közút, a szolgáltatóhálózathoz, iskolához, közigazgatáshoz való kapcsolódás a távolság és az utak hiánya miatt elégtelen, a lakossági normáknak megfelelő higiénias színvonal alapfeltételei sem adóttak” (Csalog 1984:98). „1971-ben a telepek többségét a spontán módon keletkezett, a saját kivitelezésű "putris" építkezési mód túlsúlyával jellemezhető, a településektől távol vagy azok szélén fekvő hagyományos telepek alkották. Ezekre a civilizáció legelemibb vívmányai sem jutottak el. (...) A szegregált romatelepek másik típusát azok, a magyar lakásállomány legalacsonyabb színvonalú részét magukba foglaló vagy eredetileg nem is lakás céljára létesült épületegyüttesek (volt uradalmi puszták, lerobbant munkáskolóniák, barakkalakások, nyomortelepek, elszlamosodott városi negyedek, munkásszállók, elhagyott vágóhidak stb.) alkották, ahova hatósági közreműködéssel költöztették be – többnyire a tudatos elkülönítés szándékával – a roma családokat” (Havas – Kemény 1995¹²).

A Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium felmérése (1997) szerint a telepek legalább négy, a környezetükben tapasztalhatónál rosszabb minőségű lakóegységből állnak (Bényi 2003). A Debreceni Egyetem három megyét érintő kutatása (2001) – az előző lehatároláshoz hasonlóan – azt a lakókörnyezetet minősítette telepnek, amely legalább négy, az anyatelepülés átlagánál alacsonyabb komfortfokozatú, zsúfoltabb és egészségtelegebb lakásból állt. Az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat (2003/2004) un. „higiénés definíciót” használt. A lakóhely („porta”) „higiénés rendezettsége”, szeméttelptől, dögkúttól való távolsága, a vezetékes ivóvíz léte/hiánya, az élelmiszerbolt, orvosi rendelő, iskola, tömegközlekedés, telefonfülke elérhetősége alapján határozták le a telepeket. A „higiénés definíciót” később kiegészítették a „közművesítés” és a „szerkezet” szerinti szempontokkal.

---

¹¹ 2014/1964. (V.4.) Korm. Határozat „A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról”.

¹² <http://www.szociologia.hu/dynamic/9503havas.htm>

Eszerint cigánytelepnek minősül az a legalább négy házból álló lakókörnyezet, melynek házai „a településen kívül vannak, elrendeződésük nem egyezik meg a helyiség szerkezetével (utcaelrendeződésével), a villamosság kivételével nincs közművesítése (az ivóvíz közkifolyó révén áll a lakosok rendelkezésére) és lakosságának túlnyomó többsége roma származású” (Ungváry et al 2005: 693).

A dolgozatban vizsgált közpolitikai beavatkozás háttéranyaga (2004) korábbi definíciókat vont össze. Azokat a legalább négy lakásból álló településrészeket minősítette telepnek vagy „telepszerű lakókörnyezetnek”, amelyek „lakásai igen alacsony komfortfokozatúak és minőségűek, magas a laksűrűségük és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés jelentősen rosszabb, mint a település más részén. A telepeken jellemzően a házak falazata nem épített; személtlerakó és döngkút van; a terület vizenyős; vezetékes gáz, vezetékes víz, csatornázás, áramellátás, szilárd burkolatú út nincs. (...) A telepeken a legkedvezőtlenebb szociális helyzetű és a társadalomból leginkább kiszorult csoportok, sok helyen roma családok élnek.”¹³ A lokális projektek pályázati kiírásai erre a lehatárolásra épültek, de nem használták annak minden elemét. A KSH-definíciót tekintették irányadónak, miszerint azok a településrészek minősülnek szegregátumnak, amelyekben az alacsony státuszú (munkanélküli, iskolázatlan) aktív korú népesség koncentráliódik (aránya meghaladja az 50%-ot).¹⁴

A városi szegregátumokra érvényes definíció szerint, szegregátumok azok a legalább 50 fős városi területek, ahol a 15-59 éves népesség legalább fele nem rendelkezik rendszeres munkajövedelemmel és nyolc osztállynál magasabb iskolai végzettséggel. Az a városrész, ahol az ilyen népesség aránya 40-50 százalék közötti, szegregációval veszélyeztetett terület. Segélyezési adatok alapján az a lakóövezet számít szegregátumnak, amelyben „a rendszeres szociális támogatásoknak¹⁵ a lakosság/ lakások számához viszonyított aránya eléri a városi (kerületi) átlag kétszeresét”. Szegregátum kialakulásának veszélye akkor áll fenn, ha az arány 1,7-szeres (NGM 2009).

---

¹³ A telepeken és telepszerű lakókörnyezetben élők lakhatási és szociális integrációs programja. Koncepció. 2004. december. (2, ill. 4. old.)

¹⁴ A KSH definíció szerint a terület akkor tekinthető szegregátumnak, ha a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon belül eléri az 50%-ot (a Népszámlálás adatai alapján). A definíciókról lásd: EMMI 2015.

¹⁵ A definíció szerint szociális támogatásnak minősül a rendszeres szociális segély, a lakásfenntartási támogatás és a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény. Ezek az alacsony egyéni vagy családi jövedelmi szintet feltételező segély-típusú ellátások nem zárják ki egymást, egy háztartás egyszerre mindhárom segélyben is részesülhet.

A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) kutatása (2010) megkülönböztette a városi/kisvárosi szegregátumokat és a kétezer fő alatti kistelepülések cigány-és szegénytelepeit. Előbbieket a KSH-definíció alapján azonosította, utóbbiak esetében azonban egészen más, a Kemény-kutatások klasszifikációját idéző koncepciót használt. Eszerint cigány-és szegénytelep az a „leromlott állapotú”, legszegényebbek által egy tömbben lakott településrész, amelyet a „helyi vélekedés” telepnek minősít. Domokos Veronika és Herczeg Béla (2010) szerint, akik feldolgozták az NFÜ eredményeit, „egy adott településen minden ott élő tudja, hol van a cigánytelep, melyik faluvégen vagy külterületi épületekben laknak a legelesettebbek” (Domokos–Herczeg 2010: 85). Az NFÜ nem vizsgálta a telepen élő emberek származását, a lehatárolt területeket összefoglalóan „szegény-és cigánytelepeknek” minősítette (Domokos 2010, Domokos–Herczeg 2010). A „Komplex telep-program” (2011) pályázati felhívása – nagyjából a KSH-definíció alapján – azt a „földrajzilag egybetartozó és elhatárolható”, legalább tíz lakást és 45 lakót magában foglaló területet tekintette szegregátumnak, amelyben a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkező aránya az aktív korú (15-64 éves) népességben belül legalább 50 százalék¹⁶. A „Teleszerű lakhatás kezelését megalapozó” szakpolitikai stratégia (2015) a definíción nem, csak a szegregációs mutató értékein módosított, és több településtípusra (a fővárosi kerületek két csoportjára, megyei jogú városokra, járásszékhelyekre, legfeljebb kétezer fő kistelepülésekre) határozta meg azokat (EMMI 2015).

3.2. Teleptipológiák

Havas Gábor és Szuhay Péter a szegény-és cigánytelepek hat típusát különböztetik meg történetiségük, kialakulásuk szerint, és ismertetik azok legfontosabb jellemzőit. Ezeknek nagyrészt megfeleltethetők az NFÜ - vizsgálat kategóriái (Domokos 2010, Domokos–Herczeg 2010), valamint ezeken alapszik az aktuális szakpolitikai stratégia (2015) teleptipológiája (EMMI 2015).

- A *vadtelepek* a „települések mellett, vagy azok közelében létrejövő és folyamatosan bővülő” területek, ahol nincs, vagy alig van infrastruktúra; a jellemzően egyhelyiséges, nagyon rossz minőségű lakások „ólra, putrira, kunyhóra” emlékeztetnek. A vadtelepen élők többsége fiatal (friss házas, élettársi kapcsolatban él). Az NFÜ „putrisorként” definiálja ezt a típust, de megtartja a „vadtelep” kifejezést is, amely a szélsőségesen rossz

---

¹⁶ Pályázati útmutató, <https://www.palyazat.gov.hu/download.php?objectId=43040>

állapotú, lakhatásra alkalmatlan lakóépületekre („toldott-foldott házak, bódék, pusztulófélben lévő vályogházikók, lerobbant lakókocsik, vagonok”) és az infrastruktúra teljes hiányára utal.

- A volt *uradalmi puszták*, településtől távoli *munkás-kolóniák* (bánya, téglagyár, stb.), a munka és a lakóhely egysége miatt, korábban relatíve magasabb státuszúnak számítottak. A munkahelyek megszűnésével a lakosság összetétele megváltozott, a mobilabb csoportok helyére a környező településekről kiszorított, legszegényebb (többnyire roma) emberek érkeztek. Az NFÜ-tipológia szerint „településtől különálló volt majorsági és tiszéletekről, munkás-kolóniákról” van szó. A lakóépületek egykori munkahelyek (téglagyár, mezőgazdasági feldolgozóüzem) mellé épültek, vagy egyben munkahelyként is szolgáltak. A munkahelyek megszűnésével a telepek funkciója átalakult, és ma már a legszegényebbek számára nyújtanak nagyon alacsony színvonalú lakhatást.
- *Régről maradt telepek* azok, amelyeket az 1960-as években indított központi telep felszámolás során – az 1961-es MSZMP KB párthatározatot kiegészítő, 1965-ös rendelet értelmében – nem számoltak fel. A maradványtelepek 1945 előtt épült, az akkori szegényparasztok épületeiből álló szegregátumok, amelyek a település szélén, legelőn, vízenyős vagy erdő melletti területen helyezkednek el; infrastruktúrájuk minimális, legfeljebb villany van, az utak nem pormentesek.
- A „*CS-és szocpolos*” telepek összefoglalóan jelölik „az 1965 után létrejött, eredetileg nem telepnek gondolt telepeket”. A „csökkentett értékű lakásokból” álló telepek az államszocialista telep felszámolás, a „szocpolos” telepek a rendszerváltás utáni időszak „termékei”. Lakói „szűk telkeken, títustervek alapján eleve rossz minőségben megépült, csökkentett komfortfokozatú, sokszor befejezetlen, a kortársi normáktól, ízléstől és törekvésektől jócskán elmaradt épületekben”, a település szélén, elkülönítetten élnek. A közművesítettség szintje az anyatelepüléshez képest nagyon alacsony; általában csak villany van. Az NFÜ-felmérés szerint külön típus a „CS-lakásos” és a „szocpolos” telep. Előbbiek központi egyentervek alapján, szűk telkekre épült, fürdőszoba-nélküli, gyakran befejezetlen házakból álló lakóövezetek. A „szocpolos utca” vagy „sor” a gyerekek után járó szociálpolitikai támogatás jelentős emelésének hatására, az 1990-es évek második felétől kialakuló teleptípus, amelynek házait (rendszerint az építési vállalkozók visszaélései és/vagy a pénztelenség miatt) eleve rossz minőségben építették fel.

- A városi szegregátumok egyik típusa a „*slumosodó munkáskolónia, szociális bérlakások alkotta telep*”, amelynek ismérvei „az egykori gyárak, vasúti csomópontok mellett épített, egyforma és egyszerű épületek”, a legszegényebbek elkülönített házai. A másik típus a *gettósodó, lerobbanó városrész*, ahonnan a bérlakások magasabb státuszú lakossága elköltözött, helyére pedig alacsony státuszúak, szegények, cigányok érkeztek. Az NFÜ – tipológia az üzemek, vasúti csomópontok melletti elhelyezkedést, az alacsony komfortfokozatú munkáslakásokat, a szegények által többen lakott szociális bérlakásokat emeli ki. Az NGM Városfejlesztési Kézikönyve (2009) megkülönbözteti „a városszövetbe ágyazódott szegregált, szegregálódó területeket” (telepszerű lakókörnyezet) és a „városszövettől elkülönült, nem lakó-funkciójú területekbe ékelődött” szegregátumokat.
- A *szegregálódó falvak* az 1960-as, 1970-es évek fejlesztéspolitikája következményeként, egykori parasztfalvakból alakultak ki. A központi beavatkozások hatására a mobilabb csoportok elköltöztek, házaikat a szegény, roma családok vették meg kedvezményes OTP-hittel. A folyamat következményeként a települési és térségi szintű gettósodás erősödött, felgyorsult. Az NFÜ - tipológia ehhez hasonló, a szakpolitikai stratégia pedig a *periférikussá váló falvak* megnevezést használja: „Dombvidéki vagy mezőgazdasági művelésre egyéb okokból kevésbé alkalmas területeken, rossz forgalmi helyzetű, elzárt térségekben fekvő egykori parasztfalvak”, amelyekből „a térszerítés és a diszkriminatív településpolitika következtében erőteljes elvándorlás indult meg. A megüresedő házakba az erre a célra létesített hitelkonstrukció segítségével fokozatosan, az elköltözések ütemének megfelelően szegény családok költöztek, s így az érintett települések önmagukban is szegregátumokká válnak/váltak” (EMMI 2015: 19).
- A szakpolitikai stratégia Havas és Szuhay tipológiáját további két kategóriával egészíti ki. Az „*alacsony minőségű lakások/nyaralók alkotta laza szerkezetű telepek*” külterületen, zártkertes övezetekben alakultak ki. „Tipikusan a városi rezsi kiadások elől menekülők, illetve a városokba orientálódó, de oda a magas rezsi (és lakbér)-költségek miatt beköltözni nem képes elszegényedett családok lakóhelye, tipikusan rossz infrastrukturális és egyéb szolgáltatásokkal (pl. közlekedési összeköttetéssel) ellátott területek”. A „*lecsúszó települések*” a rendszerváltás utáni szociális szuburbanizáció következményei. „A kilencvenes években ’poszt-kommunista demográfiai fordulat’ hatására együtt zajlik le a szuburbanizáció és a szegénységi szuburbanizáció, illetve a gazdagok vagy legalábbis a középosztály által „elhagyott” területekre, településekre való beköltözés, ahonnan még

lehet ingázni, de a munkahelyvesztés esetén a visszakapaszkodás és a térbeni mobilitás túl költséges, szinte lehetetlen” (EMMI 2015: 18-19).

3.3. Lakóhelyi szegregáció, cigánytelepek, szegregátumok Magyarországon (a probléma mértéke, kiterjedtsége)

3.3.1. Térbeli kirekesztődés, gettósodás, cigánytelepek az államszocializmusban

Néhány tendencia vázlatos áttekintése

A lakóhelyi szegregációról, a gettósodásról, a cigánytelepek újratermelődéséről (amely folyamatok az 1970-es, 1980-as években meghatározó tendenciákká erősödtek) később, az államszocialista telepfelszámolás következményei kapcsán részletesen lesz szó. Most csak azokat a tényezőket, körülményeket igyekszem röviden felvázolni, amelyek szorosan összefüggnek azzal, amit ma Magyarország „szegregációs térképén” látunk, az ország egyes térségeiben tapasztalunk.

Az 1960-as évek közepétől a legszegényebbek, többségében cigányok a faluszéli putrikból „beljebb”, relatíve jobb körülmények közé tudtak költözni – a telepfelszámolás érdekében biztosított – kedvezményes OTP-hitellel. A romák megjelenésének hatására a falusi parasztházak kezdtek elértéktelenedni, minél több roma költözött a településre, annál jobban visszaesett az ingatlanok ára. Az öngerjesztő folyamat, melynek során az olcsó házakba egyre többen érkeztek a környező cigánytelepekről (a súlyos nyomorból), gyorsan növelte a beköltözők számát (a romák igyekeztek kikerülni a telepről). Ők a támogatott OTP-hitelből legfeljebb hátrányos helyzetű falvakban tudtak olcsó ingatlanhoz (a nem romák falubeli parasztházaihoz) hozzájutni. A magasabb státuszú, nem roma lakosság jelentős része, miután sikerült túladnia házában, elköltözött. A kétirányú folyamat során az aprófalvakba beáramlottak azok a szegény cigányok, akik számára a falusi parasztházak a korábnál jobb lakáskörülményeket, élhetőbb lakókörnyezetet biztosítottak. A nem cigány „falusi középosztály” pedig sietett elmenekülni a „halálra ítélt” kistelepülésekről. A mechanizmusok következményeként „szegregálódó” vagy „periférikus” falvak (mint teleptípusok) jöttek létre, amelyek egy-két évtized múlva egész térségeket indítottak el a gettósodás útján (Virág 2006, 2010, Ladányi 2012, Ladányi–Szelényi 2001, 2004). Ladányi János és Szelényi Iván (2001)

szerint az 1980-as évek végén „a valóságos és jelképes értelemben gyakran egyaránt ’zsákutcás’ falvak” jelentették a társadalmi és települési hierarchia legalját. „A fejlődő vidéki központok prosperálása (amely a szocialista ’első’ és ’második’ gazdaság stabilnak aligha mondható rendszeréből fakadt) együtt járt a perifériákon található aprófalvak – amelyekben a reményvesztettek találtak menedéket – katasztrofális hanyatlásával” (Ladányi–Szelényi 2001b: 6). A CS-lakásprogram keretében számos „csökkentett értékű lakás” épült, amihez üres telkek kellettek. A házhelyeket a helyi tanácsok jelölték ki, amelyek többnyire a település szélén találtak építési területet, hiszen azt senki nem akarta, hogy a cigányok „beljebb” költözzenek. Röviden, így jöttek létre 1965 után az egyentervek alapján, rossz minőségben megépített, alacsony komfortfokozatú házakból álló, minimális infrastruktúrával rendelkező „CS-lakásos” telepek. Így termelődtek tehát újra a cigánytelepek, amelyek a település egyik széléről átkerültek a másikkra.

A cigánytelepek és a telepen élő népesség száma és jellemzői

Egy 1957-es minisztériumi felmérés alapján az akkori cigány népesség 80 százaléka (kb. 150 ezer fő) „emberhez nem méltó, 5-6 négyzetméter alapterületű, megfelelő tetővel el nem látott, túlszűfolt putrikban lakik. A lakótelepek általában a község, a város legrosszabb helyein vannak kijelölve, távol az utaktól, az egészséges víztől. A cigánynegyedekbe vezetik be utoljára a villanyt stb. Környezetükre szeméttelpek, marhadelelők, talajvizes területek a jellemzőek. Még a városok szélén lévő cigánytelepek is elképzelhetetlenül túlszűfoltak. (...) Egyes vidékeken – igaz, hogy nagyon ritkán – már találkozhattunk azzal is, hogy a cigányok számára lakást utaltak ki, bár ez a lakás általában mindig a legprimitívebb, a legrosszabb” (Pogány–Bán 1958).

Az 1964-es kormányhatározathoz kapcsolódó, az Építésügyi Minisztérium vezetésével végzett felmérés során 2100 „szociális követelményeknek meg nem felelő” telepet jeleztek a helyi tanácsok, amelyeken mintegy 220 ezer ember élt (kb. 30%-uk nem roma) (Huszóczy 1980, Kozák 1979). Kertesi Gábor és Kézdi Gábor (1998) *A cigány népesség Magyarországon* című kötetükben közlik az 1964-es felmérés adatainak egy részét. Eszerint több, mint 900 településen rögzítettek cigánytelepi épületeket.¹⁷ A települések közel

---

¹⁷ „A felmérés során azokat az épületeket minősítették telepszerűeknek., amelyek legalább négy egységből álló együttes részét képezték, és amelyekben a körülményeket elfogadhatatlannak ítélték meg. A vizsgálatból

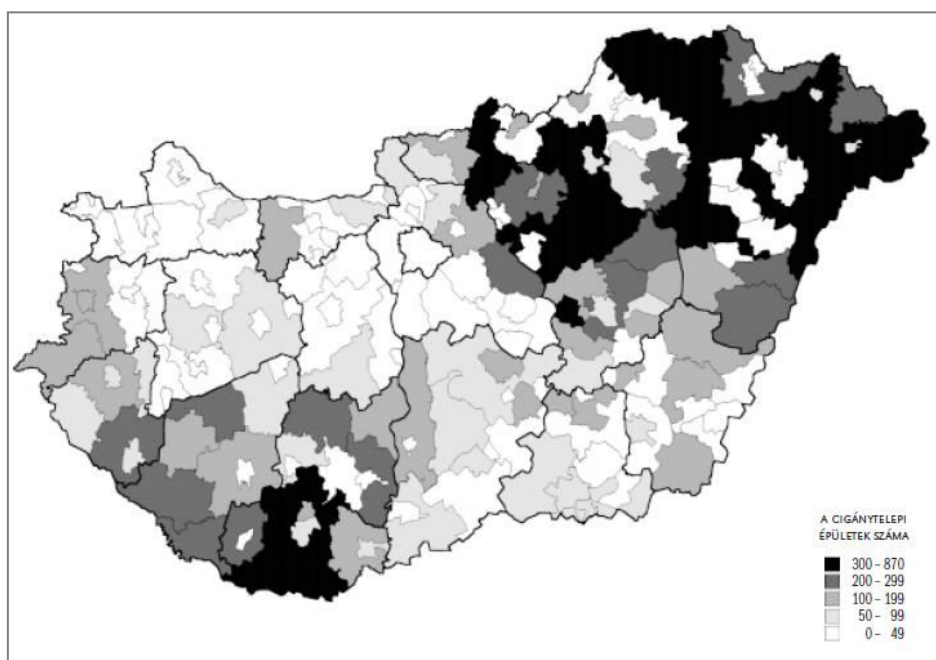
kétharmadában (64%) legfeljebb 20, negyedében (27%) 21-40, tizedében (9%) 60-nál több telepi épületet találtak (3. táblázat). A térkép (4. ábra) – a járások és a városok adatai alapján – azokat a térségeket jelzi, amelyekben sok a cigánytelepi építmények, tehát jelentős a cigány népesség száma, aránya. A területi koncentráció 1964-es mintázata – ahogy ezt később látni fogjuk – nagyon hasonló a jelenlegihez.

3. táblázat: A cigány telepi épületek száma, az érintett települések száma és megoszlása, 1964

A cigány telepi épületek száma, db.	Az érintett települések	
	száma, db.	megoszlása, %
1-10	358	38,8
11-20	235	25,5
21-40	179	19,4
41-60	67	7,2
61-100	56	6,1
101-	28	3,0
<i>Összesen</i>	<i>923</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Kertesi–Kézdi 1998: 120.

4. ábra: A cigány telepi épületek száma Magyarország járásaiban és városaiban, 1964

Forrás: Kertesi–Kézdi 1998: 123.

Az 1971-es cigánykutatás szerint a roma népesség kétharmada (210 ezer ember) élt telepen. Arányuk Budapesten volt a legalacsonyabb (30%), a községekben a legmagasabb (68%); a

---

fennmaradt országos térképen a cigánytelepi épületeken kívül megkülönböztethetők „barlanglakások”, „vegyes telepek” és „egyéb telepek” is” (Kertesi – Kézdi 1998: 120).

vidéki városokban a cigányok fele (52%) lakott telepen (Kemény–Janky–Lengyel 2004). A cigány lakásokat esetében hasonlóak az arányok, a vidéki városok adatai között viszont jelentős az eltérés. Országosan a cigányok lakásainak 66 százaléka telepi lakásnak minősült. A fővárosban a roma lakások 30 százaléka, a községekben 69 százaléka, a vidéki városokban 70 százaléka volt telepi lakás (Havas–Kemény 1995). Utóbbi adat jóval magasabb a vidéki városokban élő telepi cigány népesség arányánál. A telepi lakás, szegregált lakókörnyezetet, társadalmi – térbeli kirekesztettséget jelent. Kemény István és munkatársai (2004) felhívják a figyelmet azonban arra, hogy a településen kívül fekvő, elszigetelt cigány lakásokat és a két-három lakásból álló együtteseket nem tekintették telepi lakásnak (mert nem érvényesültek a definíciós kritériumok). Ha a telepi lakások kétharmados arányát kiegészítjük a településtől távol eső és az annak szélén fekvő, nem telepi lakások arányával, akkor megállapítható, hogy az 1970-es évek elején a cigányok lakásainak háromnegyedét (76%) lakóhelyi szegregáció, a többségi társadalomtól elkülönülő lakókörnyezet jellemezte. A roma lakások több, mint fele (53%) a település szélén vagy a településtől távol helyezkedett el; alig negyedük (24%) volt településen belüli, nem telepi lakás (4. táblázat).

4. táblázat: A cigányok lakásainak megoszlása a lakás elhelyezkedése szerint, 1971

A lakás elhelyezkedése	Telepi	Nem telepi	Összesen
	fekvésű lakás		
A településtől távol	16,1	3,1	19,2
A település szélén	27,3	6,2	33,5
A településen belül	23,0	24,3	47,3
<i>Összesen</i>	<i>66,4</i>	<i>33,6</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Kemény–Janky–Lengyel 2004: 54. (III.4. táblázat alapján).

A cigánytelepek közmű-ellátottságára a teljes mintára vonatkozó adatokból tudok következtetni. Ezek szerint, 1971-ben a cigány háztartások több, mint 90 százaléka nem rendelkezett vezetékes vízzel (92%) és vízöblítéses vécével (97%), 44 százaléku villannyal. Az archaikus cigánytelepeken, ha lehet, a helyzet ennél is rosszabb volt. A Kemény - kutatás beszámolója szerint: „A telepi házakat a cigányok maguk építik, vályogból vagy vert földből. Alapot nem ásnak, a falakat nem szigetelik. A padlózat földes, az ajtók és az ablakok rosszak, mivel többnyire bontásból származnak. A szobák 9-12 négyzetméter alapterületűek. A padozattól és a falaktól jövő nedvesség átjárja és elrothasztja a ruhákat és az amúgy is

nagyon szegényes és hiányos bútorzatot. A rossz ajtók és ablakok miatt erős légmozgás alakul ki, az ablakok kis mérete miatt nem lehet rendszeresen szellőztetni. A tető gyakran hiányos, úgyhogy beesik az eső, de ahol nem hiányos, többnyire ott is átázik. (...) A zsúfoltság neurotizálja az embereket, egymás ellen fordítja, és megnehezíti az együttélést” (Kemény–Janky–Lengyel 2004: 51).

3.3.2. Lakóhelyi szegregáció, gettósodás és cigánytelepek a mai Magyarországon

Szegregációs és gettósodási tendenciák a rendszerváltás után

A pártállami központi beavatkozások jelentősen növelték a romák (különösen a roma férfiak) foglalkoztatottságát, az általános iskolát elvégző cigány fiatalok arányát, és csökkentették a telepen élő roma emberek számát. A munka, az iskola és a lakóhely terén, ha összességében csak kismértékben is, de a cigányság nem elhanyagolható része előre tudott lépni. Az integrációs színtereken elért törékeny, felemás eredmények a rendszerváltás körüli társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok következtében azonban gyorsan összeomlottak. Felszínre kerültek az addig nem kezelt strukturális problémák, amelyek a mindig is gyenge társadalmi-gazdasági pozíciójú cigányságot érintették a legdrasztikusabb módon. A rendszerváltás utáni évtizedekben súlyosbodott a cigányság leszakadása, nőtték a cigányok és nem cigányok közti társadalmi – térbeli távolságok.

A gazdasági szerkezetváltás, illetve az annak hatására kialakuló új szegénység módosította a cigányság térbeli elrendeződését és szegénységének jellegét. Kovács Katalin (2013) az 1990-2001 közötti időszak térbeli-társadalmi folyamatait harminc „krízisövezetben” vizsgálva, arra jutott, hogy a jelentős képzetlenséggel, nagyon alacsony szintű foglalkoztatással és jövedelmekkel, magas inaktivitással járó súlyos szegénység „etnikai színezetű”, azaz inkább a romákat sújtja (Kovács 2013). Kovács és munkatársai (2008) egy korábbi tanulmányban írják: „Különösen nagy mértékű volt az elmúlt évtizedekben az északi, északkeleti, délnyugati aprófalvakban élők, közülük is a romák elnyomorodása” (Kovács et al. 2008: 11). Ezek a kistelepülések, amikor a cigány lakosság aránya eléri a 20-30 százalékot, visszafordíthatatlanul elindulnak a gettósodás útján. A 2000-es években mintegy kétszáz ilyen gettósodó és további száz, már gettósodott település volt az országban (Havas 2008). Havas (1999) szerint „az alacsony iskolázottságból, szakképzetlenségből, általában a szociokulturális jellegzetességekből eredő társadalmi és a lakóhely jellegéből, földrajzi elhelyezkedésből

adódó területi, települési hátrányok kölcsönösen felerősítik egymást. (...) a területi, települési hátrányok az esélyegyenlőtlenség egyik meghatározó elemévé válnak” (Havas 1999: 156). A társadalmi-demográfiai folyamatok, a foglalkoztatottság visszaesése a rendszerváltás utáni évtizedekben a gettósodó falvak térséggé „szerveződéséhez” vezetett (Virág 2006). Az Encsi kistérségben, melynek összefüggő gettósodását Virág Tünde vizsgálta, az 1980-as évek és a 2000-es évek között (mintegy 20 év alatt) a gettótelepülések száma egy-kettőről 17-re emelkedett; köztük nem csak aprófalvakat, hanem népesebb községeket is érintve: „Nem csak olyan településeket, ahonnan elvontak minden intézményt, hanem olyanokat is, amelyek alsó fokú központként számos intézményt tartottak fenn. Nem csak zsák falvakat, ha nem a főút mentén elhelyezkedő, vasútállomással rendelkező településeket is. Ebben a térségben a gettósodás településnagyságtól független jelenség lett, mind kiterjedését, mind formáját tekintve teljesen új, nem értelmezhető a korábbi falu–cigány telep, gettósodott aprófaluk kategóriákban” (Virág 2006: 72-73).

A TÁRKI (2003) adatfelvétele – önkitöltős kérdőívvel, önkormányzati becslés alapján – vizsgálta a lakóhelyi szegregációt és a lokális társadalmi feszültségeket. A lakóhelyi elkülönülés több formájára, az etnikai, vallási, politikai alapú szegregációra, a jövedelmi helyzeten alapuló szegregációra és az újonnan beköltözők elkülönülésére kérdeztek rá. Az önkormányzatok 56 százalékának válaszai alapján, a települések 29 százalékára (közel 1700 település) jellemző a cigányság lakóhelyi szegregációja, amely nem feltétlenül jelent „telepi körülményeket”, de nagy a valószínűsége a rossz minőségű lakókörnyezetnek és lakásoknak. A kutatás szerint minél magasabb a roma népesség aránya a településen, annál nagyobb az etnikai szegregáció kialakulásának esélye. Az Észak-Alföldi és az Észak-Magyarországi régió a leginkább érintettek (50%-os és 43%-os arányokkal), de a Közép-Magyarországi és a Dél-Dunántúli régióban is 30 százalék feletti az arány (Kopasz 2004) (5. táblázat).

5. táblázat: A cigányság lakóhelyi szegregációját jelző települések aránya (%) és a válaszadó települések száma (N) régiók szerint és összesen

Régió	A cigányság lakóhelyi szegregációját jelző települések aránya, %	A válaszadó települések száma, N
Közép-Magyarország*	31	99
Közép-Dunántúl	12	217
Nyugat-Dunántúl	13	342
Dél-Dunántúl	31	353
Észak-Magyarország	43	322
Észak-Alföld	50	209

Régió	A cigányság lakóhelyi szegregációját jelző települések aránya, %	A válaszadó települések száma, N
Dél-Alföld	27	136
<i>Összesen</i>	29	1678

Forrás: *Kopasz 2004: 417. 1. táblázat (részlet)*. * Budapest nélkül.

Cigánytelepek, szegregátumok a rendszerváltás utáni 20 évben

Az 1993/1994-es és a 2003-as reprezentatív cigánykutatók adatai szerint a szegregáltan élő cigány népesség aránya 1971-1993 között csökkent (65%-ról 56%-ra), a rendszerváltás után (1993-2003 között) viszont nőtt (72%-ra). Az elkülönült telepeken élők aránya negyven év alatt tizedére csökkent. 1971-ben a romák kétharmada (65%), 1993-ban 14 százaléka, 2003-ban 6 százaléka élt (jellemzően „újabb keletű”, észak-magyarországi) telepen (Kemény – Janky - Lengyel 2004) (6. táblázat).

6. táblázat: A telepen és szegregáltan élő roma népesség aránya, a romák lakáskörülményei, 1971, 1993, 2003, %

	1971	1993	2003
Roma- és szegénytelepen élők aránya	65	14	6
Szegregáltan élők aránya (kizárólag vagy túlnyomó-részt romák lakta környezetben élők)	65	56	72
Árammal ellátott lakásban élő háztartások aránya	56	98	98
Vízvezetéssel ellátott lakásban élő háztartások aránya	8	65	72
Vízöblítéses WC-vel ellátott lakások aránya***	3	49	51

*** a lakott lakások számának %-ában, illetve viszonylatában

Forrás: *EMMI 2015*. (Kemény István reprezentatív romakutatásainak eredményei).

Kertesi Gábor és Kézdi Gábor (1997) az 1990-es népszámlálási adatokból azonosították a „cigány etnikai gettókat”, illetve vizsgálták a szegregált körzetek lakásvizonyait. Eszerint a cigány körzetekben a lakások háromnegyede (74%), a nem cigány körzetekben ötöde (20%), a vegyes körzetekben harmada (34%) volt komfortnélküli lakás (Kertesi–Kézdi 1997). A KSH szerint a komfortosság szempontjából meghatározó a lakás elhelyezkedése, „(...) a leghátrányosabb helyzetben a külterületi és az alacsony státuszú lakóövezetek lakásai vannak, ahol az infrastruktúra kiépítettségének hiánya is okozza a lakások alacsonyabb komfortfokozatát” (KSH 2014: 16). A 2003-as vizsgálat szerint a cigány háztartások több, mint 70 százaléka rendelkezett vízvezetéssel, fele (51%) lakáson belüli vécével,

fürdőszobával; az arányok 1993-hoz képest néhány százalékponttal emelkedtek (Kemény–Janky–Lengyel 2004). Az NCSSZI adatfelvétele (2013, 7000 fős minta) szerint 2003 és 2013 között a roma népesség lakásainak komfortossága javult. 2003-ban a lakások felében, tíz év múlva már kétharmadában volt vízöblítéses vécé. „Ennek ellenére a cigányok otthona továbbra is sokkal kevésbé komfortos, mint a többi magyarországi lakás” (Koltai 2013: 9-10).¹⁸

A Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium felmérése (1997)¹⁹ során az ország mintegy 400 településén 540 telepet írtak össze, a telepen élő emberek száma megközelítette a százezer főt (Bényi 2003). A Debreceni Egyetem kutatása 2001-ben három északi – észak-keleti megyében (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar) több, mint 120 – legalább négy, az anyatelepülésen jellemzőnél alacsonyabb komfortfokozatú, zsúfolt és egészségtelen lakásból álló – telepet talált; összlakosságukat 35 ezer főre becsülte. Hasonló definíció mentén 2002-2003-ban az ország 12 megyéjében közel 560 telepet azonosítottak. A kutatás során tíz indikátorral mérték az infrastrukturális ellátottság és a lakáskörülmények szintjét, illetve ezek alapján rangsorolták a szegregátumokat. Majdnem minden megyében (11) „találtak” olyan 50 főnél népesebb telepet, amelynek szélsőséges körülményeit öt-hét indikátor halmozódása jelezte (Debreceni Egyetem 2004). Az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat (ÁNTSZ) a telepek közegészségügyi állapotát mérte fel 2003-2004-ben (Ungváry et al 2005, Bényi 2003, Bényi–Kőszegi 2003). Az első adatfelvételi hullámban 530 településen, közel 770 telepen vagy „telepszerű elrendeződésben élő” cigány közösséget azonosítottak, több, mint harmadukat Hajdú-Bihar, ötödüket Szabolcs-Szatmár-Bereg, tizedüket Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Az így lehatárolt telepek negyedében (26%) nem volt vezetékes ivóvíz, 10-15 százalékuk ezerméteres körzetében illegális szemétkerakót, döngutat találtak. Az ÁNTSZ a vizsgálat negyedik szakaszában (2004) – a lehatárolás módosításával – közel 300 telepi és több, mint ezer „telepszerű elrendeződésben élő” roma közösséget talált az ország 19 megyéjében és a fővárosban (Ungváry et al 2005: 696-697).

A 2011-es népszámlálási adatok szerint az ország több, mint 700 településén (kétharmaduk község, nagyközség) közel 1400 „főként romák lakta telep, illetve település szövetbe

---

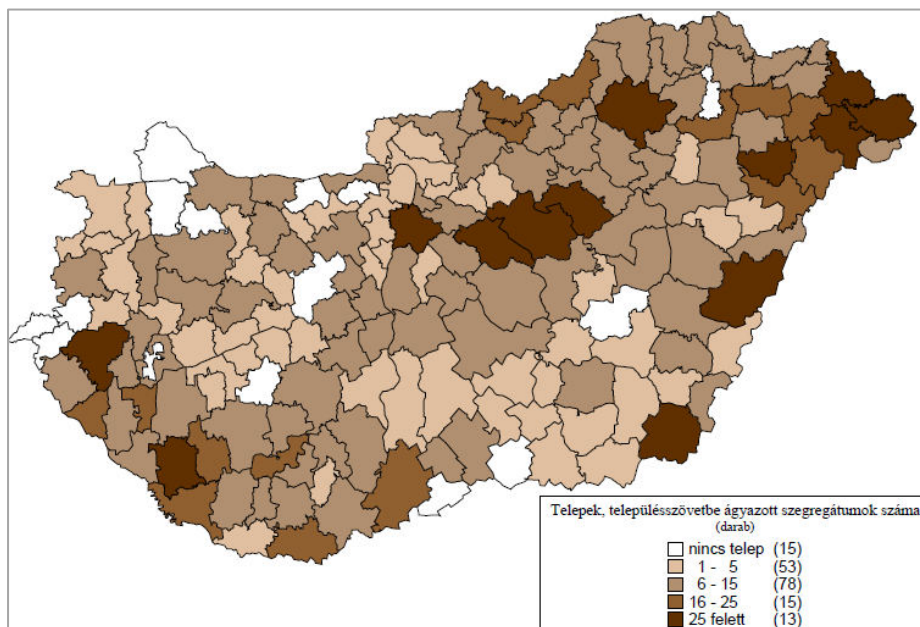
¹⁸ 2011-ben a teljes lakásállomány 61%-a összkomfortos, 5%-a komfortnélküli volt (KSH 2014).

¹⁹ 1093/1997. (VII. 29.) Korm. határozat A Cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomagról

ágyazódott elmaradott településrész” található. Ezekben a szegregátumokban él az ország népességének 2,8 százaléka (ami megegyezik az NFÜ–kutatás eredményévé) (EFOP 2016:5).

A NFÜ felmérése szerint 2010-ben a mintegy 1600 szegény-és cigánytelepen, „településszövetbe ágyazott szegregátumban” 280-300 ezer ember, az ország teljes népességének közel 3 százaléka élt (Domokos 2010, 2011, Domokos–Herczeg 2010). A kutatás 820 településén (és 10 fővárosi kerületben), tehát az ország településeinek negyedében (26%) mutatott ki ilyen lakóterületeket, jellemzően a déli, északi és észak-keleti térségekben (5. ábra). (A telepen élők származását, ahogy korábban szó volt róla, nem vizsgálták²⁰.) A szegregátumok 60 százaléka községben, harmada (32%) városban, 7 százaléka megyei jogú városban, 2 százaléka Budapesten található. Kétharmaduk (66%) a település szélén, ötödük (20%) a település központjában, 14 százalékuk külterületen helyezkedik el. Domokos és Herczeg (2010) szerint „a nyomor újratermelődésének garanciális elemét jelentő, a lakhatási alapfeltételeknek éppen csak, vagy meg sem felelő, ráadásul a relatíve jobb helyzetben élőktől területileg is elkülönülő telepek léte, számuk és eloszlásuk a felmérés eredményeként világosan látható” (Domokos–Herczeg 2010: 91).

5. ábra: Szegény-és cigány telepek, városi szegregátumok száma kistérségeként, 2010

Forrás: Domokos 2010.

²⁰ Bernáth Anikó (2014) szerint „{Domokos–Herczeg 2010} nem vállalkozott arra, hogy a telepen élők etnikai hovatartozását is vizsgálja, de jelzésértékű, hogy az általuk összeírt területi egységeket összefoglaló néven „szegény- és cigánytelepeknek” és városi szegregátumoknak hívják, szintén Kemény István terminológiájára utalva” (Bernáth: 2014: 261).

Az NFÜ–felmérés (2010) a szegregátumok harmadát (33%) minősítette „CS-lakásos” telepnek. Eszerint, a rendszerváltás után húsz évvel, az 1960-as–1970-es években kialakult telepek adták az összes szegregátum legnagyobb részét. Az 1990-es évek „szocpolos” telepei a szegregátumok közel ötödét (18%) tették ki. A városi szegregátumok aránya 12 százalék, a „régí típusú” telepeké (volt majorsági- és téesz-épületekből álló telepek, vadtelepek, putri-sorok) 7-8 százalék volt. (Jelentős a nem tipizálható, „egyéb” kategóriába sorolt szegregátumok aránya.) (7. táblázat).

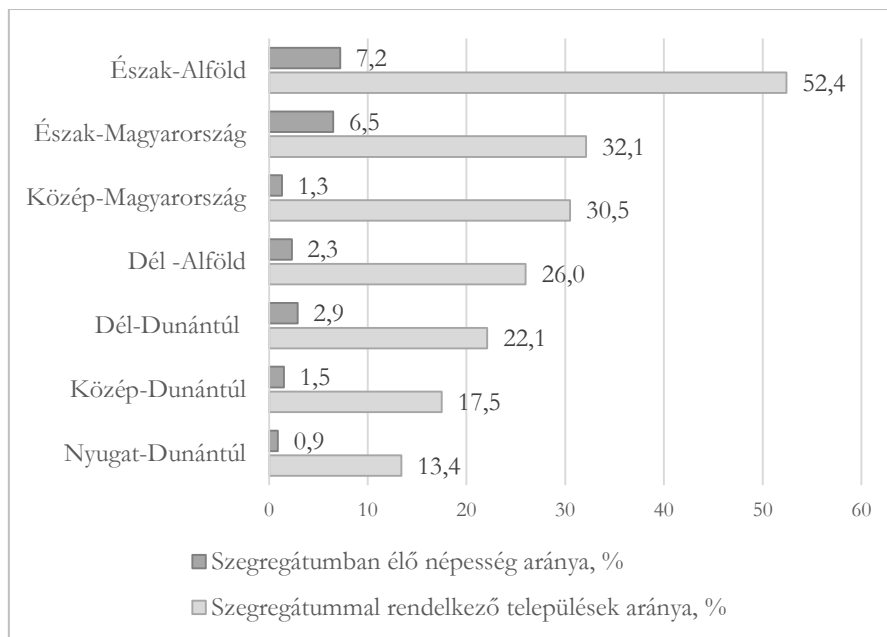
7. táblázat: A szegregátumok száma és megoszlása a szegregátum/telep típusa szerint, 2010

Szegregátum típusa	Szegregátumok	
	száma, db,	megoszlása, %
„CS-lakásos” telep	530	32,5
„Szocpolos” telep	294	18,0
Városi szegregátum	203	12,4
Volt majorsági, ill. téesz-épületek	125	7,7
Putri-sor, vadtelep	111	6,8
Egyéb	358	21,9
Nincs adat	12	0,7
<i>Összesen</i>	<i>1633</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Domokos–Herczeg 2010 alapján.

A két leginkább leszakadó régióban, az észak-alföldiben és az észak-magyarországiiban a legmagasabb a szegregátummal rendelkező települések és az azokban élő népesség aránya. Az Észak-Alföldi régió településeinek több, mint fele (52%), a régió teljes népességének 7 százaléka (107 ezer fő) érintett. Az Észak-Magyarországi régióban a települések harmadában (32%) írtak össze szegregátumot, az ott élő népesség (75 ezer fő) aránya viszont nem sokkal alacsonyabb (6,5%), mint az Észak-Alföldi régióban. A Dél-Dunántúli régióban mért arányok igen alacsonyak (a települések 22%-a, a népesség 3%-a érintett), feltehetőleg a térségre jellemző gettósodott, definíció szerint nem szegregátumnak minősülő aprófalvak miatt (6. ábra). Baranya megyében (az aprófalvas Ormánsággal) a települések kevesebb, mint ötödében (17%) van szegregátum (Domokos–Herczeg 2010).

6. ábra: Szegregátummal rendelkező települések* és szegregátumban élő népesség** aránya régiók szerint, 2010, %

Forrás: Domokos-Herczeg 2010., * A régió összes településéhez viszonyítva. **A régió teljes népességéhez viszonyítva. A lakónépességre vonatkozó adatok forrása: KSH STADAT 6.1.1. táblázat. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_aves/i_wdsd003b.html

4. TELEPFELSZÁMOLÁS AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN

4.1. Társadalmi-politikai környezet, társadalompolitikai keretek

4.1.1. A „kényszerasszimilációs” politika, mint „integrációs keret”

Az 1950-es években, a leginkább elkülönült telepeken élő cigányságot erőszakos eszközökkel igyekeztek „kordában tartani” és „higiénéjára szoktatni”. Az évtized elejétől rendszeresen végeztek cigánytelepi fürdetéseket, fertőtlenítéseket, amelyek során gyakran karhatalmi, kényszerítő eszközöket alkalmaztak. Az eljárást az egészségügyi miniszter rendelete²¹ 1955-ben kötelezővé tette (Somogyi 2011, Bernáth–Polyák 2001, Hajnóczky 2015). Az 1960-as évektől enyhültek a központi eszközök, a hivatalos ideológia azonban a *kényszerasszimilációs politika* maradt. Célja a cigányság többségi társadalomba történő teljes beolvadása volt. Arra az abszolút asszimilációra épült, melynek során a társadalmak etnikai csoportjai eltűnnek, az etnicitás, mint társadalmi differenciáló tényező elveszti a társadalmi javak elosztásában betöltött szerepét (Beck é.n.), a nemzeti, etnikai kisebbség beolvad a többségi társadalomba, elveszti eredeti kultúráját és identitását (Hautzinger et al. 2014). Liégeois (2002) szerint az ilyen politika az asszimilálandó kisebbség kultúráját lekicsinyli, annak mellékes jegyeit (például a zenét, a táncot) azonban megengedi, sőt kihangsúlyozza; „úgy mutatja be a cigány kultúrát, mint ami foszlányaira szakadt (...) mint ami mögött nincs semmi” (Liégeois 2002: 118- 119).

Az államszocialista beavatkozások sokáig tudatosan számolták fel a cigány közösségeket és szokásokat, identitásuk és kultúrájuk (esetleges) maradványait. 1960 őszén készült el (a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége közreműködésével) egy, a Művelődési Minisztériumnak szóló előterjesztés, amely a cigányságot „speciális életmódhoz kötődő” szociális *kategóriaként* mutatta be. A hatalom logikája szerint, ha ezt az életmódot feladják a romák, akkor a szocialista társadalomban megszűnik a „cigányság”, mint kategória. A központi állam tehát felszámolandónak tekintett mindent, ami a „speciális cigány életmódhoz” kötődött, és nagy erővel bele is kezdett a felszámolásba (Sághy 2008). „Ha a ’cigánykérdés’ szociális probléma, akkor a cigányok elmaradottságának szociális összetevőit

---

²¹ 1/1955. Egészségügyi miniszteri rendelet a kiütéses tífusz elleni védekezésről. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye.

kell megváltoztatni, s ezzel automatikusan – a cigány életmód megszűnésével – megszűnik a cigány kategória a társadalomban, s legfeljebb 'cigány származású személyek' maradnak. A dokumentumok nem is foglalkoznak a társadalomba már beilleszkedett cigányokkal, mert a származás a szocializmus ideológiája szerint érdektelen" (Sághy 2008: 298-299).

Az 1960-as évek Belügyi Szemléinek „cigányügyi” írásait elemezve, Dupcsik Csaba (2009) kiemeli: az akkori mértékadó megközelítések arról szóltak, hogy a cigányok többségének „életmódjában és mentalitásában” erősen fellelhetők az 1945 előtti archaikus társadalmi rend és üldözöttség jegyei. A „részben antiszociális” cigányokkal szembeni előítéletet érthető, de leküzdendő feladatként kezelték (Dupcsik 2009: 162). A mögöttes politikai motiváció tehát a kényszerasszimiláció volt. Az, hogy a szocializmust támogató, együttműködő állampolgárokat neveljenek a cigányokból. „A pártállam számos intézkedést vezetett be a romák gyors asszimilációja érdekében, ilyen volt például a kompakt roma közösségek szétszórása, az áttelepítés, a kötelező iskolalátogatás, illetve a kötelező munka. (...) A politika kialakítása és megvalósítása teljes egészében a romák részvétele nélkül történt, nem számítva a néhány kirakatnak szánt cigány származású pártmunkást” (Barany 2000: 119). Szalai Júlia (2000) szerint „A Kádár-korszakban (...) a rezsim számára elfogadhatatlan volt a romák telepi léte azért is, mert elkülönülő közösségeik paradox módon kívül tartották őket a totalitárius kontroll bevett tereimain, amelyek között a hatvanas évek közepétől kiépülő „puha diktatúrában” már nem az őrszoba és a börtön, hanem (...) az iskolák, illetve a munkahelyek lettek a legfontosabbak. (...) A rendszer logikájából a szocialista állampolgárrá formálásnak a politikai alávetésen alapuló eljárásrendje következett, s az egyedül lehetséges út a romák szociálpolitikai terminusokban megfogalmazott *kényszerasszimilációja* volt. *'Hátrányaik'* szorgos leküzdése révén be kellett illeszteni őket azokba az intézményekbe, amelyekbe mindenki más is illeszkedett. (...) a romák kényszerasszimilációja a maga kampányszerűségében és türelmetlenségében semmivel sem hagyott több helyet a fokozatosságnak és a szabad választásnak, mint egykor az államosítás vagy a tsz-szervezés” (Szalai 2000: 534-535).

Az 1980-as évek elején körültekintőbb megközelítések is megjelentek (Hajnóczky 2015, Diósi 1990, Szuhay 2008, Berey 1991). Az „új irány” valamelyest nagyobb teret adott a cigányok önrendelkezésének abban a kérdésben, hogy kívánják-e a teljes asszimilációt. Diósi Ágnes (1990) szerint „mindkét változat bonyolult: az asszimiláció a többséggel való teljes azonosulást, az integráció az etnikai sajátosságok megőrzésének igényét jelenti” (Diósi 1990).

Barany (2000) értelmezésében egy 1984-es párthatározat „az asszimilációs politika végét jelentette annak deklarálásával, hogy a romák szabadon választhatnak a társadalmi integráció különböző módjai közül: kultúrájuk, hagyományaik és etnikai identitásuk fenntartásával vagy önkéntes asszimilációval” (Barany 2000: 126). Az összkép ennél árnyaltabb. Szuhay Péter (2008) írja: „A cigányokról a hatalom, pontosabban előbb annak egyik minisztériuma, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1979-ben egy rendeletben már mint kulturális csoportról, az MSZMP KB 1985-ben pedig mint etnikai csoportról beszél, vagyis jó egy évtizeddel később ismeri el azt, amit a magyarországi cigányok/romák több csoportja követel, és amire a többség az integrációra vágyó csoportokat is lépten-nyomon figyelmeztette: cigányok vagytok. A többség azonban – jóllehet elismerte a cigányokat mint önálló etnikumot – a cigányok kultúráját primitívnek, fejletlennek és értéktelennek tekintette” (Szuhay 2008: 65).

A kényszerasszimilációs politika többnyire előremutatóan avatkozott be a munka, az iskola, a lakhatás területén, miközben cigány közösségeket szakított szét, gyengítette szociális/normatív integrációjukat, lerombolta identitásukat és kultúrájukat, illetve nem biztosított számukra nemzetiségi-kisebbségi jogokat. Összességében azonban olyan társadalompolitikai keretként szolgált, amelybe illeszkedtek a cigányság strukturális hátrányait csökkentő, több rendszer-integratív területen egyidejűleg beavatkozó intézkedések. A stratégia fontos eleme volt a cigánytelepek felszámolása, amihez pedig állandó munka, rendszeres jövedelem kellett.

4.1.2. Az 1961-es párthatározat – az „aktív és tudatos cigánypolitika” kezdete

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961-ben határozatot fogadott el „a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról”²². A politikai állásfoglalás szerint „a cigánylakosság helyzetének alakulásában a munkának és a letelepedésnek meghatározó szerepe van. E két előfeltétel megteremtése azonban ma még igen sok akadályba ütközik.” Ezzel széleskörű és hosszú-távú „társadalompolitikai” beavatkozás-sorozat indult a cigányság rendszerintegrációs hátrányainak felszámolása érdekében. Elkezdődött „az aktív és tudatos szocialista cigánypolitika kora”, amelyben „a ’cigánykérdés’ megoldása (...) ösztársadalmi ügy” volt (Dupcsik 2009: 162). A párthatározat a mintegy 200 ezer főre becsült cigány

---

²² Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról (1961. június 20.)

népesség 30 százalékát letelepedettnek, beilleszkedettnek, 30 százalékát „beilleszkedésben lévő”, elkülönített telepen élőknek, 40 százalékát „vándorlónak” („be nem illeszkedett”, „félleg letelepedettnek”) minősítette. A tipizálás leginkább arra szolgált, hogy hangsúlyozzák az asszimilációra alkalmas és alkalmatlan csoportok közti különbséget és a vándorló cigányok letelepítésének szükségességét. A kategorizáció fontos szempontja volt a lakhatás és a munkavállalás, „melyből egyben az asszimiláció fokait (...) is levezették. (...) a kívánatos cél a cigánytelepi lakosság nem cigány lakosság közé szétszórása lett, valamint a cigányságnak a hivatalos keretek közötti foglalkoztatása” (Hajnáczy 2015:63). A párthatározat szerint a munkaképes romák 35 százaléka nem dolgozott, egyaránt harmaduk (32%, ill. 33%) rendelkezett alkalmi, illetve állandó munkával. „Többségüknek nincs szakképzettsége. A fiatalok nagy része csak két-három osztályt végzett, sok esetben még ennyit sem – így nincs lehetőségük szakma tanulására. A vállalatok és a szövetkezetek többsége elzárkózik felvételük elől még akkor is, ha munkaerőhiánnyal küzd. A tervteljesítésre és arra hivatkoznak, hogy a többi dolgozó elutasítja a cigányokkal való együttes munkát.” A párthatározat 60 ezerre becsülte az írástudatlan cigányok, 6 ezerre az iskolába nem járó/onnán kiesett cigány gyerekek számát (1961-ben) és 13 százalékra a felső tagozatba lépő tanulók arányát. „Igen nagy a túlkoros cigánytanulók száma, a hiányzási átlag magas, tanulmányi eredményük rendkívül alacsony. A szülők általában nem fordítanak gondot a gyermekek tanulására, otthonukban pedig a tanulás elemi feltételei is hiányoznak. Ez annál is súlyosabb, mivel a fő figyelmet éppen a cigányfiatalok nevelésére kell fordítani, őket kell mielőbb kivonni a cigány életmódból.”

Az MSZMP KP Politikai Bizottsága úgy határozott, hogy a cigányság jelentős száma és súlyos elmaradottsága (strukturális hátrányai) miatt összetett beavatkozás-sorozatra van szükség. Az átnevelés szükséges, az erőszakos intézkedés viszont helytelen metodika. A hivatalos cél az volt, hogy a cigányság számára biztosítsák „a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételeket” (majdhogynem a marshall-i jogokat). Deklarálva, hogy a cigányság nem önálló nemzetiség, intézkedések indultak több rendszerintegrációs területen (többek között a munka, a lakhatás, az oktatás terén, az egészségügy terén).

4.1.3. A telepfelszámoláshoz közvetve kapcsolódó központi beavatkozások

Lakótelep-építés

Az 1970-es évek elejétől tömegessé váló állami lakótelep-építés az 1960-as évekhez képest – amikor a központi lakáselosztás a magasabb státuszú csoportoknak kedvezett – jelentősen növelte az alacsonyabb státuszú rétegek lakáshoz-jutási esélyeit.²³ Az 1970-es évtizedben épült a mai lakótelep-állomány 42 százaléka (Egedy 2005), amely lakásmennyiség a falusi vagy városszéli cigánytelepen élők számára is kínált némi lehetőséget a lakásmobilitásra. Az 1971. évi lakásrendelet „a lakáskiutalást meghatározott jövedelemszinthez, illetve szociális helyzethez – elsősorban a gyermekek számához – kötötte, így szegényebb rétegek is lakótelepi lakásokhoz juthattak. Az új lakótelepek társadalmi státusa ennek megfelelően csökkent” (Egedy 2005: 95). „Az 1970-es évek elején a lakáselosztási rendszer megváltozott: a szociális szempontok erőteljesebben érvényesültek, ugyanakkor az elosztott lakások státusa csökkent, összefüggésben a lakótelep-építés megváltozott jellegével (...), illetve a magánlakás-építés előtérbe kerülésével, amely a magasabb státusúak számára vonzóbb lakáslehetőséget jelentett” (Kőszeghy 2007: 18.) A „szociálisan rászorulóknak”, többek között a cigánytelepről érkezőknek, a lakótelepi lakás és környezet nem csak lakásmobilitást, de a társadalmi mobilitás és integráció lehetőségét is nyújtotta: „Egy házba, talán közvetlen szomszédságba is került orvos, mérnök, tanár, esztergályos, marós, szakács és még sorolhatnánk. Együtt hordták gyerekeiket óvodába, és szülői értekezleteken is együtt ültek a padokban. Ebben a megközelítésben az alacsonyabb státusú családok lakótelepre történő bekerülése nemcsak jobb lakáskörülményeket jelentett, hanem szimbolikus értelemben a társadalmi felemelkedés érzetét is keltette” (Farkas 2009: 172-173).

Szociálpolitikai támogatás

Az állam 1971-ben vezette be a lakásépítéshez igényelhető, gyerekek után járó, vissza nem térítendő *szociálpolitikai támogatást* (amelyet 1982-ig a lakásépítés módja szerint, egy gyerekre lehetett igénybe venni). 1983-ban megszüntették az építési mód szerinti különbségtételt (addig családi ház építésére nem adtak hitelt). 1985-től pedig a családban nevelkedő gyerekek száma határozta meg a támogatás mértékét, amelyet csak OTP-s lakás

---

²³ Lásd erről: Lakásviszonyok, lakáspolitikai. <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/228.html#229>

vásárlására vagy OTP-kölcsönből történő építkezésre lehetett igényelni (a helyi tanácsok, ill. 1985 után a takarékszövetkezetek is nyújthattak kölcsönt) (Lengyel 1991). A támogatás első évtizedében a cigánytelepi családok többsége feltehetőleg kiszorult a városok és kiemelt települések többszintes lakóházépítését finanszírozó szociálpolitikai támogatásból, hiszen a falusi cigányság lakóhelyén és a városi romák is inkább falun építkeztek (elsősorban családi házat építettek). Lengyel Imre (1991) szerint „a támogatás csak a városi lakosság egy részének lakásgondjain könnyített, a községekben, falvakban építkezők elestek ezektől az összegektől, holott 1971 és 1982 között itt készült a magánérből épített lakások 54.1%-a. A lakásgondokkal küszködő falusiak vagy a hátrányokkal sújtott családi házat építették (a többszintes lakóházak száma elenyésző), vagy elköltöztek. A községekben élő családok négyötöde mindmáig tisztán magánérből jutott lakáshoz (...)” (Lengyel 199:4). Az 1980-as évek második felétől a támogatás kiterjesztése, a gyerekszámától függő támogatás (a három gyermektől igényelhető magasabb összeg) elvben növelhette a cigánytelepi családok esélyeit. A gyakorlatban azonban csak nagyon kevesek rendelkeztek annyi önerővel (tudták relatíve magas áron eladni telepi lakásukat), hogy – a támogatási feltételeknek megfelelően – új lakást vásároljanak, vagy házat építsenek. Hegedűs József (2009) kiemeli: a támogatást „csak új lakásokhoz lehetett adni, ami azt jelentette, hogy a szegényebb családok, akik nem voltak képesek új lakást építeni, régit vásároltak vagy a meglévőt bővítették, elestek ettől a támogatástól. (A szocpol jó illusztrálja, hogy a közvetett célzás nem minden esetben hatékony.)” (Hegedűs 2009:10).

4.2. A pártállam telep felszámolási programja

4.2.1. Kezdeti lendület az 1960-as években – a „szociális követelményeknek meg nem felelő” telepek felszámolása

A pártállam az 1960-ban indított 15 éves lakásfejlesztési terv²⁴ keretében, tehát – 1965-től számolva – tíz év alatt kívánta felszámolni az ország szegény- és cigánytelepeit. A lakásfejlesztési terv a „mennyiségi lakáshiány” felszámolása érdekében egymillió lakás építését irányozta elő: „Erőforrásaink és gazdasági lehetőségeink módot adnak arra, hogy 15 éven belül a lakáshiányt lényegében felszámoljuk, és biztosítsuk, hogy minden arra igényjogosult család önálló lakáshoz jusson.” Az 1961-es párthatározat, illeszkedve a

---

²⁴ 1002/1960. (1. 10.) számú Korm. határozat a 15 éves lakásfejlesztési tervről.

lakásfejlesztési tervhez, kijelölte azokat a politikai-társadalompolitikai irányokat, amelyek célja a cigányok munkába, iskolába terelése, letelepítése, illetve elkülönült lakóhelyeik felszámolása volt. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága (már) 1963 tavaszán elégtelennek minősítette az addigi eredményeket, amit az ingyenes telekjutatás megszüntetésével és az OTP- hitelfeltételeknek megfelelni képes cigányok szűk körével indokolt. Az értékelés hatására, az Építésügyi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium közreműködésével dolgozták ki a „CS-lakás” programot, melynek keretében „csökkentett-értékű” („egyszerűbb” és „egyszerűbb bútorzatú”) lakások építésére nyílt lehetőség kedvezményes OTP-kölcsönrel (Hajnáczy 2015).

A „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról” szóló kormányhatározat (1964)²⁵ szerint: „Hazánkban jelenleg mintegy 200.000 cigány közül még 140.000 él 2.100 cigánytelepen. E személyek elhelyezésére mintegy 25.000 lakás szükséges. Ezen túlmenően a cigánytelepekhez hasonló körülmények között – pl. barlanglakásokban, felvonulási barakkokban – néhány ezer család él, akiknek elhelyezéséről ugyancsak gondoskodni kell. (...) Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten, állandó lakóhelyeken települjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak, és emelkedjék kulturális színvonaluk” (idézi: Mezey 1986: 242). Ugyanebben az évben (1964) kiegészítő kormányhatározat²⁶ jelent meg, amely nyolc pontban foglalta össze a szükséges lépéseket. Többek között, az Építésügyi Minisztériumnak – a helyi tanácsokon keresztül – felmérést kellett készítenie a korábbi határozat (2014/1964) hatálya alá tartozó telepekről, gondoskodnia kellett „kötelezően alkalmazandó műszaki tervek és költségvetések kidolgozásáról, s azok ingyenes forgalomba hozataláról”. „A telepek felszámolását szolgáló családi házépítési akciót az 1964. évben meg kell kezdeni, és az 1965. év végéig biztosítani kell mintegy 800 családi ház felépítésének feltételeit. Ehhez hosszúlejáratú, kamatmentes építési kölcsönkeretet kell biztosítani”. A pénzügyminiszter felhatalmazást kapott arra, hogy – „a telepek maradéktalan felszámolása”

---

²⁵ 2014/1964. (V.4.) Korm. Határozat „A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról”. Lengyel Gabriella szerint a kormányhatározat megalkotta a cigánytelep eufemisztikus megnevezését. „Elképzelhető, hogy az érintettek érzékenységét nem akarták sérteni, vagy inkább a többségi társadalom kedélyét nem akarták a cigányok támogatásával borzolni a belpolitikai konszolidálódás idején, de még az is lehet, hogy a nyitás éveiben nem akarták a Nyugat figyelmét a „cigánykérdésre” felhívni. A szövegben egy helyen, az első mondatban, zárójelben van utalás a ténylegesen megcélzott körre: „A szociális követelményeknek meg nem felelő (cigány-, barlang- és más hasonló lakásokból álló) telepek (a továbbiakban: telepek) felszámolása és az ott élő lakosok megfelelő elhelyezése céljából a Kormány a következő határozatot hozta: ...” (Lengyel 2012).

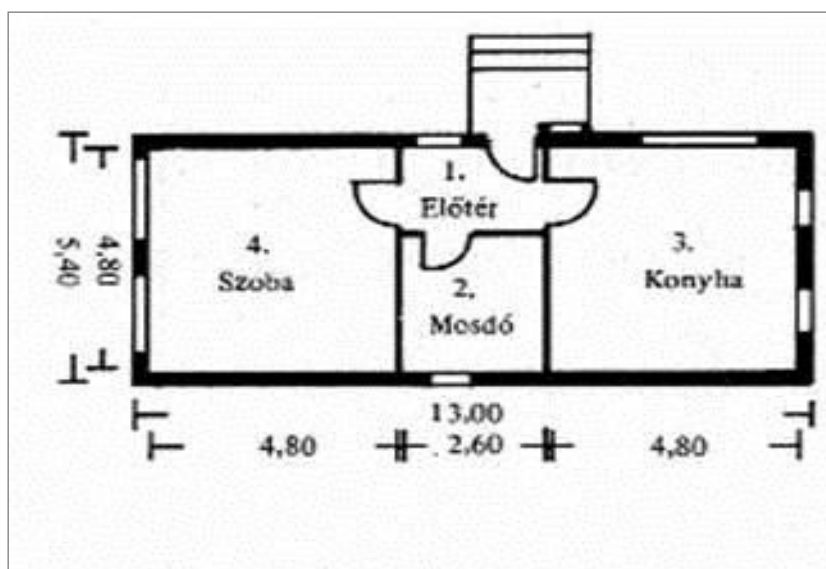
²⁶ 3162/1964. sz. Kormányhatározat a cigány-és más hasonló telepek felszámolásáról szóló 2014/1964. (V.4.) számú Korm. határozat kiegészítéséről.

érdekében, helyi szervek javaslatára – a hitelfeltételeknek meg nem felelő, kölcsönre nem jogosult emberek számára is engedélyezze építési kölcsön megítélését. A CS–lakásprogram az Építésügyi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium együttes rendeletével (1965) vette kezdetét. A program nem csak a cigánytelepeken élőket célozta, mivel, ahogy szó volt róla, a „szociális követelményeknek meg nem felelő” telepek 30 százaléka nem cigánytelepnek minősült. „A felmérés során összeírt nem cigányok jellemzően barlanglakásokban, felvonulási barakkokban, bányász kolóniákon vagy cselédlakásokban laktak. Továbbá gyakran előfordult, hogy egy nyomortelepen cigánynak és nem cigánynak minősítettek vegyesen éltek” (Hajnáczky 2013a: 224).

4.2.2 „Csökkentett értékű” lakások és kedvezményes lakáskölcsön

A CS–lakásprogramban „azon személyek vehettek részt, akik a rendelet hatálya alá tartozó telepeken éltek, legalább kétéves folyamatos munkaviszonnyal rendelkeztek, havi átlagkeresetük meghaladta az 1000 forintot, és rendelkeztek a jóváhagyott építési költség 10 százalékával. Amennyiben az érintett az imént felsorolt feltételeknek megfelelt, abban az esetben kaphatott az építési költségek 90 százalékáig terjedő kamatmentes hitelt, melyet 30 év leforgása alatt kellett visszafizetnie egyenlő részletekben” (Hajnáczky 2015: 68). A program keretében családok tízezrei költöztek alacsony komfortfokozatú, félkomfortos lakásokba, amelyek a korábbi telepi lakáskörülményekhez képest magasabb minőséget képviseltek, de a kor átlagos színvonalát, a „társadalmilag elvárható minimumot” nem közelítették meg. A hosszúlejáratú kölcsönből felépített, rossz minőségű házak központi alaprajzok, típusstervek szerint (7. ábra), a helyi tanácsok által kijelölt, szűk telken, többnyire a település szélén épültek. A CS–lakásokra szánt keretösszeg mintegy felét a „kiemelt telepek” megszüntetésére fordították, amelyek esetében „a pártállam felső vezetése (...) lehetővé tette a cigánytelepi lakosság karhatalommal történő áttelepítését (...) célja az volt, hogy a CS - lakás–programban részt venni nem tudó, kiemelt telepeken élő családokat elrejtse az idegenforgalom és az 'idegenek' szeme elől” (Hajnáczky 2013b). Azt, hogy ki marad, ki hová megy, a költöztetések adminisztratív irányításával, differenciált szelekció során határozták meg (Havas 1994, 1999).

7. ábra: CS-lakás tervrajza (1.0 jelű alapterv)

1. előtér: $1,70 \times 2,60 = 4,42 \text{ m}^2$ 2. mosdó: $2,60 \times 3,00 = 7,80 \text{ m}^2$ 3. konyha: $4,80 \times 4,80 = 23,04 \text{ m}^2$ 4. szoba: $4,80 \times 4,80 = 23,04 \text{ m}^2$. Lakásterület összesen: $58,30 \text{ m}^2$
Forrás: Hajnóczky 2013b.

Kedvezményes OTP-hitelt azok igényelhettek, akik telepen, definíció szerint „négy vagy több lakásból álló, elkülönült lakókörnyezetben” éltek (Kozák 1979), legalább egyéves munkaviszonyal és 10 százalék előtakarékossgal rendelkeztek. A nem telepen, de hasonló körülmények között élők a hitelkeret 5-10 százalékát, 1982-től 15 százalékát igényelhettk (amivel nem sokra mentek) (Berey 1991). Az OTP-kölcsön később nem csak CS-lakás építésére, hanem házvásárlásra is felhasználhatóvá vált. Ennek következtében cigánytelepi családok jelentek meg a másodlagos lakáspiacon, amelyek jellemzően gettósodó kistelepüléseken jutottak régi parasztházakhoz. Berey (1991) szerint voltak önálló kiugrási kísérletek, önerős építkezések is, amelyekhez esetenként a helyi tanácsok nyújtottak – főleg természetbeni – támogatást (az 1980-as években évi néhány építkezés történt). A telepfelszámoláshoz kapcsolható, kisléptékű eszközök voltak a munkahelyi kölcsönök, a sokgyerekes, dolgozó, kölcsönre „önhibájukon kívül” nem jogosult cigánytelepi családok számára épített tanácsi bérlakások, valamint a rokon nélküli idősök szociális otthonokba költöztetése (Huszóczy 1980, Berey 1991).

4.2.3. A lendület alábbhagyása (1970-es, 1980-as évek)

A lakásfejlesztési koncepció vége előtt egy évvel (1974), egy megyei tanácselnök már későbbre, 1980-ra tette a cigánytelepek teljes felszámolását: „A cigánytelepeket 1980-ig

szeretnénk felszámolni, ennek feltételeit alaposan ki kell munkálni. Az építésügyi, a közlekedési és vízügyi osztály a felszámolás kedvezőbb lehetőségeit keresi. A munkaügyi osztály feladata, hogy tervet készítsen a fokozottabb munkavállalásra. Az üzemekben kialakítjuk a gondozói hálózatot is, amelynek az lesz a rendeltetése, hogy elősegítse a cigányok beilleszkedését az üzemi kollektívába” (Tamás–Révész 1977: 23). Az 1970-es évek végétől, az 1980-as évek elejétől még inkább alábbhagyott a lendület, egyre jobban látszottak a kudarcok, a káros mellékhatások (Csalog 1984, Berey 1991). Ezek háttérében pénzügyi, szervezeti és szemléletbeli problémák álltak: az építkezés költségei emelkedtek, a telepen élő cigányok/szegények egyre kevésbé tudták előteremteni az önerőt, illetve teljesíteni a CS-lakásprogram feltételeit (Hajnáczy 2015), a kedvezményes hitel már egy szoba-konyhás lakás építési költségeit sem fedezte, és fogytak az ingyenes telkek (Kozák 1979). A helyi tanácsok késlekedtek a házhelyek kijelölésével, a nem roma lakosság ellenállása erősödött (Berey 1991).

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1979-ben vegyesen értékelte az 1961-es párthatározat végrehajtását²⁷: „(az) eddigi intézkedések pozitív hatással voltak a cigányok életkörülményeire: lényegesen kiterjedt foglalkoztatottságuk, lakás-, művelődési és közegészségügyi viszonyai kedvezőbbé váltak. Társadalmi beilleszkedésük erőteljes differenciálódást indított el közöttük. Az általában kedvező tendenciák azonban nem azonosan érintették az egész cigánylakosságot. A telepen lakók életkörülményei ma is rendkívül súlyosak. Jelentős számú cigány él a társadalmi átlagszint alatt. Viszonylagos elmaradottságuk nem mérséklődött a megtett intézkedések arányában”. Az 1980-as években (a kényszerasszimilációs politika enyhülésének időszakában) megjelentek a telepfelszámolás korrekcióját célzó eszközök. A „telepfelszámolási és életmód átalakítási” akciók az érintett cigány közösségek egyben tartását képviselték, és – helyszíni szakértőkkel, vizsgálatokkal megtámogatva – modellként kívántak szolgálni. Berey (1991) szerint az 1980-as években kezdtek belátni, hogy a cigánytelepen élőket nem lehet elszigetelt egyénekből álló tömegnek tekinteni, amelyből önkényesen kerülnek kiemelésre a kedvezményezetttek. Ezért kezdtek kísérletezni kisközösségi, szociális integratív elemekkel (elsősorban cigány klubokkal) (Berey 1991).

---

²⁷ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a magyarországi cigánylakosság helyzetéről, 1979. április 18.

4.3. A pártállami telepfelszámolás hatásai és következményei

4.3.1. Eredmények, szándékolt társadalmi integrációs hatások

A cigánytelepi lakások számának csökkenése, a lakáskörülmények javulása

A cigánytelephez képest minden megoldás felfelé irányuló lakásmobilitást jelentett. A roma népesség meghatározó részének lakáskörülményei javultak, a cigánytelepi lakások és a telepen élő cigány népesség aránya visszaszorult. A hivatalos jelentések szerint 1961-ben a cigányok 70 százaléka, 1979-ben 25 százaléka, mintegy 80 ezer ember élt „szociális követelményeknek meg nem felelő” telepeken²⁸. 1964-ben 49 ezer telepi házban 220 ezren, 1984-ben közel 6300 telepi lakásban 42 ezren éltek²⁹. 1964 és 1980 között közel 18 ezer telepi család költözött új lakásba kedvezményes hitellel és még egyszer ennyien egyéb módokon (belvizes kölcsön, munkás-és bányászlakás építések révén). 1965 és 1977 között 16 ezer lakás építéséhez vagy vásárlásához vettek fel kedvezményes OTP-hitelt (Huszóczy 1980, Kozák 1979).

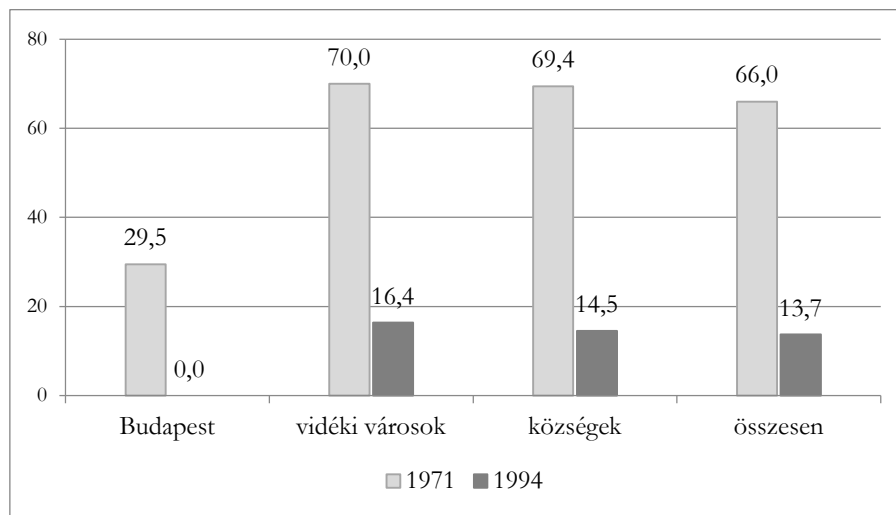
Az 1971-es és az 1993/1994-es kutatás szerint az elkülönült telepeken élő cigány népesség aránya kétharmadról 14 százalékra esett vissza (Havas–Kemény 1995, Kemény–Janky–Lengyel 2004). A tendencia mögött korántsem csak a központi telepfelszámolás állt, bár szerepe ezen a téren elsődleges. Hozzájárult az életszínvonal 1980-as évekig tartó általános emelkedése és az 1970-es, 1980-as évek (nagy)városi lakótelep-építése is (MTA 1994). 1971-ben, a beavatkozás kezdete után hat évvel, a cigányok lakásainak ötöde a „településtől távol”, harmada a település szélén, fele a településen belül helyezkedett el. Összesen kétharmaduk (66%) minősült telepi lakásnak. 1994-ben, amikor még mindig 60 ezren éltek telepi körülmények között, a lakások 14 százaléka minősült „elkülönült telepi”, 2 százaléka tanyasi vagy pusztai lakásnak. 1971 és 1994 között tehát – összehasonlítható adatok alapján – a cigánytelepi lakások aránya az összes „cigány lakáshoz” viszonyítva közel 80 százalékkal csökkent (8. ábra). 1971-ben a cigányok kétharmada, 1993-ban 6 százaléka lakott putriban. Mintegy húsz év alatt közel megkétszereződött az árammal ellátott lakások aránya, és néhány százalékról 40-50 százalékra emelkedett a vécével, fürdőszobával felszerelt lakások aránya

²⁸ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a magyarországi cigánylakosság helyzetéről, 1979. április 18.

²⁹ ÉVM 1985

(Kemény–Janky 2004, Kemény–Janky–Lengyel 2004, Havas–Kemény 1995). Kérdés, hogy „ez a javulás csökkentette-e a romák hátrányát a lakosság többi részéhez képest. Ami a lakásviszonyokat illeti, a kérdésre igennel válaszolhatunk, noha a hátrány még mindig igen jelentős” (Havas–Kemény 1995).

8. ábra: A cigánytelepi lakások százalékos aránya településtípus szerint és összesen, 1971, 1994, %

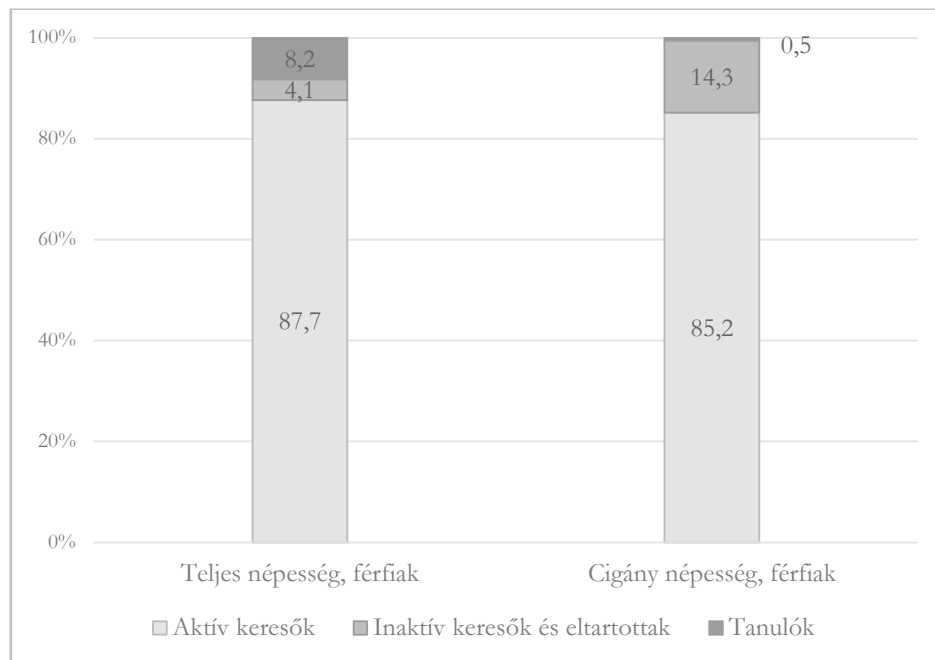

Forrás: Havas – Kemény (1995) alapján.

Előrelépések a munka és az iskola terén

A cigánytelepről való kikerülés (kölcsonfelvétel, építkezés-vásárlás, lakásfenntartás) feltétele az állandó munka volt. A cigányok, köztük a telepen élők, nagyrészt betanított munkásként, segédmunkásként integrálódtak az államszocializmus „teljes foglalkoztatásra” épülő rendszerébe. Az állandó munka minimális, de legalább biztos, tervezhető jövedelmet jelentett (nem csak) a cigánytelepen élő háztartások számára, ami pedig tartópillére volt a pártállami telepfelszámolásnak. Az 1971-es kutatás szerint, a munkavállalási korú (15-59 éves) férfiakat tekintve, a cigányok foglalkoztatási aránya majdnem utolérte a teljes népesség rátáját. Ugyanakkor, az inaktív keresők és eltartottak aránya a roma férfiak körében 14 százalék, a nem cigány férfiakat tekintve 4 százalék volt. Előbbiek kevesebb, mint egy, utóbbiak nyolc százaléka tanult (Kemény–Janky 2003) (9. ábra).

9. ábra: A 15-59 éves férfiak gazdasági aktivitása a teljes népesség és a cigány népesség körében, 1971, %

Forrás: Kemény, Jankó 2003: 59.

Az 1961-es párthatározat megindította a cigányság egy részét „az ipari centrumok felé, a férfiak döntő többségének munkába állásával meglódult a cigányok fiatalabb nemzedékeinek városiasodása, javult az egészségügyi és oktatási helyzet” (Póczik 2003³⁰). Az általános iskola elvégzésének terjedéséhez nagymértékben hozzájárult a cigánytelepi lakások felszámolása. Havas és Kemény (1996) szerint „a faluba vagy városba beköltözött, már jó néhány éve elfogadható lakásban lakó cigány családokban az iskolához való viszony rendszerint megváltozik: a szülők arra törekednek, hogy a gyerek elvégezze az általános iskolát” (Havas–Kemény 1996: 361). 1971-ben a 20-29 éves roma fiatalok mintegy negyede rendelkezett általános iskolai végzettséggel, közel 75 százalékuk gyakorlatilag analfabéta maradt. Az 1950-es és 1960-as években a nem cigány népesség iskolázottsági szintje gyorsan emelkedett, a romák viszont egyre inkább lemaradtak. „Ma mások az iskolázottsági szintek, de a távolság növekedésének trendje megmaradt, sőt erősödött. Két évtized, sőt ennél rövidebb idő alatt annyit mindenesetre sikerült elérni, hogy még a roma gyerekek többsége is elvégzi az általános iskolát” – írja Havas és Kemény az 1993-as kutatás kapcsán, mely szerint a 25-29

³⁰ Póczik 2003 <http://www.matud.iif.hu/03jan/poczik.html>

éves romák háromnegyede rendelkezett általános iskolai végzettséggel (Havas–Kemény 1995³¹).

A felemelkedés folyamatának számos korlátja volt. Ahogy Szalai Júlia (2002) kiemeli, felülről korlátos volt: „bár a kényszerasszimiláció a korábban kiszorított cigány közösségek integrálásának a totalitárius berendezkedés logikájából következő lépései és menetrendje szerint történt, mégis, az iskolázásnak, a kötelező foglalkoztatásnak, a cigánytelepek felszámolásának programjai valóságos társadalmi felemelkedési utakat nyitottak meg – még ha azok a romák többsége számára csak a társadalmi perempozíciók (de immár mégis a választóvonalak innenső oldalán lévő pozíciók) elfoglalását tették is lehetővé” (Szalai 2002³²). Túl azon, hogy nem érintett mindenkit, nem lehetett elég mély sem. A teljes asszimiláció, a valóban egyenjogú állampolgárrá válás távoli álom maradt.

4.3.2. Integrációgyengítés, dezintegráció, lakóhelyi szegregáció

Az államszocialista telepfelszámolás az anyagiakban mérhető élethelyzeteken kétségtelenül javított (Csalog 1984). Mégis, számos negatív folyamatot is indukált. Egyrészt, ha nem is kimondva, de tudatosan gyengítette a cigányság belső, szociális integrációját. Másrészt, nem szándékolt és/vagy „kvázi-intencionált” következményként dezintegrációs, szegregációs folyamatokat indított el, vagy erősített meg. Ezek máig megfordíthatlan, talán megfordíthatatlan folyamatok.

A családi, rokoni, közösségi kapcsolatok, a szociális/normatív integráció gyengítése

A hatósági átköltöztetések minden esetben a hatalom kényszerítő akciói voltak, amelyek nem vették figyelembe és nem használták a cigány közösségek erőforrásait (Hajnáczy 2013b), a szociális integrációt alkotó egyéni, családi, rokoni, kisközösségi kapcsolati hálókat. A telepfelszámolás során szerves közösségeket is felszámoltak, illetve beavatkoztak az életminőség korábbi viszonylagos kiegyenlítetttségébe. Kialakultak azok a csoportok, amelyek ki tudtak törni a cigánytelepről, és azok, amelyeknek erre nem volt esélyük. A közösség egy részének asszimilációs igyekezete kudarcba fulladt, ők – a legelesettebbek – ott rekedtek a

---

³¹ Havas–Kemény 1995 <http://www.szociologia.hu/dynamic/9503havas.htm#01>

³² Szalai 2002a <http://www.szociologia.hu/dynamic/0204szalaij.htm>

telepen. Ezek a „szelektált” telepek elvesztették korábbi kohéziós erejüket, a beavatkozás gyengítette ellenálló képességüket a „felhígulással” szemben. A telep először feltöltődött, majd környékbeli parasztházakba szóródott szét, a közösségek felbomlottak, a telep „morális állapota” romlott, a véletlenszerűen összekerülő családoknak nem volt közösségképző erejük, ami „depriváló szociálpszichológiai mikroklíma” kialakulásához vezetett (Havas 1994). Ráadásul, a cigánytelepről érkezők gyakran nem voltak felkészülve az új lakókörnyezetre, nem tudták használni az új lakásokat, nem alakult ki új életformájuk (Kozák 1979), amely fontos pillére (nem csak) a normatív integrációnak.

Belső konfliktusok

A mikroszintű kohézió felbomlásának, a szolidaritáskapcsolatok gyengülésének, gyengítésének inkább „kvázi-intencionális”, mint szándékolt következményei a cigány közösségek belső konfliktusai. Lengyel Gabriella (2006) szerint „a tanácsi apparátus nem sokat törődött azzal, hogy melyik család milyen eredetű, olyan településen, ahol több telep volt, gyakorta közös területet jelöltek ki az új házak számára, vagy az egyik telepről a másik mellé költöztették a lakókat. Ezek a kényszerű együttélések sok összeütközéshez vezettek a későbbiekben, ha egyáltalán elfoglalták az új házakat, mert volt, hogy be sem költöztek az idegen környezetbe, ha egyik telepről a másikra akartak költöztetni családokat” (Lengyel 2006: 76). Az 1980-as években az észlelt problémák enyhítése, a szociális integráció erősítése érdekében bevezetett „korrekciós eszközök”, nem szándékoltan, további konfliktusokat generáltak (pl. a klubmozgalomban résztvevők és az abból kimaradók között). Ahogy feszültség alakult ki a telekhez jutók és nem jutók, az építkezésre képesek és nem képesek, a telepről beköltözők és a faluban élők, az „öslakosok” és „jövevények” között. A különböző csoportok minél inkább próbáltak egymástól térben elkülönülni, igyekeztek egymást a telepről, a közösségből kiszorítani (Berey 1991).

Hosszú-távú eladósodás

A telepfelszámolás közvetlen, *nem szándékolt hatása* a cigánytelepről elköltöző háztartások hosszú-távú eladósodása, amely, mint a jövedelmi helyzetet súlyosan befolyásoló tényező, a rendszerintegráció gyengülését eredményezte. Ameddig az államszocialista rendszer „teljes foglalkoztatása” biztosított állandó munkát, rendszeres jövedelmet, addig az OTP-kölcsön törlesztése teljesíthető volt. Az 1980-as évek közepén azonban már láthatóak/várhatóak

voltak, „kvázi-intencionálissá” alakultak a következmények. A mesterségesen fenntartott foglalkoztatási, jövedelmi viszonyok egyre gyorsuló ütemben romlottak, a lakáskölcsönök súlyos teherré váltak, miközben az érintettek meglévő lakásszintjüket is alig tudták fenntartani. „Az ilyen tartozások havi törlesztő részletét jelentősen megemelték, és ez a mai {1995} viszonyok között megoldhatatlan terhet jelent az érintett családoknak”. 1993-ban a cigány háztartások több, mint negyedének volt 1988 előtt (építkezésre/vásárlásra) felvett kedvezményes lakáskölcsönből származó tartozása (Havas–Kemény 1995³³). A rendszerváltás után a cigányságot tömegesen érintő, állandósult munkaerőpiaci esélytelenség, a megemelkedett törlesztőrészek, az ingatlanok eladhatatlansága együttesen járultak hozzá az eladósodáshoz, illetve a tartós szegénységhez.

Lakóhelyi szegregáció újratermelődése, új cigánytelepek kialakulása

A telepfelszámolás *nem szándékolt*, a helyi gyakorlat szintjén inkább „kvázi-intencionális” következményeként, a cigányok lakóhelyi szegregációja nem szűnt meg, hanem új formái jöttek létre (Csalog 1984, MTA 1994, Havas 1994, Havas–Kemény 1995, Kemény–Jankó–Lengyel 2004, Ladányi–Szelényi 2004, Ladányi 2012). Az 1993-as cigányvizsgálat során felmért telepek többsége új típusú telep volt, jellemzően az ország északi területein, különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. 1971-hez képest a cigánytelepi lakások aránya negyedével csökkent ugyan, de 1993-ban a romáknak még közel harmada (30%) kizárólag roma környezetben élt, és majdnem kétharmadukat (65%) jellemezte az erős lakóhelyi szegregáció (Kemény–Jankó–Lengyel 2004, Havas–Kemény 1995). „A községek és a városok külterületéről a belterületre költözött a cigányok négyötöd része, de a belterületen a szegregáció új formái jöttek létre. A „CS”-házakat többnyire egymás szoros szomszédságában, a településnek erre a célra kijelölt részén építették, és ezáltal újratermelték a korábbi elkülönültséget” (Kemény–Jankó–Lengyel 2004: 55). Mindemellett ott voltak (és vannak) a stagnáló, felszámolhatatlannak tűnő maradványtelepek a periférikus térségekben, az országhatár, a megyehatárok környékén és a városi perifériákon (Berey 1991).

A CS-lakásprogram az első tíz évben (1965–1975) 16 ezer „csökkentett értékű”, rossz minőségű, alacsony komfortfokozatú lakás építését, vásárlását irányozta elő. Végül 12 700 lakás, a tervezett mennyiség közel 80 százaléka megépült, illetve 1988-ig összesen mintegy 30 ezer ilyen lakás építésére vagy vásárlására került sor (Hajnóczky 2015). A lakások szűkös

³³ Havas–Kemény 1995 <http://www.szociologia.hu/dynamic/9503havas.htm>

építési telkeit a helyi hatalom rendszerint a települések szélén, egymás mellett jelölte ki, így gyorsan létrejöttek a CS-lakásos „modern” telepek, az „új Dankó Pista utcák” (Csalog 1984). Ezek a régi, tradicionális telepekhez képest jobb minőséget képviseltek, de a „társadalmi norma legalsó határát” nem haladták meg. Ráadásul, mivel a „magasabb műszaki érték” miatt a lebontás nem jöhetett szóba, ezek az „új gettók hosszú távon tartósítják a cigányság települési szegregációját” (Csalog 1984: 104).

A helyi hatalom és társadalom ellenállása

„A CS-házak többnyire teletszerűen, a helyi tanács által egymás mellett kijelölt nadrágszíj-parcellákra épültek, és hamarosan újratermelték a régi romatelepeken uralkodó zsúfoltságot” (Havas–Kemény 1995³⁴). A helyi hatalom és társadalom, a források fel nem használásával, passzivitással, gyakran szabotálta a központi szándékot, vagy igyekezett más irányba terelni a folyamatokat (diszkriminatív gyakorlatokkal, kedvezőtlen fekvésű telkek kijelölésével). Ennek oka, hogy a helyi tanácsok a roma népesség arányának radikális növekedésétől tartva, sokszor nem vállalták a teljes cigánytelep beköltöztetését a településre (Havas 1994). Akkor is jellemző volt, hogy „társadalmunk egyre kevésbé hajlamos befogadni a telepekről beköltözni próbáló, asszimilálódni vágyó cigány családokat, minden törvényes és törvénytelen eszközt megragad a beköltözés megakadályozására” (Csalog 1984: 103). Berey (1991) szerint „tapintható” volt a nem romák ellenállása, akik gyakran szervezett formában tiltakoztak a program ellen, illetve különböző eszközökkel próbálták megakadályozni a telepi romák beköltözését. Berey egy tanácsi tisztviselőt idéz: „Már a harmadik telket ajánlottuk neki, de mindenhol azzal jön, hogy őt megfenyegették, hogy ha ’közénk jössz, kiirtunk’...” (Berey 1991: 129). A többségi társadalom kirekesztő attitűdje nem teljesen váratlan, becsülhető hatás, amelyről egyre több negatív tapasztalat állt rendelkezésre. A jelenség összetett; a helyi politikai attitűd – többnyire „kvázi-intencionáltan” – ösztönözte a nem romák ellenállását. A központi szándék szabotálásával, elterelésével azonban éppen a nem cigányoknak kedvezett, illetve megpróbálta megelőzni, mérsékelni elégedetlenségüket.

A lokális hatalom és társadalom (a mikroszint) tudatosan hozzájárult a telepek átrendeződéséhez és „áthelyeződéséhez”, végső soron az új típusú szegregációs mechanizmusok erősítéséhez. A nem várt, nem tervezett „helyi ellenállás” a központi szándék felől tekintve, *nem szándékolt következmény*. Az 1971-es szociológiai kutatás, öt-hat évvel a

---

³⁴ Havas–Kemény 1995 <http://www.szociologia.hu/dynamic/9503havas.htm>

telepfelszámolás kezdete után, jelezte a nem kívánt „mellékhatást”. Az előre nem látott, nem szándékolt következmények időközben előre láthatóvá, „kvázi-intencionálissá” váltak, amelyeket a központi hatalom nem korrigált. A („romboló”) hatások – a hosszú-távú beavatkozás során, egy idő után bizonyosan – előre látható közpolitikai kudarcnak tekinthetők. A megcélzott társadalmi probléma nem szűnt meg, új formái jöttek létre, és súlyos mellékhatások jelentek meg. A beavatkozás a társadalmi környezetre káros mellékhatásokkal, új típusú szegregációval, dezintegrációval, gettósodással járt együtt.

A két évtizedes telepfelszámolás nagyobb részében a nem szándékolt következmények megelőzhetők, vagy legalább fékezhetőek lettek volna. Akkor, ha más beavatkozások ezeket nem erősítették, hanem gyengítették volna, illetve ha a mikroszintű diszfunkciókat megfelelően kezelték volna. Az eredetileg nem szándékolt következmények korrekciójára azonban nem került sor, a káros mellékhatások így leginkább „kvázi-intencionálisak”.

A kistelepülések gettósodásának felgyorsulása

A 1960-1970-es években már erősödni látszó gettósodási tendenciák megelőzhetőségét nehéz rekonstruálni. Egyrészt azért, mert az összetett folyamatnak vannak spontán elemei, másrészt, több beavatkozás együttes következményéről van szó. A településhálózat-fejlesztési koncepció (1971) káros „mellékhatásai” szándékoltak, illetve „kvázi-intencionáltak”, a telepfelszámolásé inkább nem szándékoltak.

Magyarország egyes térségeinek gettósodása, súlyos leszakadása korántsem írható csak a pártállami telepfelszámolás rovására, hiszen a háttérben régebbre nyúló, összetett folyamatok húzódnak. Az államszocializmus drasztikus területfejlesztési politikája és a telepfelszámolási törekvések együttesen azonban nagymértékben hozzájárultak a területi egyenlőtlenségek növekedéséhez, a lakóhelyi szegregáció és a települési-térségi gettósodás erősödéséhez, kiterjedéséhez. A kollektivizálás, a körzetesítés, az országos átlagnál jóval nagyobb mértékű népességcsökkenés következményeként, az aprófalvak, kistelepülések elnéptelenedése már az 1960-as években megkezdődött³⁵. A folyamatot az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Terv erősítette. A „koncentrált decentralizáció” keretében, a körzeti központok fejlesztésével párhuzamosan, tudatosan sorvasztották el falvak százait azzal, hogy kizárták

---

³⁵ Az 1960-as évektől kezdve az aprófalvak össznépsége évtizedenként átlagosan 15-20 százalékkal csökkent, népességük csökkenése általánossá vált (Kiss 2008).

őket a fejlesztésekből, összevonták (megszüntették) termelőszövetkezeteiket, bezárták iskoláikat, egyéb intézményeiket (Havas 2001, Ladányi–Szelényi 2004, Ladányi 2012).

Ladányi (2012) szerint az 1970-es években már látható volt, hogy az elsorvasztott aprófalvak nem elnéptelenedni fognak, hanem átalakul társadalomszerkezetük (Ladányi 2012). Az elköltözők (menekülők) helyére ugyanis a legszegényebb társadalmi csoport tagjai, nagyrészt telepi romák érkeztek. Olyan emberek, akik a telepfelszámolás keretében kedvezményes OTP-kölcsönhöz jutottak, amelyből csak ezen a másodlagos lakáspiacon, a „szerepkör nélkülivé” minősített aprófalvakban tudtak régi, rossz minőségű parasztházat vásárolni. „Régi parasztházak megvásárlására azokban a községekben volt lehetőség, amelyekben a megélhetési viszonyok romlottak, és ezért a nem cigányok kezdtek elvándorolni. A cigányok házvásárlása és beköltözése fokozta a nem cigányok elvándorlását. Ez a folyamat a kisközségekben és az aprófalvakban volt a legszembetűnőbb” (Kemény–Janky–Lengyel 2004: 55). Ezek a települések a cigányok/szegények beköltözése miatt már az 1960-as években elindultak a gettósodás útján, ami öngerjesztő folyamatként tovább gyorsította a nem cigányok elköltözését. Ladányi és Szelényi (2004) Csenyéte (Encsi járás, Borsod-Abaúj-Zemplén megye) példáján illusztrálják a tendenciát. Csenyétét már az 1980-as években „a cigányok városának” nevezték, 1964-ben megszűnt az általános iskola felső tagozata, 1986-ban az egész iskola, a tévesz-összevonással drasztikusan csökkentek a helyi munkalehetőségek, az erőszakos kollektivizálás elől sokan elmenekültek. Néhány évtized alatt az egész község „cigányteleppé” alakult (Ladányi–Szelényi 2004). A beavatkozások együttes, szándékolt és „kvázi-intencionált” következményeként kétirányú folyamat alakult ki, melynek során a falu (minimális) erőforrással rendelkező lakossága (a térségből is) elköltözött. A legszegényebbek, nagyrészt a cigányok, viszont maradtak, akikhez hasonlóan rossz helyzetű lakosság érkezett a környékről. Az egymást erősítő, összetett és káros mechanizmusok révén Csenyéte az 1980-as évek közepére-végére teljes mértékben gettósodott.

4.3.3. A hatások és következmények összefoglalása

Az 1970-es években egyre világosabbá vált, hogy a központi telepfelszámolás hozott ugyan eredményeket, de nem szándékolt és/vagy kvázi-intencionált következményekkel is járt. Az intervenció-sorozat archaikus, elszigetelt cigány-és szegénytelepeket szüntetett meg, és azóta sem tapasztalt mértékben javította a (telepi) cigányság lakáskörülményeit. Egyúttal azonban újratermelte és konzerválta a lakóhelyi - térbeli szegregációt, és fokozta a makroszintű

szegregációs, gettósodási folyamatokat, különösen a „regionális rendszer rurális periferiáján” (Ladányi–Szelényi 2004). A CS-lakásokból az újabb generáció nem tudott előrelépni, új házrészeket húztak fel az udvaron, újratermelve a zsúfoltságot, a nyomort. Az 1970-es évek végére drágultak az ingatlanok, miközben a kedvezményes lakáskölcsön összege alacsony maradt, így elvesztette korábban sem magas vásárlóértékét. A „beköltöző” cigányok mellől elköltöztek a (nem cigány) szomszédok, házaikat szintén szegény romák vásárolták meg. A szegregált lakókörnyezet gyorsan újratermelődött, „szubjektív okok miatt” a cigányok a település egyik végéről átkerültek a másikra. A legtöbb erőforrással rendelkezőknek sikerült ugyan kitörniük, de a többiek, akiknek nem voltak „anyagi és emberi tartalékaik”, ott ragadtak a maradványtelepeken (Berey 1991). Nem lehetett megakadályozni a régi putrikba, a „felszámolt” cigánytelepekre történő visszaköltözést sem.

A helyi hatalom és társadalom közösen hátráltatták a központi szándék megvalósulását (Huszóczy 1980). Havas (1999) szerint „a költözési folyamatok (...) a településpolitika hátrányos következményein túl elsősorban azért váltak az esetek túlnyomó többségében kényszerpályává, mert az 1965. évi telepfelszámolási rendelet végrehajtása során a közös tanácsok, és a rájuk gyakorolt nyomás révén a körzet magasabb státusú társadalmi csoportjai többnyire a cigányok érdekei ellenében, a saját vélt vagy valós érdekeiknek megfelelően hozták meg, illetve befolyásolták a döntéseket. Bár a jogszabály világosan megfogalmazta a házvásárlási kölcsön folyósításának és felhasználásának a szabályait, a gyakorlatban mégis az érintett tanácsok döntötték el, hogy kinek, mikor, hol és melyik ház megvásárlását teszik lehetővé, azt pedig a házak tulajdonosai, hogy kinek adják, vagy nem adják el” (Havas 1999: 186).

A kényszerasszimilációs politika, mint társadalompolitikai keret, összességében kudarc. A cigány népesség jelentős részét nem sikerült „beolvasztani” a nem cigány, többségi társadalomba, sőt komoly károkat is okozott a mesterséges beavatkozás. Szuhay (1999) szerint a pártállam valójában azonban soha nem akarta asszimilálni a cigányságot. Hiába voltak előremutató tervek, a gyakorlat szintjén megmaradt a kizorítás és a „szalonképes rasszizmus” (Szuhay 1999). Lengyel (2006) arra hívja fel a figyelmet, hogy „az első párthatározat után megjelent jogszabályokban már nem esik szó arról, hogy a cigányok házai a magyarok házai között épüljenek fel, de nem említik a kérdést a későbbi pártértékelésekben sem. A telepfelszámolási akció megőrizte és tartósította a cigányság elkülönült településmódját. (...) A település belsejében ritkán kaptak házhelyet, ehhez igen törekvő,

elismert, esetleg politikai úton érvényesülő embereknek kellett lenniük” (Lengyel 2006: 75-76). A kényszerasszimilációs keretbe illeszkedő telepfelszámolás hatásai összességében vegyesek. Az integrációs hatások jelentősek, de törékenyek, a káros következmények súlyosak, és egyre inkább úgy tűnik, visszafordíthatatlanok.

5. A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI ELSŐ TELEPFELSZÁMOLÁS (2005-2010)

5. 1. Társadalompolitikai környezet a rendszerváltás után (*makroszint*)

5.1.1. A cigányság társadalmi integrációja, mint „politikai kinyilatkoztatás”

Fokozódó strukturális hátrányok, mélyülő társadalmi kirekesztődés

A cigányság korábbi, elsősorban munkavállalásra épülő törekény és részleges társadalmi integrációja (asszimilációja) a rendszerváltáshoz közeledve meggyengült. Az összeomló államszocialista gazdaság, illetve a munkaerő-kereslet szerkezetének átalakulása tömeges munkanélküliséghez vezetett, amely 1992-ben érte el csúcspontját (13%). A piaccgazdaságra való átállás során az alacsony iskolai végzettségű, fizikai munkások iránt esett vissza leginkább a kereslet; a cigány férfiak túlnyomó többsége pedig tipikusan ilyen munkavállaló volt. 1993 végére az aktív korú romák 40 százaléka (a nem cigányok tizede) elvesztette állását (Kertesi 2005). „Az ő kiszorulásuk a munkaerőpiacról nemcsak azt jelenti, hogy a cigány családfenntartó aktív keresőknek mintegy 40 százaléka elveszítette stabil munkahelyét, hanem azt is, hogy a korábban társadalomba integrálódott emberek néhány év leforgása alatt óriási arányban kerültek a társadalmon kívülre” (Kertesi 2005: 105). A folyamat országosan lassan megállt, a cigányoknál nem: 2003-ban a cigány férfiak már csak ötödének (21%) volt rendszeres munkajövedelme, 7 százaléuk alkalmi munkásként dolgozott (Kemény–Janky 2003). A teljes népességben a munkaképes korú férfiak több, mint fele (54%) volt foglalkoztatott (KSH 2004).

Az 1970-es évek második felében az ország népességének tizede, az annak 3,5 százalékát kitevő cigányság kétharmada élt a létminimum szintje alatt (Csalog 1984). Andorka Rudolf (1996) a cigányságot (annak jelentős részét) régi-új szegényként definiálta. „Régi szegények, mert már az 1960-as években sokkal több volt közöttük a szegény, mint a nem-roma népességben. Új azonban ez a szegénység abban a tekintetben, hogy a szegénységben élő romák aránya igen nagymértékben megnőtt, sokkal magasabb, mint bármely más társadalmi vagy demográfiai kategóriában. Minél alacsonyabb szegénységi küszöböt választunk, annál kiugróbb a romák hátránya más rétegekhez viszonyítva, tehát a "súlyosan" szegények (például a nyugdíjminimumnál kisebb jövedelműek) között különösképpen 'felül' vannak

reprezentálva” (Andorka 1996³⁶) (8. táblázat). A TÁRKI Háztartás Monitor adatfelvételei szerint 1992-ben a cigány háztartások fele (53%), 2014-ben közel 70 százaléka, a teljes népesség 12, illetve 17 százaléka élt jövedelmi szegénységben (Gábos–Szivós 2006, Gábos–Szivós–Tátrai 2015).

8. táblázat: A szegénységi arányok a roma és nem roma népességben különböző szegénységi küszöbök esetén, 1994, %

Etnikai származás	a létminimum alatt	a legalsó jövedelmi kvintilisben	az átlag 50 százaléka alatt	a nyugdíj-minimum alatt	n =
	élők aránya, %				
Nem roma	28,4	16,3	8,5	4,2	5743
Roma	86,7	73,0	56,1	43,3	277
<i>Összesen</i>	<i>31,8</i>	<i>20,0</i>	<i>11,6</i>	<i>6,7</i>	<i>5877</i>

Forrás: Andorka 1996.

A közoktatás tudatos és spontán szegregációs folyamatai – szorosan kapcsolódva a településterületi gettósodási tendenciákhoz – a rendszerváltás utáni évtizedekben konzerváltak, erősítették a romák súlyos leszakadását az iskolázottság, a képzettség terén, amelynek közvetlen hatása a munkaerőpiaci esélytelenség³⁷. Az 1990-es években az összes gyerek 80 százaléka, a cigány gyerekek harmada fejezte be 14 éves korára az általános iskolát (Kemény–Janky–Lengyel 2004). A népszámlálás adatai szerint (2011) a romák ötöde nem végezte el az általános iskolát, 80 százalékuk legfeljebb nyolc osztályt végzett, és mindössze 1 százalékuknak van diplomája. A teljes népességet tekintve, 25 százalék a legfeljebb nyolc osztállyal, 18 százalék a diplomával rendelkezők aránya³⁸. A társadalmi és térbeli kirekesztődés tendenciái, amelyeknek elszenvedői többnyire a romák voltak, 1990 után erősödni kezdtek. A dezintegrációs folyamatok ma már egész térségeket, több százezer embert veszélyeztetnek, az ország településeinek tizede gettófalú, szegény-és cigánytelepen közel 300 ezren élnek (ahogy ezt korábban részletesen tárgyaltam). A problémák tehát jól ismertek, a tendenciák régóta láthatók voltak, „kezelésük” azonban többnyire csak a „politikai kinyilatkoztatások” szintjén jelent meg.

³⁶ Andorka 1996. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9601andorka.htm>

³⁷ A KSH Munkaerő-felmérése szerint 2015-ben a nyolc osztályos végzettségűek 28%-a, a diplomások 73-78%-a volt foglalkoztatott. Forrás: KSH STADAT. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_q1f045.html

³⁸ Forrás: A számításokat a KSH Népszámlálási adatok alapján Lukács György végezte, amit ezúton is köszönök (Lásd: Roma Inclusion Index 2015).

Kormányhatározatok és intézkedéscsomagok a társadalmi integráció jegyében

A (kényszer)asszimilációt a társadalmi integrációs politika követte, amely „elvieken legalábbis felkínálta a hagyományok megőrzésének, ápolásának, építésének, vagyis a láthatóvá válásnak a lehetőségét is” (Majtényi–Majtényi 2012: 67). Szemben az asszimilációval, az integrációs folyamat során az etnikai kisebbség – az integráló elemeken, a társadalmi alrendszeren keresztül – úgy válik részévé a többségi társadalomnak, hogy közben lehetősége van etnikai identitásának, kultúrájának megélésére, fenntartására és az állam által elismert kollektív kisebbségi jogainak gyakorlására. Az irány jó, a gyakorlatban azonban sokáig nem történt semmi.

A rendszerváltás utáni első kormány a demokratikus berendezkedés kiépítésével, a nagy társadalmi-demográfiai csoportok (gyerekek, idősek, munkanélküliek) védelmével, az új védelmi rendszerek és a törvényi-jogszabályi keretek³⁹ kialakításával foglalkozott. A legszegényebbekre, köztük a romákra nem jutott figyelem, „(...) nem sikerült fékezni a társadalmi dezintegráció és szegényedés folyamatait. A ciklus kormányai nem is nagyon vették észre ezeket – a szegénység nem volt központi téma” (Ferge 2012: 179). A strukturális hátrányok, illetve konkrétan a cigánytelepek terén nem történtek beavatkozások. Az integráció – asszimiláció kérdéskörét tekintve, fontos viszont a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény (1993), amely igyekezett fékezni az asszimilációs folyamatokat, megerősíteni a nemzeti-kisebbségi identitást (Kállai–Varjú 2010). Biztosította az egyéni és kollektív kisebbségi jogokat, kialakította a kisebbségi önkormányzatok rendszerét, amely a cigányság esetében diszfunkcionális, kudarcos és káros. A törvény ráadásul (szándékosan) nem oldotta meg a tényleges politikai képviseletet, a cigányság „nemzeti mivoltukban egyenjogú politikai részvételének” kérdését (Szalai 2000: 548).

A strukturális hátrányokat csökkenteni hivatott, a „cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokról” szóló első kormányhatározat 1995-ben jelent meg⁴⁰. A jogszabály lerakta a kormányhatározatokból és intézkedéscsomagokból álló, igen töredezett „romapolitika” alapjait. Az Állami Számvevőszék (2008) értékelése szerint „megteremtette annak az elvi lehetőségét, hogy a kormányzat megfelelően előkészített középtávú tervek

---

³⁹ A ciklusban törvényt hoztak a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról (1991. évi IV. törvény), a közoktatásról (1993. évi LXXIX. törvény), illetve a szociális igazgatásról és ellátásokról (1993. évi III. törvény).

⁴⁰ 1125/1995. (XII 12.) Korm. határozat.

építve hatékony romapolitikát valósítsa meg. (...) a középtávú intézkedési terv elkészültéig a kormány jelentősebb forrásokat nem használt fel kifejezetten a cigányság helyzetének javítását szolgáló programok finanszírozására” (ÁSZ 2008: 19). Két évvel később (1997), még ugyanebben a ciklusban, kormányrendeletet fogadtak el „a cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomagról”⁴¹ (az oktatás, közművelődés, foglalkoztatás, szociális helyzet, egészségügyi és lakhatási körülmények, térségi leszakadás terén). Az ÁSZ jelentés (2008) szerint „a határozat egyetlen konkrét célkitűzésének a cigánytelepek kezelésére kiírandó közmunka pályázat mondható, de a pályázatra jogosult települési önkormányzatok nem éltek ezzel a lehetőséggel. Az egyes feladatoknál felelősként több, nem ritkán akár öt-hat minisztérium is megnevezésre került. Ez a valós felelősségi viszonyok elmosódásához vezetett” (ÁSZ 2008: 19). Ismét két év telt el a következő kormányhatározatig (1999)⁴², amely – már a harmadik kormányzati periódusban – felülvizsgálta, de nagyrészt megismételte az előzőt. A kormány „átfogó, tudományosan megalapozott, hosszú távú társadalom- és kisebbségpolitikai stratégia” kidolgozásával bízta meg a Cigányügyi Tárcaközi Bizottságot. Kijelölt továbbá öt beavatkozási területet (oktatás, kultúra, foglalkoztatás, „szociális, egészségügyi és lakásprogramok”, diszkrimináció), amelyek között megjelent a cigánytelepi (lakás)körülmények felszámolásának, fejlesztésének központi szándéka. A határozat szerint „a telepek, telepszerű lakókörnyezetek újratermelődésének megakadályozása és visszaszorítása érdekében megkezdett felmérés befejezését követően a telepek, telepszerű lakókörnyezetek kiváltására vagy azok infrastruktúrájának, intézményeinek fejlesztésére, az ivóvíz ellátási problémák műszaki megoldására programot kell készíteni”. A stratégia, illetve egy vitaanyag – az 1999-es kormányhatározat módosítása⁴³ után – 2001-ben elkészült⁴⁴, amely a cigányság társadalmi kohéziójának erősítését, kirekesztettségének megelőzését horizontális, az oktatást, a foglalkoztatást és a „családjóléti kondíciók” fejlesztését ágazati prioritásként jelölte meg. A kormány számára készített jelentés (2003) szerint az 1999-es kormányhatározatban rögzített feladatok megvalósítása részben megtörtént, de „a cigányság élethelyzetére vonatkozó jelentős, az életminőség szintjén is érzékelhető változást eredményező következtetések a tárcák beszámolóiból nem voltak levonhatóak” (Jelentés 2002-2003: 3). A jelentés a cigánytelepeket célzó komplex társadalmi beavatkozás kidolgozását és elindítását a következő

---

⁴¹ 1093/1997. (VII. 29.) Korm. határozat.

⁴² 1047/1999. (V. 5.) Korm. határozat.

⁴³ 1073/2001. (VII.13.) Korm. határozat.

⁴⁴ Cigány Tárcaközi Bizottság. A hosszú távú roma társadalom- és kisebbségpolitikai stratégia irányelvei (vitaanyag). A vitaanyagot a Kormány 1078/2001. (VII.13.) Korm. határozatával fogadta el.

kormányzati időszakra (2002-2006) teszi. Az erre elkülönített 410 millió forint kétharmadát a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium 2002-ben viszont már felhasználta. A „telepprogram” három évvel később, 2005-ben indult el.

A negyedik ciklus elején (2002) elfogadott kormányhatározatban⁴⁵ jelent meg először a „romák társadalmi integrációja” kifejezés (a korábbi „életkörülmények”, „társadalmi helyzet” helyett). A jogszabály nyolc irányelvet tartalmazott, többek között azt, hogy a fejlesztési programoknak összhangban kell lenniük a kormányzati „romapolitikával”, a középtávú intézkedések megvalósulását rendszeresen vizsgálni kell, a beavatkozások tervezésébe, előkészítésébe be kell vonni a központi romaszervezeteket (Romaügyi Tanács, Cigányügyi Tárcaközi Bizottság) és a cigány kisebbségi önkormányzatok, roma civil szervezetek képviselőit. Továbbá (8. pontként): „A cigányság gazdasági és társadalmi felemelkedését szolgáló programok mellett az oktatás, a nevelés és a kultúra területén – a közmédia-művekkel, egyházakkal és civil szervezetekkel együttműködve – elő kell segíteni a szolidaritás és a tolerancia eszméinek térhódítását, a szociális helyzetből, a kirekesztettségéből és az előítéletességéből eredő konfliktusok megelőzését, illetve humánus rendezését. Támogatni kell az ebben szerepet játszó társadalmi szervezeteket és civil kezdeményezéseket.”

A következő kormányhatározat⁴⁶ 2004-ben jelent meg „a romák társadalmi integrációját elősegítő kormányzati programról és az azzal összefüggő intézkedésekről”, amely az ÁSZ-jelentés szerint az addigi legátfogóbb intézkedéscsomagnak bizonyult, és amelyben a társadalmi integráció már kulcskifejezésként szerepelt. Hat fejlesztési területet (jogegyenlőség érvényesítése, életminőség javítása, oktatás-képzés, foglalkoztatás, informatikai tudás, kultúra – kommunikáció - tudás), illetve ezekhez kapcsolódva 62 részfeladatot határozott meg felelősökkel, határidőkkel. Az életminőség javítása (mint átfogó „integrációs elem”, ill. beavatkozási terület) magában foglalta a cigánytelepek tarthatatlan állapotának megszüntetését, tehát a 2005-2010 közti telepfelszámolás-telepfejlesztés megalapozását. A kormányhatározat előírta a szegregátum-kutatások eredményeinek felülvizsgálatát, valamint komplex modellprogram kidolgozását a „telepek és telepszerű lakókörnyezetek” felszámolására/rehabilitációjára. „Az elemzések egyértelművé tették, hogy a romák társadalmi integrációját csak egy olyan kormányprogram tudja eredményesen segíteni, amely komoly előrelépést hoz a kormányzati intézkedések tervezésében, megvalósításában,

---

⁴⁵ 1186/2002. (XI. 5.) Korm. határozat.

⁴⁶ 1021/2004. (III. 18.) Korm. határozat.

ellenőrzésében, monitorozásában is. Ennek az előkészítésnek az eredményeként született a fenti kormányhatározat. (...) A határozat a kormányzati programban szereplő teendők éves ütemezését, az egyes feladatok teljesítéséhez szükséges költségvetési források biztosítását a tárcákra ruházta. A minisztériumi tervek összehangolásának fórumaként a Cigányügyi Tárcaközi Bizottságot jelölte meg. (...) és éves beszámolási kötelezettséget írt elő” (ÁSZ 2008: 21).

Magyarország 2005-ben (már az Európai Unió tagjaként) csatlakozott a nemzetközi Roma Integráció Évtizede Programhoz (RIÉP), amelyet kilenc közép-kelet és dél-kelet európai ország kormánya kezdeményezett⁴⁷. A RIÉP-et (annak hazai stratégiáját), amely leginkább az egyébként is létező/tervezett „romapolitikai” elemek keretbe illesztését jelentette, 2007-ben országgyűlési határozatba foglalták.⁴⁸ Átfogó célja volt a cigányság strukturális hátrányainak enyhítése, „társadalmi és gazdasági integrációjának” felgyorsítása (és a cigányokról „alkotott kép pozitív irányú átalakítása”). Többek között a *lakhatás feltételeinek javítása*, a *cigánytelepen élők komplex társadalmi integrációja*, a „romák által sűrűn lakott”, leszakadó („leghátrányosabb helyzetű”) térségek fejlesztése. A RIÉP-hez kapcsolódó, 2008-2009-re szóló kormányzati intézkedési tervről szintén 2007-ben született kormányhatározat⁴⁹, amely a korábbi intézkedésekhez képest konkrétabb határidőkhöz kötött (számon kérhetőbb) feladatokat tartalmazott. „Elvileg előrelépésnek tekinthető, hogy a határozat az egyes intézkedések forrását is rögzíti. Forrásként azonban leggyakrabban az ÚMFT keretében elérhető pénzek vannak megjelölve. Komoly a veszélye annak, hogy e források felhasználásánál a jövőben is jelentkeznek azok a problémák amelyek megakadályozzák a támogatásoknak a leginkább rászorulókhöz történő eljutását” (ÁSZ 2008: 26-27).

---

⁴⁷ „A 2003. június 29. és július 1. között Budapesten megrendezett „Romák a bővülő Európában, a jövő kihívásai” című nemzetközi konferencián részt vett közép- és kelet-európai országok (Horvátország, Bulgária, Románia, Macedónia, Csehország, Szerbia, Montenegró, Szlovákia, Magyarország) kormányfői kifejezték politikai elkötelezettségüket a roma és nem roma lakosság életkörülményei között meglévő szakadék csökkentése iránt. A Világbank és a Nyílt Társadalom Intézet képviselőivel közösen abban állapodtak meg, hogy a 2005-2015 közötti időszakot a Roma Integráció Évtizedévé nyilvánítják. Az erről szóló nyilatkozatot a részt vevő országok miniszterelnökei 2005. február 2-án írták alá Szófiában.” (68/2007. (VI. 28.) OGY határozat Mellékelte).

⁴⁸ 68/2007. (VI.28.) OGY határozat

⁴⁹ 1105/2007. (XII. 27.) Korm. határozat.

Közpolitikai beavatkozás vs. politikai kinyilatkoztatás

Az integrációs intézkedések abban az értelemben közpolitikai beavatkozások, hogy a központi hatalom egy társadalmi problémára adott választ, és ahhoz eszközöket is rendelt. A közpolitikai erőfeszítéseket, a tényleges szándékot, valamint a cigányság többdimenziós kirekesztettségét tekintve, a probléma „kezelése” megmaradt azonban a *politikai kinyilatkoztatás* szintjén. A válaszok és az eszközök nem voltak „őszinték”, a célok elérésére nem mutatkozott tényleges szándék, hiányoztak a hosszú-távú, az összetett hátrányokat mérséklő stratégiai programok. Az pedig a kinyilatkoztatás szintjén sem jelent meg, hogy rendszeres, valamennyire biztos jövedelem, vagyis a rendszerintegráció bizonyos szintje nélkül semmi nem működhet. A mozaikszerű kísérleti programok értékelése rendre elmaradt, az eredményes programok kiterjesztése helyett inkább újakat indítottak (ÁSZ 2008). Összességében, a központi hatalom rendszerszinten nem kívánt foglalkozni a kétségkívül sokrétű társadalmi problémával. Ennek következtében a cigányság kirekesztettsége nem enyhült, hanem erősödött a rendszerváltás utáni időszakban. Kállai (2006) kiemeli, hogy elmaradt a társadalompolitikai fellépés, a feladat-és forráskoncentráció, a szakpolitikák egyesítése. „Senkiben sem volt meg az akarat arra, hogy célzott és koncentrált lépésekkel tényleges változásokat generáljon a romák élethelyzetében. (...) a kormányzati romapolitikát látványos, de a romák tömegeit nem érintő kérdések határozták meg” (Kállai 2006: 197). Ladányi (2012) szerint a 2010-es évek végére egyértelműen látszott, hogy a központi hatalom valójában soha nem vállalja fel a „cigányság ügyének” érdemi kezelését.

5.1.2. Néhány kapcsolódó beavatkozás

A rendszerváltás utáni legkiterjedtebb „roma lakásprogram”

A kormány 1994-ben jelentősen megemelte az 1971-ben bevezetett szociálpolitikai kedvezmény összegét, az arra fordítandó központi forrást az 1995-ös költségvetésben megkétszerezte. A korábbi, gyerekenként 50 ezer helyett 200 ezer forint támogatás járt a lakásépítéshez, sőt, a második és a harmadik gyerek után egymillió forintra emelkedett a támogatási összeg (150 ezer, ill. 400 ezer Ft-ról) (Eörsi – Solt 1995⁵⁰). Hegedűs József (2006, 2009) szerint „a ’piac’ (...) sokkal rugalmasabban reagált, mint ahogy azt a lakáspolitikusok

---

⁵⁰ Eörsi – Solt 1995 <http://beszelo.c3.hu/cikkek/lakasleepites-0>

várták, aminek az oka a munkanélküliség, és az újonnan alakult vállalkozások támogatásokat maximalizáló kreativitása. Minderre rásegített a Horn kormány idején induló „olcsó lakásépítési program” is. (...) Ezek a tényezők odavezettek, hogy a törvényhozók szándéka ellenére a rendszerváltás utáni legnagyobb ’roma lakásépítési program’ indult el” (Hegedűs 2009: 10). „A szociálpolitikai kedvezmény („szocpol”) nyújtotta a kilencvenes évektől kezdve a legtöbb lehetőséget a szegényebb társadalmi rétegek számára, hogy lakáshoz jussanak, ezzel sokan élni tudtak, igaz csak szerény kivitelezésű házak építésére nyújtott lehetőséget ez a támogatási forma” (Domokos 2010: 34).

Az intézkedés, *nem szándékolt következményként*, közvetlenül befolyásolta a vizsgált közpolitikai beavatkozás környezetét: Az 1990-es évek második felében új típusú szegregátumok, „szocpolos” telepek alakultak ki. Azok a sokgyerekes szegény, cigány családok hozták létre, amelyek igényelték az emelt összegű kedvezményt, de tényleges önerő híján csak a település szélén lévő olcsó telkekre, rossz minőségben, őket kismézző vállalkozókon keresztül tudtak építkezni. A „szocpolos” házak – hasonlóan a CS-lakásokhoz – rossz minőségben épültek meg, illetve nem is készültek el teljesen, a lakók gyakran félkész házakba, az ingatlanok egy-egy helyiségébe költöztek be. Lengyel (2002) szerint: „Az építő vállalkozók kulcsátadással, sorozatban építik szívesen a házakat. Az ereszcsonna hiányos, a falak áznak, a lépcsők, a betonlajzat töredezik, a linóleum, padlószőnyeg, járócsempe nincs letéve, a nyílászárók a legsilányabb minőségűek, a fürdőszoba üresen áll, a tetőn szedett-vedett használt cserép. (...) A szegény, sokgyerekes családok nem képesek a kötelező önrészt - amely bele van kalkulálva az építkezés költségébe - előteremteni, azt az építő előlegezi meg formálisan. Így jóval alacsonyabb összegből kell kihozni a megadott nagyságú és beosztású épületet. (...) Nem lehet csodálni, ha a házak már átadásukkor gyászos állapotban vannak, és néhány év alatt tönkremennek” (Lengyel 2002: 84). Korábban szó volt róla, 2010-ben közel 300 „szocpolos” telep volt az országban (az 1600 szegregátum 18%-a).

Deszegrégációs – esélykiegyenlítő oktatáspolitikai

A 2002/2003-ban indított integrációs oktatáspolitikai célja a közoktatási szegregáció visszaszorítása volt, ami szorosan összefügg a települési-térségi szegregáció mintázataival. A rendszerintegráció fontos területén beavatkozó intézkedés-sorozat időszakában (2003-2009 között) a strukturális hátrányokat kezelő, társadalmi esélykiegyenlítő, paradigmaváltó eszközök kerültek előtérbe (Ferge 2015). Havas és Zolnay (2011) szerint ez volt az a

periódus, amikor a központi hatalom „szembenézett a magyarországi közoktatás – korántsem csak romákat érintő – rendkívüli egyenlőtlenségével, és megkísérelte a korrekciót. (...) igyekezett csökkenteni az iskolák szelekciós lehetőségeit” (Havas–Zolnay 2011⁵¹). Szándékolt integrációs hatásként, 2006-2008 között csökkent az oktatási szegregáció mértéke, és megtört a rendszerváltás óta meredeken emelkedő szegregációs trend (Kertesi–Kézdi 2012). A hatodik ciklus – a vizsgált időszak után – változtatott az irányon, az egyházi intézmények számára törvényes lehetőséget biztosított a szegregációra.

Kísérlet a területi egyenlőtlenségek csökkentésére, a települési-térségi szegregáció fékezésére

A roma népesség és a cigánytelepek területi koncentrálódását tekintve, fontos beavatkozás volt az ország 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségét célzó kiemelt, európai uniós forrásból megvalósított projekt (2008)⁵². Ezekben a leszakadó térségekben él a teljes népesség tizede, jelentős részük roma. Az intézkedéssel a települési-térségi szegregációt kísérelték meg fékezni, a társadalmi-területi egyenlőtlenségeket csökkenteni. Ennek érdekében lokális, kistérségi programokat valósítottak meg: „A kistérségeknek olyan támogatásra van szükségük, amely célrendszere válaszol a mélyszegénységgel küszködő kistérségek egymással szorosan összefüggő problémáira. (...) célja tehát, hogy a foglalkoztatási, foglalkoztathatósági-oktatási, kulturális, egészségügyi és szociális feltételeinek továbbfejlesztése révén mozdítsa elő a kistérségek felzárkózását”⁵³. A komplexitás a gyakorlatban nem érvényesült, a kétéves projekteknek nem voltak társadalompolitikai kereteik vagy/és rendszerintegrációs céljaik, az egyenlőtlenség-csökkentés szándékát felülírták a kistérségen belüli, települések között erőviszonyok. Az eredmények, az integrációs hatások mindezek következtében elmaradtak. A kudarcok jelzik, hogy több évtizedes, káros folyamatok összetett, strukturális következményeit nem lehet rövid-távú projektekkel, társadalom-és szociálpolitikai keretek, elképzelések nélkül érdemben kezelni.

---

⁵¹ Havas – Zolnay 2011. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/sziszifusz-szamvetese>

⁵² 311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet.

⁵³ Pályázati felhívás. http://www.ep-lelek.hu/Palyazati_felhivas_TAMOP_612_LHH-2.pdf

5.2. A 2005-2010 közötti, cigánytelepeket célzó közpolitikai beavatkozás (középszint)

5.2.1. Telepfelszámolási–telepfejlesztési koncepció (2004)

A „romák társadalmi integrációját elősegítő” kormányprogram⁵⁴ (2004) szerint „kiemelten kell támogatni a komplex roma integrációs programok készítését és megvalósítását, illetve a romák részvételének biztosítását a komplex programokban”. Az „életminőség javítását” célzó intézkedések közül három érintette közvetlenül a cigánytelepeket:

- „Ki kell dolgozni és támogatni kell a telepek és a telepszerű lakókörnyezetek felszámolásának, illetve rehabilitációjának – a tárcáknál e célra elkülönített források koncentrációján alapuló – modellértékű komplex programjait és éves ütemtervét. Az előkészítés, a lebonyolítás és az utókövetés során biztosítani kell a szakmai csoportok folyamatos közreműködését, a társadalmi szolidaritás és az együttműködés erősítését, kiemelt figyelmet fordítva a közösségfejlesztés szempontjaira, az oktatás, a képzés, a foglalkoztatás és az egészségügyi és a szociális ellátórendszerhez való hozzáférés lehetőségeinek biztosítására. Felelős: esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszter, környezetvédelmi és vízügyi miniszter, belügyminiszter, pénzügyminiszter. Határidő: 2004. december 31.” (14. pont).
- „Felül kell vizsgálni és aktualizálni kell a telep és a telepszerű lakókörnyezetek pontos feltérképezésének eddigi eredményeit. Felelős: esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszter. Határidő: 2004. június 30.” (15. pont).
- „A vizsgálatok és a modellprogramok elemzését követően ki kell dolgozni és végre kell hajtani a telepek és a telepszerű lakókörnyezetek rehabilitációjára, illetve felszámolására irányuló – szakmai és finanszírozási feltételrendszert is tartalmazó – kormányzati intézkedési tervet. Felelős: esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszter, környezetvédelmi és vízügyi miniszter, belügyminiszter. Határidő: 2005. június 30.” (16. pont).

A tervezési folyamat, amelyet európai uniós előcsatlakozási tanácsadó segített, 2002-2003-ban államtitkári, helyettes államtitkári szinten kezdődött el. Nagyságrendileg tízmilliárd forintos, hosszú-távú, többnyire hitelből finanszírozott beavatkozásban gondolkodtak, amely a cigánytelepek jelentős részét (a szélsőségesen rossz lakásviszonyokat), az elképzelések

---

⁵⁴ 1021/2004. (III. 18.) Korm. határozat.

szerint, tíz év alatt felszámolta volna. Berki Judit, akkori helyettes romaügyi államtitkár szerint „látszott, hogy ezren felüli a telepszám, láttuk azt, hogy milyen környezetben, és hogy élnek az emberek. Láttuk azt, hogy az ország melyik részén kellene nagyon sürgős beavatkozás, láttuk azt, hogy a konfliktusok már elkezdődtek. (...) Nekünk egy koncepciónk volt. Úgy gondoltuk, hogy tíz év alatt meg tudjuk csinálni az összeset, és erre készítettünk egy költségvetést, időbeni ütemezéssel.”⁵⁵ A hivatalos álláspont szerint a ciklus végéig (2006) – az Európai Fejlesztési Bank 10,5 milliárd forintos hiteléből – 440 telepet számoltak volna fel, vagy rehabilitáltak volna⁵⁶. „A kormányzati propaganda előbb 440, majd 667 telepről beszélt, mintha valamennyi cigánytelep lenne, és ezek felszámolását ígérte néhány éven belül – amiről aztán gyorsan kiderült, hogy képtelenség. (...) A távlati tervezés szempontjából kevésbé fontos a telepek egyértelműen amúgy sem meghatározható pontos száma (...) tudjuk, hogy minimálisan több tízezres a szigorúan vett cigánytelepek népessége, és ennek többszöröse él szegregált viszonyok között. Fontosabb a koncepció eldöntése, hogy a hagyományos telep felszámolás vagy a társadalmi integráció részeként értelmezett települési integráció mentén kíván-e haladni” (Lengyel 2006: 88-89). Varró Szilvia (2008) szerint „Teleki László {romaügyi államtitkár} azt ígérte: 2006-ig a telepek fele eltűnik, de legalábbis elkezdik felszámolni őket. Lévai Katalin minisztersége idején a kormány azzal harknizott, hogy tíz-tizenötmilliárdot fordít e célra. Az összeg nagy részét kölcsönből fedezték volna: az Európa Tanács Fejlesztési Bankjának (CEB) hiteléhez négy milliárd forint önerőre lett volna szükség - ennek biztosítására azonban a Pénzügyminisztérium a 2004-es költségvetési tárgyalásokon (a száznapos program okozta hiány után) nem volt hajlandó. A politikai akarat pedig - ahogy több kormányposztot betöltő roma beszélgetőtársunk fogalmazott - "túl gyenge volt". A sok porhintés után a valóság: 680 millió, az eredetileg beharangozott összeg öt százaléka maradt. A felszámolás szót gyorsan modellkísérletre cserélték” (Varró 2008⁵⁷).

Lakhatási és szociális integrációs program

Az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal koordinálásával, öt minisztérium és az Országos Cigány Önkormányzat képviselőinek részvételével tárcaközi bizottság alakult 2004 tavaszán, amely külső szakértők bevonásával – a 1021/2004 (III.18.) kormányhatározatnak megfelelően

---

⁵⁵ Interjú Berki Judittal (Bátönyterenye, 2012. április. Készítette: Farkas Zsombor.)

⁵⁶ Lásd erről pl.: http://24.hu/fn/gazdasag/2005/06/30/integralas_alapfokon/
<http://oknyomozo.hu/node/22>

⁵⁷ Varró 2008. http://magyarnarancs.hu/belpol/az_mszp-szdsz-kormanyok_romapolitikaja_2002_ota_-_i_-_caltalanul-68836

– az év végére kidolgozta az (akkor szigorúan bizalmas) szakmai háttéranyagot. „A telepeken és telepszerű lakókörnyezetben élők lakhatási és szociális integrációs programja” a modellprogramok részletes koncepcióját tartalmazta (azzal, hogy a tapasztalatokra építve a programot kiterjesztik.) „A lakhatási és szociális program célja a telepeken élő családok mobilizációjának, társadalmi integrációjának az elősegítése. Mint modell-kísérlet arra irányul, hogy a gyakorlatban kipróbálja azokat a módszereket, amelyekkel a fokozatosság elvére épülve sikeresen megvalósítható a telepeken, telepszerű lakókörnyezetben élő családok társadalomba történő integrálása. A telepek rövid idő alatt történő „drasztikus” módszerekkel történő felszámolása, vagy rehabilitációja az eddigi tapasztalatok alapján nem eredményes, mert igen rövid időn belül azok újraképződése tapasztalható. Így a program nem egy-egy telep felszámolását tűzi ki célul, hanem a programba bekerülő telepeken élők közül „választja ki” és nyújt segítséget azon családoknak, akik aktív együttműködésükkel képesek maguk is a helyzetük megváltoztatására. A modell-kísérlet során alkalmazott módszerek elemzése alapján válik lehetségessé egy hosszú távú intézkedési terv kidolgozása, amely fokozatosan elvezethet a telepek és telepszerű lakókörnyezetek megszűnéséhez” (Koncepció 2004: 6).

A koncepció – több felmérést ismertetve – 700-800, főként a „keleti országrészben” található szegregátummal számolt, amelyek „döntően a roma népesség lakóhelye(i), így felszámolásuk, illetve rehabilitációjuk a cigány lakosság életkörülményeinek javítását szolgálja, társadalmi integrációjuk egyik meghatározó eleme”. A telepeket – a korábban ismertetett tipológia alapján – hat fő csoportba sorolta, a telepen és telepszerű lakókörnyezetben, valamint a városi kolóniákban élők életminőségének javítását egyaránt célozta. A program két pilléren, a lakhatási körülmények javításán és a társadalmi integrációt segítő intézkedéseken alapult. Előbbi „a telepek és telepszerű lakókörnyezetek típusától függően több formában valósul meg, azonban a legfontosabb alapelv, hogy a feltárt problémák és igények határozzák meg a kidolgozott megoldásokat”. A felszámolás mellett tehát rehabilitációt, telepfejlesztést is támogatott a program „ott, ahol a lakókörnyezet sajátosságai, a földrajzi távolságok, illetve a feltárt helyi igények nem indokolják” a szegregátum felszámolását. A komplex társadalmi integrációt szolgáló, – elvben legalábbis – a cigánytelepek kirekesztettségi színterein beavatkozó intézkedések négy fő területet érintettek (9. táblázat). A programterv – hasonlóan a korábbi lehatárolásokhoz – azt a lakókörnyezetet tekintette telepnek, amely legalább négy, alacsony komfortfokozatú és minőségű, magas laksűrűségű lakásból áll, illetve ahol a közszolgáltatások elérése rosszabb, mint a település más részein. „A lakhatási és szociális integrációs programnak, mint modell-kísérletnek a különböző teleptípusok sajátosságaihoz

igazodó megoldásokat kell kidolgozni és a gyakorlatban kipróbálni” (Konceptió 2004: 8-10). Egy minisztériumi háttéranyag szerint a beavatkozás során azt tekintik a „telepen élők lakhatási integrációjának”, amikor a bevont családok „az emberi élethez méltó, a 21. század alapvető komfortjával rendelkező lakásokba” költöznek (ICSSZEM 2005).

9. táblázat: A telepeken, teleszerű lakókörnyezetben élők lakhatási és szociális integrációs programjának fő elemei, intézkedései és azok tartalma, 2004

Fő elemek	Tevékenységek	A tevékenységek tartalma
Lakhatási körülmények javítása	Integrált lakókörnyezetbe történő mobilizáció	Elkülönült telepek esetében integrált lakókörnyezetbe költöztetés. „A megfelelő lakást, lakhatást ott kell biztosítani, ahol a szociális integráció elemei is biztosíthatók.”
	Lakókörnyezet rehabilitációja	Integrált vagy nem integrált lakókörnyezet felújítása, ami közvetlenül érinti a lakásokat és azok környezetét. „A legfontosabb, hogy a megvalósító önkormányzatok a bevonandó családok lehető legszélesebb társadalmi integrációját valósítsák meg.”
Társadalmi integrációt erősítő intézkedések	Szociális segítségnyújtás	Önkormányzatok által létrehozott szakértői munkacsoportok vezetője a szociális szakember; feladata a helyi program koordinációja, az érintett családok tájékoztatása, segítségnyújtás a megfelelő lakhatási lehetőség kiválasztásához, foglalkoztatási lehetőségekhez, szolgáltatásokhoz való hozzáférésben; letelepedési támogatás.
	Foglalkoztatás	A jövedelemmel nem rendelkező családok foglalkoztatásáról az önkormányzatnak kell gondoskodnia; együttműködés a munkaügyi központtal (álláskeresés, képzés, közhasznú munka, vállalkozásfejlesztés); önkormányzati intézményekben történő foglalkoztatás; saját lakókörnyezet rehabilitációjában való részvétel.
	Egészségügyi ellátások igénybevétele	A program helyi koordinátorának feladata az egészségügyi alap-és szakellátásokhoz való hozzáférés elősegítése; ügyintézés, szűrővizsgálatok, mikrokörnyezeti egészségfejlesztési terv kidolgozása.
	Oktatás	A mobilitás fontos eleme, hogy a gyerekek integráltan tanuljanak, amiről az önkormányzatnak kell gondoskodnia; az önkormányzat roma pedagógiai asszisztentst foglalkoztat; a középiskolásokat segíteni kell az érettségi megszerzésében; lehetőség nyílik tanoda kialakítására, működtetésére.
Konfliktuskezelés a program előkészítése és megvalósítása során: integrációt segítő, konfliktuskezelő munkacsoport létrehozása; feladata a helyi igények, szükségletek felmérése; releváns lakhatási megoldások kidolgozása; potenciális konfliktusforrások feltérképezése; koordináció és kapcsolattartás.		

Forrás: Konceptió 2004. alapján.

A koncepció számszerűsített célkitűzései és költségvetése

A mindössze 18 hónaposra (2005.01.–2016. 06.) tervezett modellkísérlet összesen *163 család* „lakhatási körülményein és szociális helyzetén” kívánt javítani. A tervezet szerint a családok közel fele (47%) új lakókörnyezetbe költözik, ötödének (20%) lakókörnyezetében

rehabilitációra kerül sor (tehát nem minden megcélzott család esetében történik beavatkozás a lakáskörülmények terén). A koncepció még egy, az oktatást érintő számszerűsített célt tartalmaz, mely szerint „sikeresnek kell tekinteni a programot, ha két év elteltével az akkor 16 évesek 30%-a érettségit adó oktatásban vesz részt”. (Az nem derül ki, hogy ki jelentik az „alapsokaságot”; a cigánytelepen élő összes 16 éveshez, vagy a programba bevont 163 családban élő 16 éveshez viszonyítandó az érettségit adó képzésben tanulók száma.)

A modellprogramra 800 millió forintot különített el a 2005. évi költségvetés, ami messze állt az eredetileg tervezett többmilliárdos költségvetéstől. A keretösszegeből 680 millió forint szolgált közvetlenül a kilenc modellprogram támogatását. Ennek kétharmada (67%) a lakhatási feltételek javítását, negyede (25%) a társadalmi integráció erősítését célozta, 8 százalék jutott menedzsmentre. A lakhatási integráció költségeinek 47 százalékát integrált lakókörnyezetbe költözés támogatására, 20 százalékát a lakókörnyezet rehabilitációjára lehetett fordítani. Előbbi esetben családonként 4,5 millió forinttal, telepfejlesztés során családonként 2 millió forinttal számolt a koncepció. Családonként 340 ezer forint jutott „foglalkoztatásra”, amely nem túl jelentős összegű támogatás ahhoz képest, hogy „a programban résztvevő családok társadalmi integrációjának kulcskérdése a munkanélküli családtagok foglalkoztatása, munkába helyezése, mivel csak ez teremtheti meg a családok anyagi biztonságát” (Koncepció 2004: 10). Az elsősorban az integrált lakókörnyezetbe költözőknek szóló, de a költségvetés szerint minden családnak juttatott letelepedési támogatásra családonként átlagosan 240 ezer forintot tervezett a program (összege a jövedelmi viszonyoktól, a gyerekek és az együtt lakó generáció számától függően változott). „A támogatások a program helyi koordinátora, a szociális munkás irányításával jutnak el a családokhoz, a szociális munkás a családdal együtt határozza meg a támogatás felhasználását, amely lehet pl.: bútor, ruházat, tartós fogyasztási cikk vásárlása” (Koncepció 2004: 10).

Meghívásos pályázat, modellprogramok

A szakmai háttéranyag által javasolt meghívásos pályázati rendszerben került sor az első modellprogramok végrehajtására. „A megvalósítók kiválasztása szakmai ismervek alapján történik (...). A meghívott önkormányzatok lehetőséget kapnak helyi programjaik kidolgozására, amelyeket független szakértők értékelnek és választják ki a megvalósításra legalkalmasabbakat. A lakhatási és szociális integrációs program lehetőséget kíván biztosítani arra, hogy telepeken lakó emberek helyi problémáira a megvalósítók helyi specifikus

megoldásokat találjanak. A kiíró elvárása, hogy a telepeken lakók társadalmi integrációja az elérhető legnagyobb legyen!” (Konceptió 2004: 6). A kritériumrendszer szerint csak települési önkormányzatok pályázhattak, illetve előnyben részesültek az önkormányzatokból álló konzorciumok, amelyek a szegregátumok és a szolgáltatások problémáit több települést érintően, mikrotársasági szinten kezelik. Előny jelentett cigány kisebbségi önkormányzatok és „a roma közösséget képviselő egyéb intézmények” (civil szervezet) részvétele a programban. A pályázóknak szükségletfelmérést kellett készíteniük a bevont családok mobilitási szándékairól, erőforrásairól, hiszen „a lakhatási és szociális integrációs program megvalósítása csak a feltérképezett igények alapján kidolgozott egyedi megoldásokkal lehetséges. (...) A nyertes önkormányzatok, illetve konzorciumok az igényfelmérés alapján készítik el a helyi részletes megvalósítási tervet, illetve szerződésben rögzítik a program részleteit. A szerződésben rögzítik azokat a támogatási formákat, illetve kötelezettségeket, amelyekben a családok részesülnek” (Konceptió 2004: 7-8).

A hivatkozott ICSSZEM–háttéranyag (2005) szerint: „A program modelleket állít fel az eltérő jellegű telepeken lakók integrációjának megvalósítására. Az önkormányzatok a telepen élők egyetértésével adták be a megvalósítani kívánt szakmai programokat, tehát az a helyi igényeknek megfelelően és az érintettek meghallgatásával valósul meg. Minden településen ún. "telepképviselőt" választottak maguk közül az emberek, aki a programban végig jelen lesz, és közvetlenül képviselni fogja érdekeiket. Modellértékű azért is, mert a program végső kedvezményezettjeivel az önkormányzatok együttműködési szándéknyilatkozatokat kötnek, amely tartalmazza a programba bevont családok/személyek együttműködési szándékát is (például, hogy részt vesznek a képzéseken, munkaerő-piaci szolgáltatásokban). Ezzel erősödik a program társadalmi elfogadottsága, hiszen az eddigi kísérleteknél mindig a többségi társadalom kritikájával lehet találkozni. (...) A minisztérium az ELTE Szociálpolitikai Tanszékének vezetésével független mentorokat kért fel minden településhez, akik hetente személyesen keresik fel a településeket, és segítik az együttműködést az önkormányzat, a helyi intézmények és a telepen élők között”.

A meghívásos pályázati rendszerben először negyven, kevesebb, mint négyezer fős, hátrányos helyzetű települést hívott meg a koordináló minisztérium. Több körös egyeztetések után, közülük került ki az a tíz település, ahol az első modellprogramok elindultak. Összesen kilenc modellprogram kapott támogatást; két önkormányzat közös program megvalósítására

pályázott. A települések kiválasztását azonban – akkori vélemények szerint – nagyban befolyásolták a politikai kapcsolatok. Varró Szilvia (2008) szerint „már a meghívott települések köre sem volt mentes a politikától: volt falu, amelyet képviselő lobbizott be a nyertesek közé. A nyertesek egytől egyig kisebb települések: az ország valódi gettóihoz (Tiszavasvári, Hajdúhadház, Alsózsolca, Putnok) ennyi pénzből hozzányúlani sem lehetett; a szerencsés kiválasztottak között pedig csak kevés családot érintett a program” (Varró 2008⁵⁸).

5.2.2. Az első modellprogramok és a 2005-2010 közötti lokális beavatkozások

Telepfelszámolás és rehabilitáció kilenc kistelepülésen (modellprogramok)

A minisztériumi háttéranyag (2005) szerint „a közvetlen kedvezményezettek, azaz a telepen, teletszerű környezetben élők száma a 9 településen összesen 4 és félezer ember (e kistelepülések lakóinak harmada telepeken él). Fontos tudni, hogy teletszerű környezetben nemcsak romák élnek, a program róluk is szól, hiszen egyforma mélyszegénységben élnek romák és nem romák e helyeken. Kb. 800 nem roma lakost, telepen élő embert érint a program, és közvetve a jelentős településfejlesztési beruházások vagy pl. az iskolafejlesztés révén a települések összes lakosa - közel 12.000 ember - részesül az eredményekből”. A dokumentum tehát hangsúlyozni igyekszik, hogy nem romaprogramról van szó, miközben a konstrukció mögött a 2004-ben kormányhatározattal elfogadott, „a romák társadalmi integrációját elősegítő kormányzati program” állt.

Az első modellprogramokat megvalósító települések a következők voltak: Táska, Uszka, Kisvaszar 500 fő alatti, Hencida, Galambok, Dencsháza és Szentegát (közös) 1000-2000 fős, Kerecsend, Szentgál, Tiszabő 2000 fő feletti községek. Szegénységi kockázatuk – a Veszprém megyei Szentgál kivételével – nagyon magas⁵⁹. Teller és Somogyi (2007) a szegregáció típusa és mértéke alapján három csoportba sorolta a településeket: gettósodó települések, ahol nem értelmezhető a településen belüli lakóhelyi szegregáció (Tiszabő, Uszka). Vegyesen lakott községek, ahol vannak szegregált lakókörnyezetek, de romák és nem romák vegyesen is laknak (Hencida, Kerecsend, Kisvaszar). Olyan falvak, ahol külső

⁵⁸ Varró 2008. http://magyarnarancs.hu/belpol/az_mszp-szdsz-kormanyok_romapolitikaja_2002_ota_-_i_-_caltalanul-68836

⁵⁹ Az MTA Regionális Kutatóközpontjának indexe 2011-es adatok alapján, 10 fokozatú skálán, több mutató alapján mérte a települések szegénységi kockázatát. A 9-es és 10-es értéket kapó települések szegénységi kockázata nagyon magas.

telepeken, erősen szegregáltan élnek a cigányok (Szentgál, Táska, Galambok, Dencsháza és Szentegát) (Teller–Somogyi 2007). Tiszabő lakosságának kétharmada már a rendszerváltás után nem sokkal roma volt, Szentgálon akkor még szinte nem éltek cigányok; a többi településen 20-40 százalék volt a roma lakosság aránya 1992-ben (Kertesi–Kézdi 1998). Teller és Somogyi (2007) szerint „több településről is elmondható, hogy a roma lakosság aránya az utóbbi évtizedben a településen belül nő és több helyen is ez a folyamat gyorsuló tendenciát mutat. A roma lakosság arányának növekedése egyrészt a nem romák településről való elvándorlásával és sok helyütt a roma családoknak a településre való bevándorlásával van összefüggésben, az utóbbi a helyi olcsó ingatlan árak eredménye. A másik ok a nem roma lakosság elöregedése és a roma családok körében a magasabb születési arány. Ezeknek a folyamatoknak tulajdonítható az is, hogy a jelenleg még vegyesen lakott kategóriában lévő települések némelyikét is fenyegeti az a veszély, hogy átbillen a folyamat és a roma lakosság kerül többségbe” (Teller–Somogyi 2007: 7).

Az első kísérletek tehát különböző adottságú településeken történtek, a beavatkozások fő irányát (telepfelszámolás vagy rehabilitáció) a falu típusa, a roma lakosság aránya, a telep (a szegregált, teleszerű lakókörnyezet) kiterjedtsége és lélekszáma befolyásolták. Több helyszínen egyidejűleg valósítottak meg felszámolást, rehabilitációt, illetve felszámolás nélküli integrált környezetbe költöztetést (jellemzően bérlakások kialakításával). Hegedűs és Teller „lakáselem-modelljeik” szerint négy csoportba sorolták a kilenc modellprogramot (*10. táblázat*). Telepfelszámolás két 300-400 fős aprófaluban (Kisvaszar, Táska) és az 1300 fős Galambokon történt. Tiszabőn, ahol a szocialista telepfelszámolás már az 1960-as évek első felében új telepet hozott létre, és ahol a 2000-es években már szinte csak cigányok laktak, kizárólag rehabilitáció jöhetett szóba. A szintén gettósodott, ukrán határ melletti, kevesebb, mint 400 fős Uszván rehabilitáció történt, de új házakat is építettek. A több, mint 2000 fős Kerecsenden, ahol mintegy 30-40 százalék a szegregáltan élő roma lakosság aránya, házakat újíttak fel, kisebb komfortosítást végeztek és új lakásokat alakítottak ki (önkormányzati bérlakásként). A román határhoz közeli, 1300 fős Hencidán a népesség 40-50 százalékát kitevő romák szétszórtan élnek; itt házfelújítást, komfortosítást és – életveszélyes házak kiváltására – házvásárlást finanszírozták a programból.

A társadalmi („szociális”) integrációt célzó tevékenységek között hangsúlyosak voltak az oktatási, a foglalkoztatási és a szociális elemek, de ezeket gyakran kiegészítő forrásokból (nem a telepprogram költségvetéséből) tudták csak finanszírozni, ami eléggé aláásta a kívánt

komplexitást. Az oktatási elemeket jórészt a Roma Oktatási Alap kiegészítő támogatásából fedették. A foglalkoztatási elemek pedig nem nagyon jelenthettek mást, mint a helyi közfoglalkoztatás becsatornázását a programba (Teller–Somogyi 2007).

10. táblázat: A modellprogramok lakáselem-modelljeinek összefoglalása

Település típusa	Beavatkozások a programon belül			
	Felújítás	Új építés	Használt lakásvásárlás	Használtan vásárolt és újépítésű lakások bérlakásként való hasznosítása
Roma többségű lakosság	Tiszabő Uszka	Uszka	-	Uszka
Roma kisebbség a faluban él	Hencida Kerecsend	Kisvaszar	Hencida Kerecsend	Kerecsend Kisvaszar
Roma kisebbség elkülönülő telepe(ke)n (is) él	Dencsháza- Szentegát Szentgál	Táska Galambok	Táska	Táska Galambok

Forrás: Hegedűs – Teller (é.n.) Idézi: Teller – Somogyi 2007.

A 2005-ös pályázati kiírás⁶⁰ szerint modellprogramra csak konzorciumok pályázhattak, a konzorcium vezetője a meghívásos pályázat második fordulójába jutott települési önkormányzat lehetett. A konzorcium kötelező tagja a cigány kisebbségi önkormányzat és/vagy „roma társadalmi szervezet, valamint a telepen élők által választott/kijelölt képviselő”. A gyakorlatban ez inkább a helyi roma önkormányzatok, kisebb mértékben civil szervezetek részvételét jelentette. A közös tervezés, az érintett romák bevonása az előkészítésbe, amit az ICSSZEM háttéranyag hangsúlyozott, nem volt jellemző; a projekttervezés és megvalósítás leképezte a helyi erőviszonyokat, a települési önkormányzat szándékait.

Az önkormányzatok átlagosan 150 millió forintos támogatásra pályáztak; a kiírás szerint az elnyerhető összeg projektenként 85-170 millió forint volt. A költségkeret drasztikus szűkítése, a modellprogramok számának növelése miatt azonban ennek átlagosan csak a feléhez, 55-90 millió forint támogatáshoz jutottak hozzá a települések (Teller–Somogyi 2007). Lengyel Gabriella (2006) szerint „a kiíráskor még az a koncepció élt, hogy ebből a pénzből 4-6 helyszín részesül, tehát egy kisebb település számára jelentős összegből valósítják meg a program előírt (...) elemeit. A politika közbeszólt, ez így túl kevés – mondhatni alacsony a hírértéke –, inkább több település kapjon kevesebb pénzt (a látványossági tényezőnek azért

⁶⁰ Az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium pályázati felhívása Roma telepeken élők lakhatási és szociális integrációs modellprogram” megvalósítására, 2005.

van jelentősége, mert eredetileg a parlamenti választásokat közvetlenül megelőző időre tervezték a program befejeztét, az átadásokat – az más kérdés, hogy közben az egész program is csúszott, megtévezve a helyszíni munkálatok eltolódásával). Kilenc települést nyilvánítottak nyertesnek, így a terveket rögtönözve átdolgozták, csökkentek az építési tételek, és kimaradtak vagy minimálisra csökkentek a szociális tételek. Vitatható, hogy megfelelő települések kerültek-e be a modell-programba” (Lengyel 2006: 90). Virág Tamás (2007) szerint „a pályázati költségvetés csökkentése igen sajátos módon történt: a tárca képviselőjében tárgyaló vezető valamennyi befutó pályázóval egyenként tárgyalt, és egy egyoldalú összesítés alapján próbált tételeket kihúzni a programokból. Ezek után a pályázóknak néhány nap alatt kellett a kialakult összegre módosítani a szakmai programot. Az is igaz, hogy az eredeti pályázatok több olyan elemet is tartalmaztak, melyek egyrészt kötelező önkormányzati feladatok, másrészt pedig nem feltétlenül (nem elsősorban) a program célcsoportját segítettek volna” (Virág 2008: 168).

A tervezett helyi projektelemek jelentős részét ki kellett húzni, a forrásokat a „lakhatási” pillére kellett koncentrálni, de minden érintett családra így sem jutott pénz. Sőt, összességében semmilyen komoly fejlesztésre nem jutott elegendő forrás. Tiszabón „a minisztérium arra kérte a település vezetését: válasszanak ki 15-20 családot, és az ő lakáskörülményeiket javítsák. Erre a helyiek nem voltak hajlandók: a kétezzer fős településen feszültséget okozott volna pár család kiemelése, ezért 40-80 ezer forint közti összeg jutott mindenkinek. Futotta még a pénzből egy kukásautóra, meg egy kisebb útszakasz építésére. A település és az ott élő romák helyzetén azonban a fejetlenül odaadott 80 millió nem segített” (Varró 2008⁶¹). Virág (2007) szerint viszont szinte az összes tiszabói házon (mintegy 500 ingatlan) történt valamilyen beruházás. Hencidán, ahol a megpályázott 110 millió forint feléből kellett végrehajtani a programot, a képzéssel összekötött foglalkoztatás tervezett költségeit minimálisra csökkentették, lényegében a közhasznú foglalkoztatás önrészét kapták meg. A lakhatási elem keretében 13 életveszélyes házból költöztettek ki családokat, amelyeknek 400-700 ezer forint értékben – tehát feltehetőleg nem túl jó minőségben – vásároltak ingatlant (Farkas 2008). Kerecsenden a szegregátumot az anyatelepüléssel összekötő, a két településrész közti átjárást lényegesen megkönnyítő patakhíd megépítése került ki a projektből. A Szociális és Munkaügyi Minisztérium (SZMM) értékelése (2008) szerint a kilenc modellprogram eredményeként összesen 42 család költözött új lakásba

---

⁶¹ Varró 2008. http://magyarnarancs.hu/belpol/az_mszp-szdsz-kormanyok_romapolitikaja_2002_ota_-_i_-_caltalanul-68836

(önkormányzati bérlakásba), 412 lakást felújítottak, komfortosítottak, 28 fő vett részt képzésben, 202 fő foglalkoztatásban (SZMM 2008).

A „komplex társadalmi integrációt” célzó projekteket legfeljebb egyéves időtartamra lehetett tervezni, eredetileg 2005. május és 2006. június között kellett (volna) megvalósítani; a pályázati kiírás szerint a lakhatási és szociális integrációs projektek időtartama legfeljebb 12 hónap lehetett. Ennyi idő volt tehát arra, hogy a helyi beavatkozások – elsőként, tapasztalatok, példák nélkül – évtizedes, masszív és összetett társadalmi problémákat kezeljenek, illetve – a deklarált célkitűzésből kiindulva – megszüntessék a cigánytelepek többdimenziós kirekesztettségét. A társadalmi integráció, mint elérendő cél, ráadásul nem volt pontosan definiálva, ami jelentős értelmezésbeli eltéréseket okozott a helyi projektek között. Összességében, a költségek csökkentésével, a kitűzött célokhoz képest elképesztően rövid projektidőszakkal a kormányzat már a modellprogramok indulása előtt borítékolta a kudarcokat, illetve azt, hogy a szakmai koncepció által javasolt, tényleges lakhatási és szociális integrációt szolgáló elemek nem, vagy csak nyomokban valósulnak meg. A központi szándék tehát még azelőtt elhalványult, hogy a beavatkozások elkezdődtek volna. Ezt egyértelműen jelzik a helyi projektek felemás, összességében inkább kudarcos, mint sikeres kimenetei. És az, amit ma látunk a korábbi modellprogramok helyszínein (új cigánytelepeket, kiterjedő szegregátumokat, gettósodott falvakat, roma–nem roma konfliktusokat).

A 2005-2010 között megvalósított lokális beavatkozások

A konstrukció tényleges második körének⁶² pályázati felhívása 2006. decemberben jelent meg („A roma telepeken élők lakhatási és szociális integrációs modell programja”, 2006—2007). A nyílt kiírásra olyan 15 ezer főnél kisebb lélekszámú települések (önkormányzatok és/vagy civil szervezetek) pályázhattak, amelyek komplex, a szegregátumból történő kiköltözést szolgáló beavatkozást terveztek. A kiírás keretében tizenegy településen tíz program valósult meg (Egercsehi és Szúcs, Garabonc, Hangony, Hidas, Rudabánya, Sajóhídvég, Sóshartyán, Szomolya, Tunyogmatolcs, Vasboldogasszony), öt települési önkormányzat, öt civil szervezet vezetésével (összesen 505 millió Ft-ból). A 2007. évi, illetve 2008. februári kiírás a

---

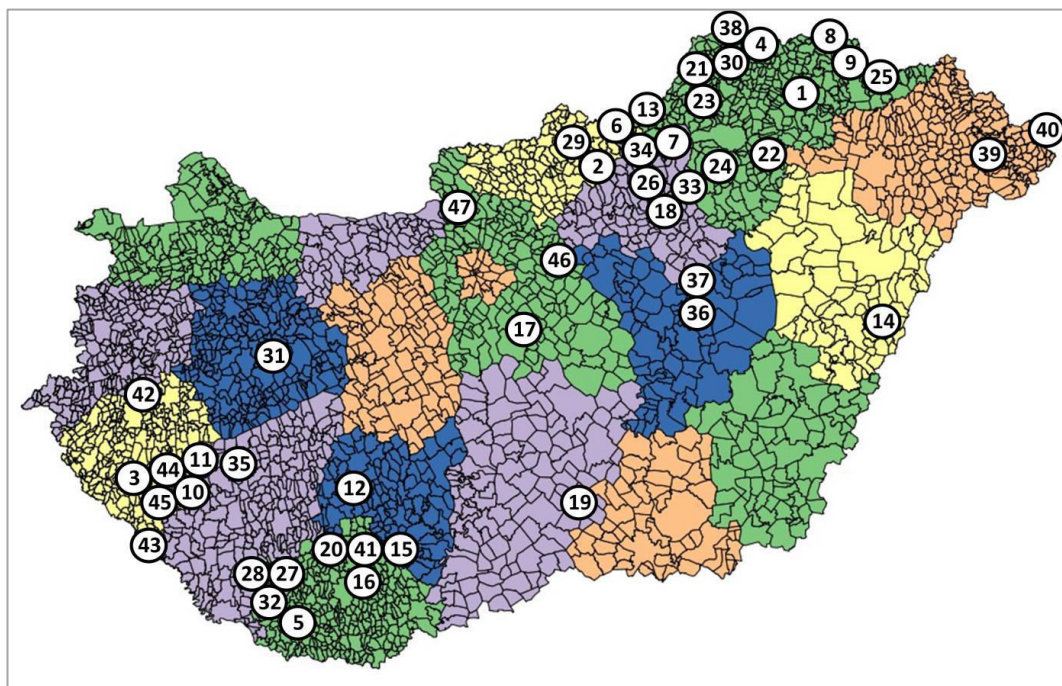
⁶² A modellprogramok meghívásos pályázata után, még 2006-ban, városi és községi önkormányzatok (Sátoraljaújhely, Ózd, Halmajugra, Monor, Alsóvadász, Hodász), Budapest hetedik kerülete és egy civil szervezet (Tutor Alapítvány, tarnabodi „Befogadó falu” program) kapott fejenként 15-20 millió forintos támogatást. „Ezt a kört a minisztérium a saját anyagaiban nem számolja a telepprogram hivatalos fordulói közé, aminek oka valószínűleg az, hogy nagyon speciális, még a telepprogram eredeti céljaihoz is lazán kapcsolódó projekteket is támogattak” (Virág 2007: 173).

„társadalmi integrációt” három pillérre (lakhatási, szociális, munkaerőpiaci integráció) bontotta és már csak a szegregátum teljes felszámolását támogatta. Célja az elkülönült telepeken, teleszerű lakókörnyezetben élők szegregációjának megszüntetése volt, tehát a korábbi felhívásokhoz képest szűkítette a célokat (komplex társadalmi integráció helyett a szegregáció felszámolása). A pályázat nyílt volt, de a SZMM 59 települést külön felkért a részvételre. A 720 millió forintos keretösszegeből tizenegy településen történt beavatkozás települési önkormányzatok vagy civil szervezetek vezetésével. A következő évben „egyre pontosodik a feltételrendszer, 2008-ban már erőteljesen megjelennek azok a szempontok, melyek a szegregátumok újratermelődése, illetve már létezők növekedése ellen irányulnak. A kiírás kizárja, hogy ugyanazon vagy más telepen, alapvető infrastruktúra nélküli területen, település periferiáján, vagy külterületen nyújtsanak elhelyezést az érintetteknek. Más településen való elhelyezés sem megengedett, amennyiben az rosszabb helyzetű infrastrukturális, társadalmi, gazdasági mutatók tekintetében. A családok tömszerű, csoportos elhelyezése szintén nem lehetséges” (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 22). 2007-ben a konstrukció kiemelt célja a szegregált lakókörnyezet megszüntetése és a telepen élők életminőségének javítása, 2008-ban (tavasz) a szegregátumokban élők „társadalmi és gazdasági kirekesztettségének megszüntetése, a szegregált lakókörnyezet felszámolása” volt. 2008-ban, két pályázati kör keretében, további tizenegy település (önkormányzat/civil szervezet) nyert támogatást. (A decemberi felhívásra, amely az Önkormányzati Minisztérium és a SZMM együttes rendeletével jelent meg, csak települési önkormányzatok pályázhattak. Ekkor kapott támogatást Gyulaj, Szigetvár, Bódvalenke, Zákány, Tornanádaska.) Az időszak utolsó pályázati kiírása 2009. decemberben jelent meg, amely szintén a szegregált lakókörnyezet felszámolását, az ott élők kirekesztettségének megszüntetését célozta (két pályázati komponens keretében: a legfeljebb 15 ezer fős településeken és a telepprogramban korábban résztvevő településeken). A kiírás keretében kilenc településen (Bátonyterenye, Bocska, Sály, Somogyhatvan, Sajókaza, Sátoraljaújhely, Kauács, Szalonna) valósult meg telepfelszámolás, összesen 870 millió forint támogatásból.

A rendszerváltási utáni időszak első telepfelszámolási konstrukciója évente megjelenő pályázati felhívásokkal, mozaikszerű helyi projektekkel próbálta meg visszaszorítani a lakóhelyi szegregációt, enyhíteni a cigánytelepen, szegregátumban élő emberek kirekesztettségét, illetve erősíteni társadalmi integrációját. „A pályázat főcélját tekintve tulajdonképpen változatlan maradt, mint ahogy a pályázatok címe is mutatja a telepeken, teleszerű (szegregátumok) lakókörnyezetben élők társadalmi integrációját tűzi ki célul, ez

különbéle megfogalmazásban jelenik még meg pl. lakhatási, szociális, munkaerő-piaci integráció. A főcél megfogalmazása utal arra is, hogy komplex beavatkozás rendszerről van szó, ami több dimenzióban hivatott a szegregátumokban élők életminőségét javítani (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 19). Ennek érdekében a központi kormányzat 2005-2010 között az ország 47 településén (többnyire községekben, kisebb mértékben városokban), összesen 54 olyan lokális beavatkozást támogatott költségvetési forrásból (mintegy 3,2 Mrd Ft-ból), amelyek cigánytelepek életébe avatkoztak be különböző eszközökkel, telepfelszámolás és/vagy telepfejlesztés/rehabilitáció révén (10. ábra).

10. ábra: A 2005-2010 között megvalósított telepprogramok helyszínei

Forrás: EMMI 2015.

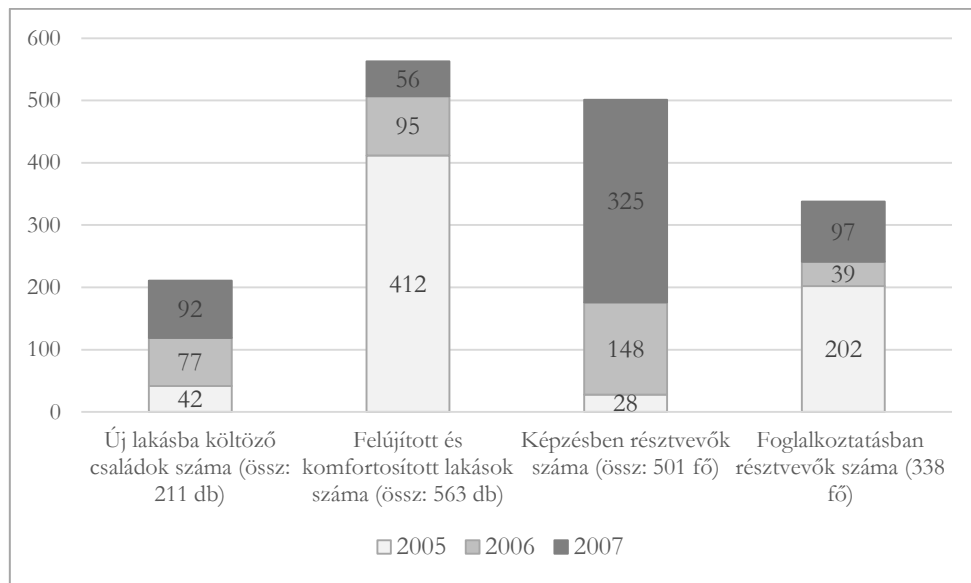
1 Abaujszántó, **2 Bánytereny**, 3 Bocska, 4 Bódvalenke, 5 Dencsháza, 6 Domaháza, 7 Egercsehi, 8 Füzér, 9 Füzérradvány, 10 Galambok, 11 Garabonc, 12 Gyulaj, 13 Hangony, 14 Hencida, 15 Hidas, 16 Hosszúhetény, 17 Kakucs, **18 Kerecsend**, 19 Kiskunmajsa, 20 Kisvaszar, 21 Rudabánya, 22 Sajóhidvég, 23 Sajókaza, 24 Sály, 25 Sátoraljaújhely, **26 Sirok**, 27 Somogyapáti, 28 Somogyhatvan, 29 Sósartyán, 30 Szalonna, 31 Szentgál, 32 Szigetvár, **33 Szomolya**, 34 Szűcs, 35 Táska, 36 Tiszabó, 37 Tiszabura, 38 Tornanádaska, 39 Tunyogmatolcs, 40 Uszka, 41 Váralja, 42 V Vasboldogasszony, 43 Zákány, 44 Zalamerenye, 45 Zalaszentjakab, 46 Zsámbok, 47 Pilismarót.

„A lakhatási integrációs részprogram keretén belül valósultak meg az infrastrukturális beruházások, lakásvásárlások, lakásfelújítások, és - építések és egyéb ingatlannal kapcsolatos beruházások. Ebből a szempontból tehát pontatlan a használt elnevezésünk, hiszen a lakhatási alprojekt csak egy része irányult közvetlenül új vagy felújított lakhatás biztosítására” (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 40). A komplex „szociális” integrációt erősíteni hivatott, elsősorban oktatási, képzési, munkaerőpiaci, szociális, közösségi elemek kisebb

módosításokkal végig megmaradtak. A foglalkoztatási részprogramok a képzetlen, tartós munkanélküliek, aktív korú inaktívak számára próbáltak (jellemzően a közfoglalkoztatásban) munkalehetőséget és/vagy jövedelemkiegészítő tevékenységeket teremteni, képzéseket biztosítani. A szociális részprojektek, amelyek elsősorban, de nem kizárólag a lakhatási elemben érintett családok „kísérését” célozták, szociális munkáról és ügyintézésről szóltak. Néhány helyen megjelentek a közösségi szociális munka módszerei. A helyi projektek kisebb részében a közösségi, közösségfejlesztési–közösségszervezési elemekre helyezték a hangsúlyt. „A szociális integrációs részprogram többféle típusú beavatkozást tartalmazott azzal a céllal, hogy a mobilizált és a településen élő többi roma család helyi közösségbe való beilleszkedését és társadalmi integrációját, komplex eszközrendszerrel elősegítse. A programok fontos funkciója volt, hogy képessé tegye az érintett családokat arra, hogy hozzáférjenek a meglévő lehetőségekhez, erőforrásokhoz és így szélesebb választási lehetőségekkel rendelkezzenek” (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 71).

A konstrukció első három évében (2005-2007) összesen 211 család költözött új lakásba, 563 lakást/házat felújítottak, komfortosítottak; 501 fő vett részt képzésben, 338 fő foglalkoztatásban (SZMM 2008) (ebben az időszakban 33 településen valósítottak meg projektet) (11. ábra). Az utolsó két évről (2008, 2009) nincs ilyen összesített statisztika, de az időszak 21 projektje (települése) nagyságrendekkel nem emelhetette az értékeket, legfeljebb további száz családról, illetve (vásárolt, felújított, komfortosított) ingatlanról lehet szó. Petrovácék (2010) összesítése szerint a 2008-as felhívás keretében 54 lakást vásároltak, építésre nem került sor (a 2009-es adatok itt is hiányoznak). Összességében tehát 54 települést, illetve cigánytelepet, szegregátumot, legfeljebb néhány száz családot érintett közvetlenül a 2005-2010 közti beavatkozás-sorozat. Ráadásul korántsem állítható, hogy a bevont családok/háztartások többdimenziós kirekesztettsége megszűnt volna, hiszen a lokális beavatkozások jellemzően nem tudták megvalósítani a cigánytelepen élők tényleges, komplex társadalmi integrációját – gyakran még a lakhatás terén sem, nemhogy további rendszerintegrációs területeken. Ezek tehát a számszerűsített kimenetek, amelyek a társadalmi probléma mértékéhez, súlyához viszonyulnak.

11. ábra: A helyi projektek összesített adatai, 2005, 2006, 2007

Forrás: SZMM 2008. alapján.

5.3. Esettanulmányok: négy lokális beavatkozás vizsgálata (*mikroszint*)

5.3.1. Kerecsend (2005-2006)

Kerecsenden a 2005-2010 közti időszak első modellprogramjainak egyikét valósította meg a települési önkormányzat 2005-2006-ban közel 80 millió forintos költségvetésből. A beavatkozás célja a község kiterjedt szegregátumának rehabilitálása volt, amely elsősorban életveszélyes házak felújítását, gázvezeték-kiépítését és több településrészt érintő út-és járdaépítést jelentett, a szegregátumot a faluközponttal összekötő, a program keretében tervezett híd nem épült. A projekt közel sem terjedt ki minden telepi családra. A telepprogram után mintegy tíz évvel a szegregátumban élő, többségében cigány családok társadalmi kirekesztettsége ugyanolyan masszív, mint korábban (a program előtt) volt, a társadalmi távolságok nem csökkentek, a helyi romák túlnyomó többsége jövedelmi szegénységben él, tartós munkanélküli, illetve közfoglalkoztatott.

A terepkutatások során Kerecsenden összesen nyolc strukturált interjú készült. 2012. januárban azokkal a kulcsszereplőkkel készítettem interjút, akik kezdeményezői, tervezői és megvalósítói voltak a programnak: a jegyzővel, a szakmai vezetővel (aki egyben a helyi tanoda vezetője a kezdetek óta) és a cigány kisebbségi önkormányzat akkori elnökével (aki konzorciumi partnerséget vállalt a projektben). Két olyan roma asszonnyal is interjúztam,

akiknek családja érintett volt a lakhatási projektelemekben, illetve egyikük a program keretében jutott képzettséghez és tartós önkormányzati munkahelyhez. 2015. októberben az ELTE TáTK szociális munkás hallgatói további három interjút készítettek. Interjúalanyaik voltak a jegyző, a polgármester (aki jóval a projekt után lett a település vezetője, de rálátása van a hosszú-távú hatásokra) és a cigány kisebbségi önkormányzat alelnöke (aki akkor a közfoglalkoztatottak irányítását végezte)⁶³.

A település jellemzői

A 2300 fős, hátrányos helyzetű község Egertől (Heves megye) 12 kilométerre fekszik, a településen keresztül vezet az út az M3-as autópálya és a 3-as főút felé. A település népességének száma az 1980-as évektől kismértékben, de folyamatosan emelkedik (1980-ban 1800 fő, 1990-ben 1900 fő, 2011-ben 2200 fő)⁶⁴. A háttérben az alacsony státuszú, roma lakosság számának, arányának növekedése áll, bár a folyamat jóval lassabb, mint a szegregálódott aprófalvak esetében. Az 1984-87-es CIKOBÍ összeírás⁶⁵ szerint a falu lakosságának 29 százaléka, 1992-ben 36 százaléka (közel 1000 fő) volt roma (Kertesi – Kézdi 1998); helyi becslések szerint 2015-ben a lakosság 40 százaléka roma. A népességmegtartáshoz hozzájárulhatott, hogy a kerecsendi középosztály egy része minden szálon (iskola, munka, intézmények, szolgáltatások) Egerhez kötődik, de a város közelsége miatt nem költözött el a községből. Sőt, az olcsóbb telkek, ingatlanok miatt – nem olyan mértékben, mint pl. Noszvajon vagy Ostoroson, de – jellemző a városi középosztály kiköltözése.

Az aktív korúak (kb. 1600 fő) jelentős része Egerbe jár dolgozni, ugyanakkor a roma népesség, amely a városi munkaerőpiacon nem tud érvényesülni, munkanélküli, illetve közfoglalkoztatott. A közfoglalkoztatás kiterjesztésével (amit a hivatalos statisztika foglalkoztatotti viszonyak tekinti) 2010-2015 között (23%-ról 14%-ra) csökkent a munkanélküliség aránya, amely még így is többszöröse az országos átlagnak (11. táblázat). A 2015-ös besorolás (kormányrendelet) szerint Kerecsend jelentős munkanélküliséggel sújtott

---

⁶³ A kerecsendi interjúkat Török Zsófia és Szák Zsófia (ELTE TáTK) készítették, munkájukat ezúton is köszönöm.

⁶⁴ <http://nepesseg.com/heves/kerecsend>

⁶⁵ Az 1970-es és 1980-as években a megyei tanácsok mellett működő Cigányügyi Koordinációs Bizottságok rendszeresen gyűjtötték a megye településeinek cigány népességre vonatkozó adatait. (Lásd: Kertesi–Kézdi 1998).

település⁶⁶. A közfoglalkoztatási mutató⁶⁷ 2013-2015 között kétszeresére (3,5%-ról 7%-ra) nőtt; 2013-2014 telén 230 fő (az aktív korúak kb. 15%-a) volt közmunkás (*jegyzői interjú*).

11. táblázat: Kerecsend munkanélküliségi mutatói, 2005-2015 (október 20-i állapot)

Mutató	2005	2010	2013	2015
Munkanélküliség aránya (relatív mutató*), %	12,5	23,3	20,9	14,4
Az országos átlaghoz viszonyított arány, %	2,1	2,9	2,9	3,0
Regisztrált munkanélküliek, nyilvántartott álláskeresők száma, fő	177	345	321	233
Munkavégző korú (15-64 éves) népesség száma, fő	1411	1482	1538	1621
"Segélyezettek" (rszs, rát, bpj, fht) száma, fő	113	188	168	127

Forrás: NFSZ. * A nyilvántartott álláskeresők a munkavállalási korú népesség százalékában.
http://nfsz.munka.hu/engine.aspx?page=afsz_havi_reszletes_adatok_2017

A közszolgáltatások elérhetősége és minősége terén a modellprogramok helyszínei közül Kerecsend állt a legjobban (Teller–Somogyi 2007). Ezzel együtt, ha a község még nem is, de a település köznevelési-közoktatási intézményei a spontán szegregációs folyamatok végére értek. A falu ötcsoportos (125 férőhelyes) óvodáját 2011-ben uniós forrásból fejlesztették, a „megye egyik legkorszerűbb óvodája lett”, de a szegregációt nem sikerült megállítani. 2004-ben az óvodáskorúak 10-15 százaléka, ma már mintegy 90 százaléka roma (2015). Az óvoda (2015-ben módosított) pedagógiai programja szerint a gyerekek 90 százaléka hátrányos helyzetű, 70 százaléka halmozottan hátrányos helyzetű roma családból érkezik. A fiatal nem roma családok, amelyek száma csökken a faluban, nem a helyi óvodába íratják be gyerekeiket. Összességében, „az intézmény teljes szegregálódása elkerülhetetlen”⁶⁸ (Ped. program 2015). A 2000-es évek közepén felújított, nyolc évfolyamos általános iskola kétharmados kihasználtsággal működik. A gettósodási folyamatnak itt sem tudták útját állni: a gyerekek 80-90 százaléka roma. A hatodik osztályosok matematikából az országos átlagnál közel 250 ponttal, a nyolcadikosok több, mint 300 ponttal gyengébb eredményt értek el a 2014-es kompetenciamérésen; szövegértésben hasonló (300, ill. 350 pont) a lemaradás. A tanulók 90 százaléka az alapszint, 72-90 százaléka a minimumszint alatt teljesített⁶⁹. Az iskola tanulóinak 70 százaléka valamelyik szegregált településrészen él (HEP Kerecsend 2013).

⁶⁶ 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet

⁶⁷ „A mutató a közfoglalkoztatás, mint aktív munkaerő-piaci eszköz súlyát mutatja meg, a közfoglalkoztatásban részt vevők havi átlagos létszámának aránya a munkavállaló korú népességhez viszonyítva.” Forrás: <http://kozfoglalkoztatás.bm.hu/>

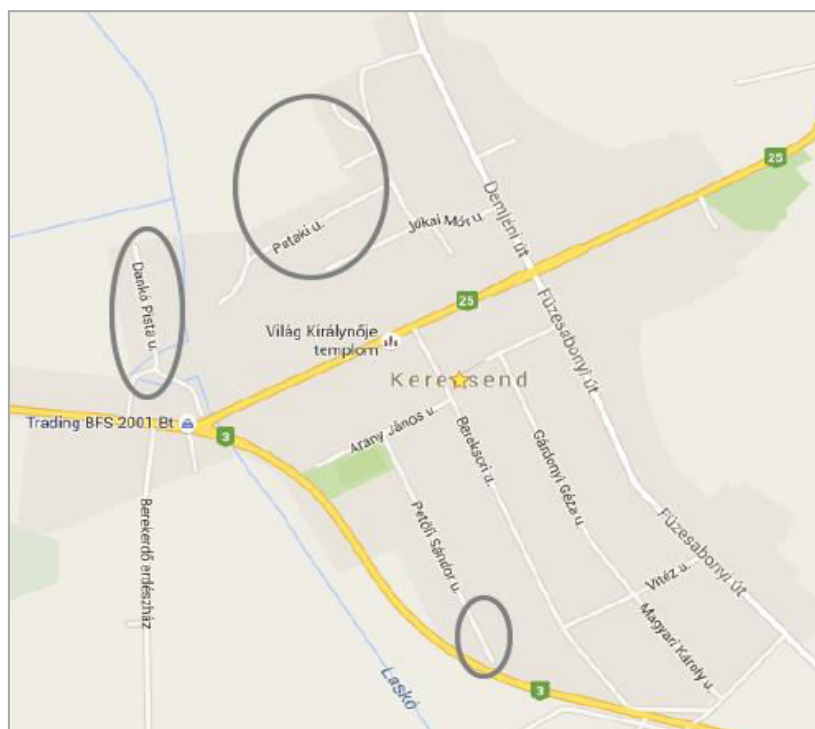
⁶⁸ Berekerdő Óvoda Pedagógiai Programja, Kerecsend. 2013. Módosítás 2015. <http://www.berekerdoovi.hu/dokumentumok/2015/pedag%c3%b3giai%20program%202013,%202015.docx>

⁶⁹ Forrás: Országos Kompetenciamérés. <https://www.kir.hu/okmfit/kereso.aspx?t=i>

Lakóhelyi szegregáció (a beavatkozás célterülete)

Kerecsenden három szegregált településrész található. A beavatkozás a két kiterjedtebb, összefüggő területre (Pataki utca, Dankó Pista utca és környékük) koncentrált, de a Petőfi utcában is történt infrastrukturális fejlesztés (12. ábra). A három „telepszerű lakóövezetben” már több, mint ezren (a falu népességének 40%-a), főként romák élnek. A telepek összlakosságának 30 százaléka 0-14 éves és mindössze 5 százaléka 65 éven felüli (HEP Kerecsend 2013).

12. ábra: Szegregátumok, „telepszerű lakóövezetek” Kerecsenden

Térkép forrása: Google Map.

A többnyire CS-lakásokból és „szocpolos” házakból álló telepek, utcák (elsősorban a Dankó utca és környéke) árvíz-veszélyes területek, amelyeket patak választ el a településközponttól. A száz éve még zsellérek lakta vizenyős, külső területen már az 1950-es évek előtt romák éltek, többnyire putrikban. Megközelítőleg ezen a területen, leginkább a Pataki utca körül helyezkedett el a régi telep, a „Cigányszög”, amelyre az 1960-as években, majd az 1990-es években ráépült az újabb telep. Az 1960-as években itt alakították ki a CS-lakások, az 1990-es években az „szocpolos” házak építési telkeit. Ennek következtében a szegregált terület egyre kiterjedtebbé és zsúfoltabbá vált. Az államszocialista konstrukcióban – kedvezményes lakáskölcsönnel, a helyi tanács által kijelölt telken – viszonylag sokan, és különösen a Pataki

utcában építkeztek, illetve parasztházakat vásároltak a környék néhány utcájában. A szegények és/vagy romák térbeli kirekesztődése tehát évtizedek óta tartó állapot, folyamat.

„Van egy üres szántó rész, ott volt egy nagyon vizenyős rész, amit úgy neveztek, hogy tó, mert mindig ott állt a víz nagyobb esőzésekkor meg hóolvadáskor. A tó mellett volt egy kis emelkedő rész, ahol olyan háromszáz cigány élt, olyan harminc házban. Volt, amelyik egyszobás volt, volt, amelyik egy szoba meg egy kis konyha, és akkor egymás végébe építettek folyamatosan. (...) Volt a telepen két vécé, közvetlenül az út mellett egy ásott kút. (...) 1953-ban már házakat építettek a mostani Dankó úton. (...) Még egy helyen éltek cigányok: ahogy megy a Pataki utca le a Laskó patakig, azt „Cigánypartnak” hívták. Az 1800-as évek végén, még az 1900-as évek elején is itt valamikor zsellérek laktak. Ugyanúgy néztek ki, mint itt a cigány putrik (...) Amikor én születtem {1952-ben}, itt már cigányok éltek” (CKÖ–elnök, 2012).

„A felső részen, Móricz Zsigmond, József Attila, Váci Mihály utca; mind cigányok laknak most már, ott mind magyarok laktak. (...) Kiöregedtek az öreg magyarjaink, a fiatalok építettek a faluban, a romák meg mentek oda, hogy legyen egy normális házuk. Idézőjelbe normális, mert jobb volt, mint az egy helyiség: régi parasztház, volt három-négy helyiség, melléképületek voltak” (CKÖ–elnök, 2012).

„Korábban úgy volt, hogy néhányan laktak olyan helyen is, ahol nem csak romák laktak. És akkor volt a Dankó út, ahová építkeztünk, építkeztek még az én szüleim is, és ott csak romák voltak. (...) Olyan volt, hogy azt utca végén vagy az utca elején 2-3 roma volt, a többi mind nem roma. (...) Voltak ezek a lakásprogramok, és ezeket ide a faluba helyezte be, ezek romák voltak. Én úgy tudom, hogy 3 vagy 4 család (...) Petőfi útról, Dankó útról, több helyről; fiatal házaspárok” (kedvezményezett, 2012).

Az önkormányzati statisztika (2012) szerint a három szegregált településrészen összesen 180 ház található. A szegregátumok ezerfős népességével számolva, ez házanként (háztartásonként) átlagosan 5,5 főt jelent, ami jelentős zsúfoltságot tükröz. „A romák úgy élnek, hogy több generáció, mivel hogy nincsenek olyan körülmények, anyagilag nem engedhetjük meg magunknak, hogy veszünk egy lakást a gyerekeinknek” (kedvezményezett, 2012). A falu területének jelentő részét kitevő két nagyobb, összeérő szegregátum infrastrukturális állapota jóval rosszabb, mint a település egészéé, illetve frekvenciáltabb területeié. Az esélyegyenlőségi program szerint a szegregátumok utcáinak 95 százaléka aszfaltozott, csak 5 százaléka földút (HEP Kerecsend 2013), a burkolt utcák minősége azonban nagyon rossz, az aszfalt töredezett, hiányos. A többnyire befejezetlen és/vagy

lepusztult házak már építésükkor sem voltak jó minőségűek. Felújításukra, karbantartásukra azóta sem jut pénz, így állapotuk folyamatosan romlik, miközben a lakók száma gyarapszik. A házak jelentős része legfeljebb félkomfortos vagy komfortnélküli, sok helyen legfeljebb az áram van bevezetve. A település lakásállományának mintegy 95 százaléka csatlakozik a közüzemi ivóvíz-hálózatra, 76 százaléka a közcsatorna-hálózatra (2013)⁷⁰. Utóbbi a szegregátumokban csak részben érhető el, a vezetékes vizet – díjhátralék miatt – pedig gyakran kikapcsolják. A település keretében a szegregált övezetben élő 110 háztartás számára építették ki a gázvezetékét. A vezetékes gáz azonban – a kikapcsolások, a rezsifizetés nehézségei miatt – nagyon ritka a telepen.

A szegregátumban élő, főként roma emberek körében általános a munkanélküliség, illetve a közfoglalkoztatás. Vannak, akik alkalmi munkásként, gyakran nem bejelentve, a környéken szőlészeti munkát végeznek, vagy a község melletti gombaüzemben dolgoznak (napi 2-3 ezer forintért). 2012-ben a falu szegregált részein élők ötöde volt segélyezett. „Nagy számban élnek a településen olyan, a rendszerváltást követően munkaképes korúvá vált emberek, akik nem rendelkeznek tartósan munkahellyel és biztos megélhetést jelentő jövedelemmel. E hátrányos helyzetbe került társadalmi csoport meghatározó része tartozik településünkön a cigány kisebbséghez” (HEP Kerecsend 2013: 11).

A beavatkozás tervezése és megvalósítása

Előzmények, kezdeményezés és tervezés

Kerecsend az első, 2005-ben meghirdetett meghívásos pályázat keretében valósította meg „telepfelszámolási programját” abban a konstrukcióban, amelyben még nem volt előírás a szegregátum felszámolása. Egyike volt annak a kilenc településnek, amelyek minisztériumi modellprogramokként indultak azzal a szándékkal, hogy tapasztalataikat felhasználva modellszerű kezelési módokat dolgozzanak ki. „Az akkori országgyűlési képviselőnk keresett meg minket ezzel a lehetőséggel. Fölvette, hogy ha lenne egy ilyen meghívásos pályázat, érdekelne-e minket; mondtuk, hogy érdekelne” (jegyző, 2012). A cigány kisebbségi önkormányzat (CKÖ) elnöke úgy emlékszik, saját személyes kapcsolatainak is szerepe volt abban, hogy az egyik modellkísérlet helyszíne Kerecsend lett. A beavatkozás alapvetően a

---

⁷⁰ KSH TSTAR (TEIR, Települési adatgyűjtő).

jegyző kezdeményezésére indult, aki kulcsszereplője volt a tervezésnek, az előkészítésnek és a megvalósításnak. A települési önkormányzat fontosnak tartotta a programot, egyértelmű volt, hogy ténylegesen kezébe veszi annak tervezését és megvalósítását, illetve biztosítja a szükséges politikai támogatást (Petrovác–Somogyi–Teller 2010). Az önkormányzat a részletes pályázati feltételeket nem ismerve kezdte kidolgozni az elképzeléseket, amelyeket egyeztettek a CKÖ-vel és – utcagyűléseken – az érintett roma lakossággal. Meghatározó politikai hozzáállás volt, hogy a projektből a nem roma lakosságának, a „település egészének” is részesülnie kell valamilyen módon ahhoz, hogy a „cigányprogram” okozta konfliktusok megelőzhető, elkerülhető legyenek. Ennek megfelelően tervezték a projekttevékenységeket.

„Miután elkészült ez a koncepció, illetve maga a pályázati program, utcagyűléseket tartottunk, és minden egyes településrészben összehívtuk a lakosságát, és minden esetben a CKÖ képviselője, az akkori polgármester úrral meg én, a projektvezetővel közösen kimentünk, és elmondtuk a lakosoknak, hogy mit gondolunk, milyen elképzeléseink vannak. Ezeknek is nagyon komoly haszna volt, egyrészt mindenki tájékoztatva lett erről a dologról (...), másrészt pedig elmondhatták a lakosok is a véleményüket (...) Aztán összeállt az egész program a vélemények figyelembevételével, akkor volt egy meghallgatás a minisztériumban, amin Teleki úr volt, az államtitkár, az ő vezetésével. És hát akkor ott minden egyes programelemet nagyon részletesen, szinte szőrszálhasogató módon elemeztünk, és meg kellett védenünk az álláspontunkat, hogy miért akarjuk ezeket megvalósítani, milyen hozadéka lesz ennek a roma lakosság számára” (jegyző, 2012).

„Tehát amikor beszélgetések után komolyabban hozzáláttunk, hogy mit hogyan kell, akkor az úgy történt, hogy nálunk a nagy ebédlőasztalt szétnyitottuk, és kis színes papírkák, hogy mi is férne bele. És akkor jött egy gondolat, azt kiraktuk, csoportosítottuk, és így állt össze az alapgondolat. És akkor megint volt egy szélesebb körű beszélgetés, hogy mit, hogy lehetne, meg hát a pályázattal során is többször alakult ez a dolog. Nagyon sok elem megmaradt az eredeti elképzelésből, de azt gondolom, hogy sok jó dologgal bővült még...” (szakmai vezető, 2012).

„Fontos eleme volt a programnak, hogy mindig arra törekedtünk, hogy ezeknek az alapvetően roma felzárkóztatást segítő programoknak, vagy programnak ne csak a romák számára, hanem az egész közösség számára legyen hozadéka. Ez kulcskérdés az integráció szempontjából, mert, hogy ha úgy jelenik meg egy program, hogy már megint a cigányoknak adnak, akkor azt nem fogja elfogadni soha senki. Így is voltak persze ilyen hangok a többségi társadalom részéről, de azért kézzelfogható eredményei voltak annak, hogy bizony, ennek a

programnak nem csak a romák, hanem az egész közösség számára volt haszna” (jegyző, 2012).

A konzorciumi megállapodás (2005) szerint a CKÖ „részt vesz a pályázati program céljainak meghatározásában. Véleményezi, és egyetértése esetén jóváhagyja a projektmenedzsment által elkészített pályázati anyagot. Közvetíti a projekt előkészítése során a lakossági szükségleteket. Gondoskodik a roma lakosság képviseléről”. A CKÖ–elnök szerint a gyakorlatban nem történtek tényleges egyeztetések, javaslataik többségét a települési önkormányzat figyelmen kívül hagyta. A folyamatokat egyértelműen a települési önkormányzat, illetve a jegyző irányította. Egyetlen kivétellel: a CKÖ–elnök ragaszkodott a gázvezeték kiépítéséhez a szegregátumokban. A program támogatását, ami kötelező eleme volt a pályázatnak, ettől tette függővé. A szándék, mely szerint a 21. században a cigány emberek számára is elérhetővé kell tenni azokat a közmű-szolgáltatásokat (civilizációs eszközöket), amelyek mindenki más számára elérhetőek, érthető. A kedvezőtlen kimenet azonban megjósolható, előre látható volt (kevesen tudtak csatlakozni a vezetékre, sokanál kikapcsolták a bevezetett szolgáltatást), miközben emiatt (a központi költségcsökkentés okán) kikerült a programból a két nagyobb szegregátumot, illetve a szegregált területeket egymással és a településközponttal összekötő patakhíd megépítése. A híd, amely a projekt nevében is szerepel, a lakáskörülményeken nem javított volna, és közvetlenül nem csökkentette volna a társadalmi kirekesztettséget, de a lakóhelyi szegregációt, elszigeteltséget oldotta volna azzal, hogy megfelelő átjárást biztosít a településrészek között.

„Ennek a programnak az volt a címe, hogy Podo - Híd roma integrációs program, a Podo hidat jelent lovári nyelven. Szerettünk volna építeni egy hidat, egy gyalog hidat, mégpedig a Laskó-patakon. Ez azért lett volna fontos, mert az egyik utca, a Dankó utca és a település másik részén lévő Pataki utca között a Laskó-patak húzódik. Az ott lakók bádogból meg fából, ilyen provizórikus megoldásként, hidat építettek, hogy át tudjanak járni egymáshoz a családok. Úgy gondoltuk, hogy ha ez a pályázati támogatás elegendő lenne rá, akkor egy biztonságos közlekedést lehetővé tévő gyaloghídat építenénk. Ez egyrészt egyfajta jelképe lett volna az egész programnak, másrészt pedig gyakorlati haszna is lett volna. De hát ennek a hídnak a megépítése 10 millió forintos költséget kóstált, úgyhogy erre sajnos nem kerülhetett sor. Mert bár eredetileg arról volt szó, hogy 150 millióig lehet pályázni, de végül is 79 millió lett a költségvetésünk, és hát az ilyen programrészeket ki kellett venni” (jegyző, 2015).

„Még 1993-ban volt egy gázberuházás, ami elég nagy önerőt kívánt meg a lakosoktól. Nyilvánvaló, hogy a roma lakosság jelentő része ezt az önerőt nem tudta megfizetni, ezét ezek

a településrészek kimaradtak ebből a gázprogramból. És most a CKÖ úgy gondolta, hogy ez mindenképpen szükséges. Mi azt gondoltuk, hogy ez talán nem, hiszen hogy ha az alapvető élelmiszerek megvásárlására, az alapvető létfeltételek biztosítására sincs elég pénz (...) viszont olyan helyzetbe kerültünk, hogy a CKÖ azt mondta, hogy ők bizony akkor nem támogatják az egész programot, hogy ha ez a dolog nem kerül bele” (jegyző 2012).

„Én úgy gondoltam, hogy nem lesz a családoknak arra pénze, hogy be tudják vezetni a lakásukba {a gázt}, hiába lesz ott a csap. (...) Próbáltuk felmérni, hogy mennyien igényelték, de azért ez is minimális volt. (...) Benne volt az emberben az is, jó, ha be tudják vezetni, de az is rengeteg pénz; fogják-e majd tudni fizetni a havi gázdíjat. Itt mindennapos probléma volt korábban is, hogy a villanyórát leszerelték, tehát nem tudtak közüzemi díjakat fizetni. De mivel a CKÖ annyira határozottan tartotta magát ahhoz, hogy csak így járul hozzá a programhoz, azt gondoltam, hogy kár lenne emiatt az egész programot hagyni. Tehát, hogy ha ez volt az alku tárgya, hát legyen. Bár lehet, hogy nagy árat fizettünk érte, mert ez a híd valóban megépülhetett volna, ami ugye azt is jelenti, hogy a Pataki utcában élő fiataloknak, vagy épp a Dankó úton élő idősebbeknek nem kellene több kilométert megtenni még eljutnak a szülőkhöz. Meg azt gondolom, hogy a kicsi gyerekeket sem engedik át egyedül a Laskón keresztül, mert az azért veszélyes” (szakmai vezető, 2012).

A települési önkormányzat nyolcvan kinti vécé megépítését tervezte a szegregált településrészekben, amelynek háttérében leginkább az állt, hogy az önkormányzat egy korábbi projekt keretében földtégla-gyártó üzemet hozott létre, de a megtermelt biotéglát nem tudták értékesíteni. A települési program lehetőséget kínált arra, hogy a fölhalmozott téglamennyiség egy részének „piacot” találjanak. A másik indok a szegregátumokban tapasztalt nagyarányú víz, vécé-fürdőszoba hiány és az árnyékszék rossz minősége. Az önkormányzati szándék számos kérdést vet fel. A kinti vécék megépítése – támogatott fejlesztésként – konzerválja, a nyomort, illetve azt jelzi, hogy nincs valódi szándék a strukturális problémák kezelésére. A minisztérium – a társadalmi integrációs célokat tekintve, helyesen – nem támogatta az elképzelést. De nem biztosított annyi forrást sem, hogy az érintett háztartások felszerelhetők legyenek fürdőszobával, vécével (vezetékes víz be-, illetve visszakötéssel). A minisztériumi (romaügyi államtitkári) vétó miatt a terv mindenesetre kikerült a projektből. Egyéb beavatkozások az emberhez méltó élet, a 21. századi lakhatás alapfeltételeinek biztosítása terén nem történtek.

„Volt egy meghallgatás a minisztériumban, amin Teleki úr volt, az államtitkár, az ő vezetésével. És hát akkor ott minden egyes programelemet nagyon részletesen, szinte szószálhasogató módon elemeztünk, és meg kellett védenünk az álláspontunkat, hogy miért akarjuk ezeket megvalósítani, milyen hozadéka lesz ennek a roma lakosság számára. De aztán ott is voltak azért elég komoly vitáink. (...) Azt terveztük, hogy árnyékszékeket építünk. Lehet, hogy furcsán hangzik, de ha az ember végig megy, vagy főleg akkortájt végig ment ezeken a részeken, akkor bizony tapasztalhatta, hogy nagyon sok helyen a fürdőszoba, ha fel is épült, nem volt használatos. Odakint hátul pedig borzalmas állapotban voltak az árnyékszékek. Ez az ötlet egyébként onnan jött, hogy egy korábbi pályázati program keretében létrehoztunk egy stabilizált földtégla-gyártó üzemet, ahol nyolc munkanélkülit alkalmaztunk, és ilyen biotéglát állítottunk elő. Arra gondoltunk, miután a biotéglának nem volt igazából piaca (...) nem igazán tudtuk eladni, és fölhalmozódott egy viszonylag nagyobb mennyiség, hogy ebből meg tudnánk építeni ezeket az árnyékszékeket közmunkások bevonásával. Kulturált, normális körülményeket tudnánk biztosítani, és akkor piacot is találnánk ennek a megtermelt árunak. Na, ez az ötlet a Teleki úrnál kiverte a biztosítékot, és azt mondta, hogy itt a 21. században (...). Szóval ez érdekes volt számomra, mert azt tükrözte, hogy talán nem látják azokat a problémákat, amik itt helyileg jelentkeznek. Na, mindegy, ebben elég komoly vitánk volt, aztán végül is ezt a programrészt kihúzták” (jegyző, 2012).

Beavatkozási területek, hatások és következmények

A „Podo–Híd Kerecsendi Roma Integrációs Modellprogram” 2005. június és 2006. november között valósult meg 80 milliós forintos támogatásból, amely az önkormányzat által tervezett összeg (151 millió Ft) kevesebb, mint fele. A radikális központi költségcsökkentés miatt számos tevékenységet át-, illetve újra kellett tervezni, ami nagymértékben befolyásolta a megvalósítást. A projekt átfogó célja volt a telepi körülmények között élők életminőségének, életkörülményeinek javítása, a cigány családok térbeli mobilizációjának előmozdítása. A program „egésze szolgálja az *integrációs* célokat, hiszen az infrastrukturális különbségeket megszüntető intézkedések, az oktatási, művelődési, közösségi és egészségügyi szolgáltatások elérési lehetőségeinek javítása azt eredményezi, hogy a helyi többségi társadalom és a kisebbség közti esélybeli különbségek mérséklődnek” (Pályázati dokumentáció 2005: 4). A projekt tehát – kevesebb, mint másfél év alatt – „integrációs célokat” szolgált. A gyakorlatban, az egyes tevékenységeket tekintve, ezek a célkitűzések kevésbé jelentek meg, és reálisan nem is jelenhettek meg. Nem láthatók azok a beavatkozási területek, amelyek ténylegesen, hosszútávon elősegítették volna a szegregátumban élő romák társadalmi

integrációját, kirekesztettségük csökkentését. Kivétel ez alól a tanoda és a Biztos Kezdet klub, amelyek hullámzó intenzitással, kisebb-nagyobb eredményekkel, de azóta is működnek. A szegregált településrészek, az ott élők helyzete összességében azonban ma semmivel nem jobb, mint a 2005-2006-os beavatkozás előtt volt. A cigánytelep kirekesztettségi struktúrájában nem, illetve alig történt előrelépés. Még akkor sem, ha a helyi esélyegyenlőségi program szerint a beavatkozás „jelentősen javította cigányság lakáskörülményeit, mind az infrastrukturális ellátottság, mind pedig egyes épületek korszerűsítése szempontjából” (HEP Kerecsend 2013: 12).

A projekt két beavatkozási iránya – a pályázati kiírásnak megfelelően – a *lakhatási integráció* és a *szociális integráció* voltak, amelyekhez több tevékenységcsoport tartozott. A koncepció szerint a lakhatási és a szociális integráció együtt teremti meg a telepi családok társadalmi integrációját, amihez több projektelemre van szükség.

(Kétlépcsős lakáshoz-jutási program.) A szegregátumban élők lakáskörülményeinek, lakókörnyezetének javítását célzó lakhatási integrációs irányhoz két projektelem tartozott. A kétlépcsős lakáshoz-jutási program a telepen élő családok lakóhelyi integrációját, lakásmobilitását szolgálta, ami jelentős hatással van (lehet) a társadalmi integráció egyéb dimenzióira. Az önkormányzat a település központi részén vásárolt ingatlant, de a folyamat még úgy sem volt zavartalan, hogy az önkormányzat a vevő, illetve program mögött áll. Az első kiválasztott ingatlan megvásárlásától az utca lakóinak tiltakozására az önkormányzat elállt, kerestek másik házat (a településen keresztül vezető fő úton), amelyben három szociális bérlakást, „fecskelakásokat” alakítottak ki. Ezekre a szegregátumokban élő, hátrányos helyzetű fiatal családok pályázhattak akkor, ha a szülők legalább egyike munkaviszonnyal rendelkezett, vállalták a havi előtakarékosságot, fizették a rezsit, a havi 5000 forintos bérleti díjat, és „megfeleltek más rászorultsági szempontoknak” (Teller–Somogyi 2007: 11). A feltételek, amelyek érthetőek akkor, amikor a továbblépés, a felfelé történő lakásmobilitás esélyeit lehetőség szerint növelni kell, a legtöbb telepi család számára teljesíthetetlenek voltak. A szegregált utcákban pedig jellemző a zsúfoltság, az újabb generációk nem tudják megteremteni önálló lakhatásukat (még annyira sem, mint szüleik, nagyszüleik). Sokaknak tehát égető szüksége lett volna hasonló támogatásra. A „fecskeházak” azokat a családokat fölőzték le, amelyek relatíve a legtöbb erőforrással rendelkeztek, a legszegényebbek nem tudtak élni a lehetőséggel. A projekt idején hat fiatal család pályázott szociális bérlakásra, közülük a képviselőtestület választotta ki azt a hármat, amelyek így integrált lakókörnyezetbe,

a telepi körülményekhez (sőt, talán a falu átlagához) képest jobb minőségű, összkomfortos lakásba költözhettek. A legalább 150-200 háztartásból tehát összesen három családnak nyílt erre lehetősége, amelyek közül egynek sikerült továbblépnie, tartósan integrált lakókörnyezetben maradnia; a másik két család visszakerült a telepre.

„A három első lakóból, tehát az első szériában egynek sikerült is önálló lakáshoz jutni, itt Kerecsenden. A Másik család visszaköltözött a szülőkhöz, tehát nekik nem sikerült, a Pataki utcáról; ők visszaköltöztek. És az a sajnálatos, hogy mind a két fiatal dolgozott, és olyan állandó helyen, (...) és ezek a fiatalok éjjel-nappal mentek, kisgyerekeik voltak. (...) De még sem sikerült. (...) A harmadik család, ők voltak a legszegényebbek, ők a Dankó útról jöttek, de ők olyan életveszélyes házban laktak albérletben, hogy tényleg ki lehetett látni, vagy kintről belátni a szobába. (...) Nagyon boldogok voltunk, hogy sikerült, még ha csak átmenetileg is, megoldaniuk a lakásproblémát. (...) De valami miatt ők ugyanolyan rossz helyzetbe kerültek vissza” (szakmai vezető, 2012).

(Lakókörnyezet rehabilitációja.) A szegregált lakóövezetek rehabilitációját a pályázati dokumentáció szerint hat tevékenység szolgálta. A telepprogram keretében építettek ki, újjítottak meg út-és utcaszakaszokat a település több részén, korántsem csak a szegregált lakóövezetekben (többek között ezzel igyekeztek elejét venni a konfliktusoknak). A Petőfi és a Dankó utcában (szegregált területeken) út-és járdafelújításra került sor; a Fő út több szakaszán (nem a szegregátumokban) újjították fel a járdát, közterületeket tettek rendbe.

A rehabilitációt célozta a szegregált településrészen *életveszélyesnek nyilvánított házak felújítása*. A szándék reális volt, hiszen a szűkös költségvetés miatt indokolható, hogy legalább a legrosszabb helyzeteket megszüntessék, a szélsőségesen rossz lakáskörülményeket enyhítsék. A társadalmi integrációt, a telepen élők kirekesztettségét tekintve a projektelem azonban nem jelentett előrelépést; a lakáskörülmények nagyjából annyival javultak, hogy „nem dőlt össze a ház”. Az egy lakásra jutó felújítási költségek a veszély mértéke, a helyreállítási költségek függvényében különbözőek voltak, de lényegi fejlesztések nem, csak kárenyhítés, közvetlen életveszély-elhárítás történt. A komfortfokozat nem változott, a hiányok nem mérséklődtek. Az érintett ingatlanok számáról eltérőek az adatok: Az esélyegyenlőségi program szerint a település akkori mintegy 730 lakott ingatlanából 35-50 ház volt „lakhatási szempontból veszélyes vagy életveszélyes”. A program keretében 37 esetben hártották el az életveszélyt (HEP Kerecsend 2013: 21). A záróbeszámoló (2006)

szerint viszont csak 23 család kapott segítséget életveszélyes házának felújításához, a költségvetésből pedig az derül ki, hogy 18 lakás felújítására került sor. A Szociális és Munkaügyi Minisztérium (2006) összesítése – feltehetőleg a záróbeszámoló alapján – szintén 23 érintett ingatlant említ (SZMM 2006), az interjúk (2012, 2015) több, mint harminc házról szólnak. A különböző adatokat (eredményeket) összevetve tehát igen bizonytalan, hogy az életveszélyesnek minősített lakások mekkora hányadát érte el a program (arányuk a figyelembe vett számadattól függően 50 és 100 százalék is lehet.)

Az interjúk és a pályázati dokumentumok összességében azt jelzik, hogy jóval kevesebb házra jutott pénz, mint kellett volna, az életveszélyt közel sem tudták mindenhol elhárítani. Ezt támasztják alá a bekerülők és kiszorulók közti, illetve a kiválasztás körülményei kapcsán támadt konfliktusok. A záróbeszámoló szerint „az életveszélyes házak felújítása terén nem sikerült minden eltervezett feladatot elvégezni. Van olyan család, akinek mindenképpen meg kellett volna oldani a problémáját, mert valóban életveszélyes házban laknak, azonban olyan mértékű pénzbeli támogatást kellett volna ehhez nyújtani, amekkorát a program nem bírt volna el. (...) sok olyan család van, akiknél indokolt lenne még hasonló felújítási munkák elvégzése – ezekre azonban már nem jutott pénz”. Teller Nóra és Somogyi Eszter (2007) szerint pedig „csak arra volt lehetőség, hogy (...) az életveszélyesnek minősülő házakon az életveszélyt elhárítsák, de már egyéb kapcsolódó és szükséges beavatkozásokat, mint pl. oldalfalak vakolása, már nem tudtak elvégezni. A programnak külön gyengesége volt, hogy nem tudott választ adni a helyi telep alapvető komfortproblémáira” (Teller–Somogyi 2007: 10).

„Harmincegy-néhány életveszélyes házat újjítottunk fel különböző szinten. Volt, aminek összedőlt a fala, azt hoztuk rendbe, de volt olyan, amin csak a kémény volt életveszélyes, és azt tettük rendbe. Tehát ez különböző összegű támogatásokat, illetve nem pénzbeli, hanem fizikai, természetbeni támogatásokat jelentett a családoknak” (jegyző, 2012).

„Nem volt egy sima menet, hogy kik legyenek azok az emberek vagy családok, akik bekerüljenek. (...) Azt gondoltuk először, hogy szakemberekből álló csapat mérje fel a lakásokat, ezt a romák nem igazából fogadták el, és akkor ők is összeállítottak egy kis csapatot, de az sem bizonyult jónak, mert akkor jöttek azok a hangok, hogy igen, mert az ő rokona. És akkor született az a jó megoldás, hogy a szakember gárda és a roma emberek által javasolt emberekből állt össze az a csapat, aki ezt végül is felmérte. (...) A jegyző úrral kimentünk mi is az utcákba, sorra jártuk az embereket” (szakmai vezető, 2012).

„A mi lakásunk, amikor megépítettük, olyan telekre építettük, ami azelőtt tó volt. Le kellett bontanunk az egész lakást alapig, (...) mivel nem volt annyi pénzünk, a falak álltak, a tető állt. De úgy költöztünk a lakásba, hogy se kivakolva, se lebetonozva. Mi, ahogy benne laktuk, folyamatosan abból a kevés pénzből csináltunk. (...) '90-ben építettük, '91-ben le kellett bontani (...) De azon a soron mindenkinek megrepesztett a háza. Van egy üres telek, ott is állt egy ház, azt is le kellett bontani, de ott már nem építették vissza. Hát nekünk muszáj volt, mert nekünk nem volt lakhatási lehetőségünk. Úgyhogy folyamatosan már annyira megcsináltuk, hogy a gyerekszobát, a nagyszobát meg az előteret, de ez mellett még volt két szoba, ami nem volt kész, meg a fürdőszoba. Se víz nem volt, csak áram volt a házban. Nekünk az már egy csúcspont volt, hogy ennyi helyiséget meg tudunk csinálni szegénységünkben, és megint elkezdett kifelé dőlni az egyik főfal (...) Hiába csináltattuk, annyi pénzünk nem volt, hogy mi az egész tetőszerkezetet behúzzassuk. (...) Úgyhogy akkor jött ez a program {2006}, megnézték, és akkor kaptunk 'hétszázvalahány-ezer forintot. És akkor teljesen bebetonozták fent a tetőrészt ilyen hálóval, és (...) már megint folyamatosan dől, és akkor már megint nyílik megféle (...) Ez alatt a hat év alatt {2012-höz képest} szépen megcsináltuk a lakást. Most megint azt látom, hogy a fal is reped. (...) De mindenkinek csak megcsinálták a házákat. Három nagyon életveszélyes ház volt, az egyikben én voltam benne. Az utcánkban volt még egy lakás, egy régi kis parasztház, meg a hivatalnak is van ott egy lakása, amibe albérlők laknak, még az volt életveszélyes, azt csinálták meg. A többi háznál ilyen apróbb dolgokat, sőt, azt kell, mondjam, hogy anyagokat kértek, sódert, cementet, és akkor megcsinálták” (kedvezményezett, 2012).

A lakókörnyezet rehabilitációját szolgáló infrastrukturális fejlesztések közül a legjelentősebb, a szegregátum több utcáját érintő, 10 millió forintos beruházás a gázvezeték kiépítése volt. A projekt keretében kiépítették a gázvezetékét, de az önkormányzat már a tervezési szakaszban megfogalmazta kételyeit, amelyek „kvázi-intencionált” következményként beigazolódottak. A záróbeszámolóban viszont azt írják, hogy „munkánk eredményeként” 110 család számára vált elérhetővé a gázszolgáltatás; „többen már igényelték is a gázszolgáltatást”. A CKÖ-elnök szerint negyven-ötven háztartás vezette be a gázt (egy részük csak a konyhába). A modellprogramok közül „a gázvezeték kiépítése az addig ellátatlan utcákon csak Kerecsenden történt meg”. Ugyanakkor „később az érintettek is felesleges beruházásnak tartották, mivel túlságosan nagy forrásokat emésztett fel és vont el a program más fontosabb elemeitől és forrás hiányában többen nem kötöttek rá” (Teller–Somogyi 2007: 12).

„Bebizonyosodott, hogy nem igen sok család tud gázzal fűteni. (...) Most nem tudom, a Dankó úton van-e egyáltalán ilyen. Ezért gondoltam azt, hogy jó lenne egy ilyen felmérést vagy

valamilyen utólagos dolgot megcsinálni, hogy akkor legalább látnánk tisztán, hogy akkor mennyire volt jó elképzelés az, hogy amikor mi azt próbáltuk azt próbáltuk elfogadtatni a CKÖ-vel, hogy talán másra kellene ezt a pénzt fordítani. (...) Nagyon kíváncsi lennék, mert szerintem a Dankó úton nincs is olyan ember, aki gázzal fűtene” (szakmai vezető, 2012)

„Vannak azért olyan családok, akik azóta is használják a gázt, a mai napig is. Nem mondom, hogy döntő részt, de azért jelentős számban igénybe veszik a gázszolgáltatást” (jegyző, 2012).

A szegregált, telepszerű lakókörnyezet, amely célterülete volt a lokális beavatkozásnak, nem szűnt meg, de a körülmények sem változtak érdemben. Rövid-távon a gázvezeték-kiépítés, az életveszélyes házak felújítása, az út-és járdaépítés javított a helyzeten, de ezek semmilyen módon nem csökkentették a lakóhelyi kirekesztettséget. Egyedül a tervezett patakhíd enyhíthette volna – fizikai és szimbolikus értelemben egyaránt – a szegregátumban élők elszigeteltségét, térbeli kirekesztődését, ez viszont nem épült meg. Összességében, ezen a téren a beavatkozásnak nem voltak, nincsenek integrációs hatásai.

A projekt nem szándékolt következményként *belső konfliktusokat* generált a cigány lakosság körében, amelynek tagjai nehezen fogadták el az életveszélyes házak felmérésének, kiválasztásának folyamatát, illetve azt, hogy mely ingatlanokat újítják fel a projekt keretében és melyek szorulnak ki a lehetőségből. Ahogy azt is, hogy kik költözhetnek integrált lakókörnyezetbe, a három „fecske lakásba” – amiről a döntést a képviselőtestület hozta meg. Teller Nóra és Somogyi Eszter (2010) értékelése szerint a szegregátumban élő romák „elfogadták a felmérés eredményeit (mely életveszélyes házak kerüljenek be a programba, illetve kik kerüljenek be a bérlakásokba) és konfliktus inkább csak a munkavégzés sorrendjének meghatározásakor merült fel” (Teller–Somogyi 2007: 20). Az interjú vizsgálat alapján a projektelelem azonban számos konfliktussal járt, amelyek – akkor legalábbis – kikezdték a telep belső integráltságát, szomszédokat, utcabelieket fordítottak egymás ellen, gyengítve a belső szolidaritási kapcsolatokat, hiszen a vissza nem térő lehetőséggel mindenki élni szeretett volna. Az egyik érintett szerint *„sok ember nem érdemelte volna meg, azt, amit kaptak. A Dankó úton is volt olyan lakás, amilyen az enyém, és az anyagi helyzetük sokkal jobb volt. Megkapták az anyagokat, de hogy azon a házon nem csináltak semmit, az biztos”* (kedvezményezett, 2012). A jegyző szerint *„nagyon sokan voltak, akik bejöttek veszekedni, hogy az ő házukat miért nem újítjuk fel. Amikor dönteni kellett a kétlépcsős lakáshoz-jutási programról, hogy kik kapják meg. (...) Tehát volt sok ilyen probléma”* (jegyző, 2012).

A szociális integráció, amely a lakhatáson kívül a modellprogramok esetében minden mást jelent, több tevékenységet tartalmazott, de látni némi bizonytalanságot abban, hogy mely projektelemek sorolandók ehhez a területhez. A záróbeszámoló szerint a közhasznú foglalkoztatás, a média klub/ifjúsági klub, nyári napközi és egy falubusz megvásárlása szolgálták a „szociális integrációt”. Más anyagokban (prezentáció, beszámoló) a klubok nem jelennek meg. Bizonytalanok az oktatási-képzési elemekkel kapcsolatos információk, amelyek abban is eltérnek egymástól, hogy egyáltalán voltak-e ilyen tevékenységek. Az interjúalanyok egyértelműen a telepprogramhoz kötik a Biztos Kezdet klub és a tanoda elindítását (kiegészítő források segítségével). Sok minden történt tehát, a projekt igyekezett a társadalmi integráció egyes területein beavatkozni, összességében azonban nem sok sikerrel.

(Közhasznú foglalkoztatás.) Az önkormányzat a projekt keretében, néhány hónapos időtartamra kötött szerződést hátrányos helyzetű (roma és nem roma) munkanélküliekkel, akiket közhasznú foglalkoztatottként alkalmaztak. Ez volt a foglalkoztatási programelem, amely nem is célozta a nyílt munkaerőpiacra való kilépés támogatását, ösztönzését. A programban egyszerre negyven főt tudtak foglalkoztatni (négy tízfős csoportban), a projekt ideje alatt összesen 100-110 főt alkalmazott az önkormányzat, tehát az egy-egy főre/háztartásra jutó munkavállalási időszak igen rövid volt (de voltak olyan foglalkoztatottak is, akik 12 hónapos szerződést kaptak.) A CKÖ–elnök szerint a program ideje alatt a mintegy 250 roma család közül negyven-ötven családnak (családonként egy-egy főnek) volt munkája közhasznú foglalkoztatottként. Az időleges továbbfoglalkoztatás legfeljebb néhány főt érintett, akiket önkormányzati intézményekben alkalmaztak. A telepprogram keretében beiskolázott és foglalkoztatott roma óvodai dajka viszont 2012-ben még az intézményben dolgozott. A szakmai beszámoló értékelése viszonylag pontos: „{A telepprogram} szinte minden kerecsendi munkanélküli család számára hosszabb-rövidebb időre jövedelemszerzési lehetőséget biztosított, sok fiatal most létesített először munkaviszonyt, sok ellátatlan személy jutott a munka leteltét követően valamilyen típusú rendszeres szociális ellátáshoz, és néhányan tartós munkaviszonyt is létesítettek a programnak köszönhetően. A foglalkoztatási program azonban – mint az a pályázat benyújtásakor is nyilvánvaló volt – nem tudta átfogón és hosszú távon megoldani a munkanélküliségből adódó problémákat” (Záróbeszámoló 2006: 11). Összességében tehát nem, vagy alig érzékelhetően csökkentette a munkaerőpiaci hátrányokat. A cigánytelepek kirekesztettségi dimenzióit tekintve: a tartós munkanélküliséget, a jövedelmi szegénységet, a fogyasztási hiányokat, a többségi normakövetés kudarcait. A

szegregátum aktív korú (főként cigány) népességének tartós munkanélküliségét azóta is csak a közfoglalkoztatás tudja enyhíteni, amely közel nem jelent munkaerőpiaci integrációt, illetve „útlevelet” a nyílt munkapiacra. Sőt, konzerválja a hátrányokat, és gyorsítja a munkakereséshez szükséges készségek és motiváció megkopását. Az aktív korúak segélyéhez, még inkább a teljes ellátatlansághoz képest magasabb jövedelmet jelent, a szegregátumban élők többdimenziós kirekesztettségét azonban aligha enyhíti.

„Volt egy közterület karbantartó brigádunk, volt egy olyan brigád, amelyik a Laskó-patakot tisztította, a harmadik az illegális hulladéklerakó telepek felszámolását volt hivatott megoldani. Voltak olyan kisebb feladatok, ahol egy-két emberre volt szükségünk. Ezek elsősorban intézményekben jelentkeztek, ilyen takarítói állás, dajkai állás, hasonlók. (...) Napi nyolc órában dolgoztak, változó időtartammal, de ennek a 100 főnek kettőtől 12 hónapig terjedően tudtunk munkát biztosítani; a zömének a hosszabb idejű foglalkoztatását tudtuk megoldani, az intézményekben pedig (...) biztosítottunk továbbfoglalkoztatási lehetőséget.” (jegyző, 2012).

„{A közhasznú foglalkoztatottak} nagyon becsületesen dolgoztak. Jó érzés volt, ahogy az idős emberek mondták, hogy még pluszban is segítettek, azt mondták, hogy kihozzák ők a kukát. És akkor az idős ember is boldog volt, egy kávéval megkínálta, és ez a brigád is cigány emberekből állt, tehát borzasztó jó érzés volt azt megtapasztalni, hogy igen, be is engedi a portára, mert, hogy szívességet tesz, tehát nagyon jól működtek a dolgok” (szakmai vezető, 2012).

„A négy brigád közül talán a leglátványosabb és leghálásabb feladatot a közterület karbantartó brigád látta el 2005 nyarán. Ők tizenegyen munkájukat három hónapon keresztül végezték a falu teljes belterületén, gondozva a parkokat, közterületeket, közintézmények környékét, a lakosság nagy meglepedésére. Feladatukat nagy kitartással, kedvvel, szeretettel végezték hatalmas erőt merítve az elért eredményekből. Ők helyzetükből adódóan (nem látványos helyen dolgozó társaik helyett is) bizonyították, hogy akarnak és tudnak is jól dolgozni” (Szakmai beszámoló 2006)

A közhasznú foglalkoztatási elem beavatkozást jelent két kirekesztettségi dimenzióban. Időlegesen (legfeljebb egy évre) enyhítette a szegregátumra jellemző tartós munkanélküliséget, ezáltal kismértékben csökkentette a súlyos jövedelmi szegénységet. A helyi cigányság túlnyomó többségét, a teletszerű lakókörnyezetben élőket különösen sújtó munkaerőpiaci esélytelenségen azonban nem sikerült javítani, a projekt keretében

foglalkoztatottak többsége később is legfeljebb a közfoglalkoztatás rendszerében tudott dolgozni. A dajka szintén nem a nyílt munkaerőpiacra lépett ki, hiszen „védett” munkahelyen, önkormányzati intézményben dolgozott (ami persze fontos, de közel sem jellemző, inkább egyéni integrációs, mobilitási út). A projekt elsődleges célcsoportjába tartozó, szegregált környezetben élő romák munkaerőpiaci esélyei sem rövid, sem hosszú-távon nem javultak, ami azt is jelenti, hogy anyagi-jövedelmi helyzetük érdemben nem változott. 2015-ben – hasonlóan az intervenció előtti időszakhoz – a községben a munkanélküliség elsősorban és kiemelkedően a roma lakosságot érinti; ők teszik ki a közfoglalkoztatottak, illetve a segélyezettek túlnyomó többségét (jegyző, 2015). Ez pedig alapjaiban határozza meg társadalmi kirekesztettségüket.

(Képzési elemek.) A konstrukció egészét értékelő elemzés szerint a kerecsendi program 12 fő részére biztosított képzést (dajka, iskolai asszisztens, kőműves, víz-gázszerelő) (Somogyi–Teller 2007). A település jegyzője szerint viszont a projektnek nem voltak képzési elemei, kivéve az óvodai dajkát, akit egyedülként iskoláztak be (Hatvanban, tehát nem helyben szervezett képzés történt). A záróbeszámoló szintén egy fő képzéséről szól, akit a Munkaügyi Központ képzési támogatásával iskoláztak be dajka-képzésre, és akinek az önkormányzat, képzési támogatással, vállalta továbbfoglalkoztatását.

„Képzési rész nem volt betervezve, ez csak úgy adódott menet közben, miután ezt a hölgyet találtuk, és nagyon szépen dolgozott a közfoglalkoztatás keretében. A vezető óvónővel megbeszéltük, hogy akkor érdemes lenne ezt a roma asszonyt továbbfoglalkoztatni. Akkor beiskoláztuk, Hatvanba járt egyébként dajkaképzőre” (jegyző, 2012).

„Én említettem nekik {az önkormányzatnak}, hogy szeretnék nagyon egy munkahelyet, ahol nem csak így közhasznúként lehet, rendes állásban dolgoznék, és mondtam, hogy tovább is tanulnék akár. (...) rám gondoltak, és így a roma integrációs program keretén belül beiskoláztak Hatvanba. Oda jártam iskolába heti egy alkalommal, közben egy évig itt dolgozhattam, csinálhattam itt a gyakorlatot Kerecsenden. (...) Tényleg lett egy rendes állásom, ez volt a legfontosabb akkor nekem, és ez megvalósult. (...) A szülő mindig egy példa én szerintem. És így a baráti körömben is nagyon sokat számított, nagyon becsültek érte meg biztattak. (...) Az ember, amikor úgy állása van, meg emberekkel vagyok körülvéve, meg szülők, gyerekek, és tényleg annyi hálát kap az ember, holott a munkáját végzi. Meg jobb azért az embernek egy munkahelyen lenni, mert anyagilag is azért sokkal másabb, mint a munkanélküli segílyt várni” (kedvezményezett, 2012).

(Gyerekeket, gyerekes családokat célzó szolgáltatások.) A projekt keretében szervezte meg az általános iskola (az önkormányzat) a nyári napközit, elsősorban a szegregált településrészen élő gyerekek számára. A szakmai vezető szerint „az összes” iskoláskorú gyerek igénybe vette a szolgáltatást, amelyet a szakmai beszámoló és több interjúalany is „nagy sikerként” értékelt. „A nyári napközi 2005-ös sikerére építve 2006-ben is megszerveztük a gyerekek számára ezt a szünidei programot. A július 31-augusztus 30. között működött hat csoport létszáma az első héten 22 fő, a második héten 48 fő, a harmadik héten 104 fő, a negyedik héten 75 fő, az ötödik héten pedig 42 fő volt. A kézműves foglalkozások, kirándulások, úszásoktatás és osztályozó vizsgára felkészítés mellett idén is külön pályázati támogatás igénybe vételével gondoskodtunk a gyermekek ingyenes étkezéséről. Idén a csoportvezető tanárok tiszteletdíj nélkül, a lehető legminimálisabb dologi költséggel szervezték meg a napközit. A rendkívüli siker azt kívánja meg, hogy e feladatot a következő években is tervezni kell, és lehetőleg pályázati támogatások révén meg kell teremteni a szükséges anyagi hátteret is” (Záróbeszámoló 2006: 12). Az első interjú vizsgálat idején (2012) már csak maradványai voltak a nyári napközinek, sőt, többnyire nem is biztosított ilyen szolgáltatást az önkormányzat.

A Roma Oktatási Alap támogatásából – szorosan kapcsolódva a szociális integrációs programelemhez, a projekt mentorának javaslatára – alakították ki a Biztos Kezdet klubot és a családi napközit, illetve elindították a későbbi tanodát megalapozó szolgáltatásokat (a tanodát a fecskéházak telkén lévő melléképületben alakították ki, tehát a program költségvetéséből vásárolt telken, ingatlanban kezdte meg működését). A Biztos Kezdet klub és a tanoda jelenleg (2017) is léteznek. A fenntartási nehézségeket az önkormányzat mindig igyekszik áthidalni, legalább az alapvető működéshez szükséges forrásokat biztosítja, illetve a helyi szakemberek (óvodapedagógusok, pedagógusok, védőnő) önkéntes munkája is nagyban segíti a fenntarthatóságot. A tanoda a telepi gyerekek és szülők közösségszervezésének központjává alakult, olyan közösségi-szabadidős programokat szervezett (szervez ma is), amelyek enyhítik a roma családok elszigeteltségét, ösztönözik közösségi részvételüket, aktivitásukat. Igaz, ezek a programok kevésbé integráltak, a nem szegény, nem roma családok részvétele nem jellemző. A tanoda mögött a kezdetektől a telepprogram (pedagógus végzettségű) szakmai vezetője áll, aki szerint a szolgáltatás hatására (amely az interjúzás idején hat éve működött) emelkedett a középiskolát befejező fiatalok száma a szegregátumban, vannak érettségizettek is, sőt, néhányan tovább is tanultak. A társadalmi integráció szempontjából ezek pedig jelentős (még ha nem is „rendszerszintű”) hatások, amelyek hosszú-távon hozzájárulnak a telepen élők

kirekesztettségének csökkentéséhez (a magasabb iskolai végzettség, végső soron a kedvezőbb munkaerőpiaci esélyek és jövedelmek révén).

„A családi napköziben, ott fizetni kell, tehát ott van térítési díj, és elsősorban azoknak a szülőknek nyújt segítséget, akiknek van munkahelyük. (...) Azok a szolgáltatások, amiket a Biztos Kezdet klubbal tudunk biztosítani, fontosak a jobb anyagi körülmények között élők számára is. Az, hogy eljön egy ortopédus és szűri a gyereket, vagy általános vizsgálat van vagy baba-mama torna vagy masszázs, ezek a dolgok nem csak a hátrányos helyzetűek számára fontosak” (jegyző, 2012).

„Mivel ez az egész egy önkormányzati ingatlan, és akkor ez itt állt, és akkor egy újabb pályázatból lett ez így kialakítva, és 2010 óta így jól elvagyunk itt. Szerintem arra az önkormányzatnak nem lett volna pénze, hogy a tanodának vásároljon egy ingatlant. Így lehet azt mondani, hogy ez is a modellprogram hozadéka” (szakmai vezető, 2012).

A társadalmi-közösségi részvétel hiányát a projekt keretében, illetve ahhoz kapcsolódóan indított szolgáltatások (első renden a Biztos Kezdet klub, a tanoda, kisebb mértékben a nyári napközi) enyhítették. Ezek a gyerekeket és fiatalokat, illetve előbbi esetében a kisgyerekes szülőket célozták, de teljes családokat is megszólítottak. Rövid-távú, közvetlen hatásként oldották a szegregátumban élő családok elszigeteltségét azzal, hogy alacsony küszöbű szolgáltatásokat, rendszeres programokat, tevékenységeket kínáltak számukra. Ezek igénybevételéhez ki kellett mozdulni a telepről, ami önmagában segítheti a lokális társadalmi-közösségi részvételt. A közös együttlétek során mind a gyerekek, mind a szülők informáltsága, szociális kompetenciái erősödnek, ami pedig kedvező hatással van az élet egyéb területeire (pl. a munkavállalásra, az iskolai pályafutásra, a többségi társadalom „útvesztőiben” való eligazodásra). A ma is működő szolgáltatások, bár konkrét hatásaik kimutatása nehéz, a társadalmi integráció fontos területein avatkoztak be; hosszú-távon komplex integrációs hatásokkal bírnak.

5.3.2. Szomolya (2007-2009)

Szomolyán a 2005-2010 közti konstrukció második és harmadik körében, két egymásra épülő projekt keretében, összesen 160 millió forintos költségvetésből, szélsőséges nyomorban, barlanglakásokban élő családokat költöztettek integrált lakókörnyezetbe. A telepfelszámolási program másik fő iránya a helyi cigány közösség megszervezése, megerősítése, formális szervezetük működési feltételeinek megteremtése volt. A családok többségének sikerült beilleszkedni az új lakókörnyezetbe, ami kirekesztettségük egyik fő színterét, a lakóhelyi szegregációt tekintve jelentős integrációs hatás. A társadalmi integráció további dimenzió terén vegyesek az eredmények, a kedvezményezettek teljes integrációja nem valósult meg; munkavállalási esélyeik alig, jövedelmi helyzetük szinte egyáltalán nem javult. A helyi roma szervezet fejlesztésére épülő stratégia viszont sikeresnek bizonyult, hiszen az egyesület több, mint tíz évvel létrehozása után, aktívan működik, és mintául szolgál a helyi cigányság számára; többek között a közös érdekérvényesítés, a belső kohézió és a gyerekek iskoláztatása terén. A szervezet közösségi háza állandó, megbízható intézménye és találkozási pontja lett (nem csak) a helyi romáknak.

Szomolyán összesen kilenc strukturált interjú készült, amelyek közül hatot a projekt zárása után közvetlenül, 2009-ben készítettünk. Ekkor interjúztunk a település jegyzőjével, a főpályázó helyi roma szervezet vezetőjével (projektvezető a programban), a konzorciumi partner cigány kisebbségi önkormányzat elnökével, valamint három kedvezményezett család egy-egy tagjával. Az ELTE TáTK szociotábor keretében 2015. októberben szociális munkás hallgatók további három interjút készítettek az egyesületi vezetővel, a program minisztérium által kirendelt mentorával (aki a megvalósításban is jelentős szerepet vállalt) és a cigány kisebbségi önkormányzat elnökével (volt önkormányzati képviselővel)⁷¹.

A település jellemzői

Szomolya 1600 fős falu a Bükk-hegység lábánál, Egertől 20 kilométerre. Közigazgatásilag Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez tartozik, de a hevesi megyeszékhelyhez kötődik szervesen. A község a kedvezményezett Mezőkövesdi járásban található, melynek székhelye az alig 17 000 fős kisváros, Mezőkövesd. Miskolc 60 kilométerre van a falutól, busszal azonban

---

⁷¹ Az interjúkat Alacsony Zsóka, Pojdin Beáta, Bubnó Beatrix készítette, akik munkáját itt is köszönöm.

több, mint két órás az út. A település mindkét szomszédja, a Heves megyei Noszvaj és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Bogács is kiugróan jó helyzetűek, Szomolya – közējük ékelődve – hátrányos helyzetű kistelepülés.

A lakónépesség száma 1970-ben elérte a 2000 főt, majd a következő két évtizedben közel 300 fővel csökkent, 1990 és 2001 között azonban ismét nőtt (mintegy 100 fővel; leginkább a környékről érkező roma családok miatt). A legutóbbi népszámlálás idején (2011) viszont már csak 1670-en éltek a településen, tehát 10 év alatt közel 150 fővel esett vissza a népesség száma⁷². A tendenciához nagymértékben hozzájárult a szegénységben élő roma lakosság számának és arányának emelkedése, a fiatal nem romák elköltözése. A cigány népesség aránya az elmúlt 40 évben folyamatosan nőtt: a CIKOBÍ összeírás (1984-87) szerint 8 százalék, 1992-ben 12 százalék volt a teljes népességhez viszonyított arányuk (Kertesi–Kézdi 1998). A 2010-es években a község lakosságának 25-30 százaléka roma, többségük mélyszegénységben él. Szélsőséges lakóhelyi szegregációjukat, amely a szomolyai cigányság harmadát jellemezte korábban, a települészámolási program megszüntette.

A munkanélküliség aránya 2010-ben 12,9 százalék, 2013-ban és 2015-ben 8-8,5 százalék volt (az országos átlag másfélszerese) (12. táblázat). A 2010-2015 közti jelentős visszaesésben Szomolyán is főszerepe van a közfoglalkoztatásnak. A helyi középosztály – néhány kivétellel – nem helyben dolgozik, Mezőkövesden, Egerben, kisebb mértékben Miskolcon van munkahelye. A romák nagyrészt közfoglalkoztatottak, segélyezettek, illetve sokan vállalnak alkalmi és szezonális munkát, napszámot (elsősorban az egri szőlővidéken; a férfiak kézi pincevájással is foglalkoznak). A helyi esélyegyenlőségi program szerint „a helyi romák szinte kizárólag csak közfoglalkoztatás keretében dolgoznak, 1-2 személy az, akinek helyi vállalkozónál évek óta munkaviszonya van. (...) Az önkormányzattól rendszeres ellátásban, aktív korúak ellátásában, lakásfenntartási támogatásban részesülők száma igen magas, és az ellátásokban részesülők 95%-a a mélyszegénységben élő romák közül kerül ki. A háztartások jelentős többségében az egy főre eső jövedelem átlagban 26. 000 Ft körüli, de sok esetben nem éri el még a nyugdíjminimum felét sem” (HEP Szomolya 2013: 37, 16).

---

⁷² <http://nepesseg.com/borsod-abaúj-zemplen/szomolya>

12. táblázat: Szomolya munkanélküliségi mutatói, 2005-2015 (október 20-i állapot)

Mutató	2005	2010	2013	2015
Munkanélküliség aránya (relatív mutató*), %	7,6	12,9	8,5	8,2
Az országos átlaghoz viszonyított arány, %	1,3	1,6	1,2	1,7
Regisztrált munkanélküliek/nyilvántartott álláskereső száma, fő	78	133	88	88
Munkavégző korú (15-64 éves) népesség száma, fő	1028	1035	1035	1076
"Segélyezettek" (rszs, rát, bpj, fht) száma, fő	15	32	34	36

Forrás: NFSZ. * A nyilvántartott álláskereső a munkavállalási korú népesség százalékában.
http://nfsz.munka.hu/engine.aspx?page=afsz_havi_reszletes_adatok_2017

A település gettósodásának jele a teljesen szegregált óvoda és általános iskola. A 2005-ben még háromcsoportos (75 férőhelyes) óvoda létszáma 2015-re 40-50 főre csökkent, a gyerekek 90 százaléka roma. Az iskola tanulóinak száma tíz év alatt (2005-2015 között) 60 százalékkal (160 főről 60-65 főre) esett vissza. A roma diákok aránya 100 százalék, a relatíve jobb helyzetű roma szülők is elviszik a gyerekeiket. A 2012/2013-as tanévben az általános iskolás korú gyerekek már több, mint fele más településeken (Egerben, Noszvajon, Mezőkövesden, Tardon) tanult (HEP Szomolya 2013). Az iskola tehát végérvényesen szegregálódott annak ellenére, hogy a falu roma lakosságának aránya „még csak” a gettósodási folyamat kezdetét-közepét jelzi. „A helyi iskola egy igazgatóváltást követően 3 év alatt teljesen szegregálódott, a nem roma szülők elvitték a gyermekeiket. Ez az ott maradt roma gyerekek kapcsolati hálóját teljesen beszűkítette, a szocializációs folyamataikat visszavetette. Az iskolai szegregáció hatására a roma gyerekek már csak egymás közt érintkeznek (...)” (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 76).

„A folyamat 2006-ban indult el, és azóta most már egy busznyi gyerek jár Noszvajra, külön iskolabusz is jár. A roma gyerekek is eljárnak páran, aminek mi nagyon örülünk, mert mi dolgozunk is a háttérben, hogy aki megteheti, a gyereket vigye el, hogy kapjon megfelelő oktatást, kb. 20-25 roma gyerek el is jár. (...) Tardon van az evangélikus egyháznak az iskolája, és oda járnak még többen, 20-21 gyerek” (projektvezető, 2015).

Lakóhelyi szegregáció (a beavatkozás célterülete)

Bakó Ferenc (1977) 1910-es népszámlálási adatok alapján írta, hogy „a mezőkövesdi járás egyes községeiben a kőházak száma igen magas, négyben eléri a 100 százalékot (Bogács, Cserépfalu, Ostoros, Szomolya), öt faluban pedig meghaladja a 90 százalékot (Bükkzsérc, Cserépváralja, Kacs, Noszvaj, Tibolddaróc)” (Bakó 1977: 7). Szabó Zoltán (1937) az 1930-as

évek közepén 172 barlanglakást számolt össze Szomolyán. Ezekben a tufába vájt otthonokban élt a község akkori népességének több, mint harmada (820 fő). Jellemzően nem cigányok; a 20. század közepéig többnyire szegényparasztok lakták a pinceházakat (Szabó 1937). „A barlanglakások mind alacsony, kis alapterületű (legfeljebb 10-20 négyzetméter) riolittufába vájt üregek. Az ablakok szűkek, a falak nedvesek, eső idején a tetőn a víz beszivárog, a levegő dohos, az ételek megpenészednek. Néha ember, állat egy szobában van. A nap alig süt be. A lakás tisztítása a sötétség miatt nehéz és a sötét, nedves levegőben a betegségeket okozó gombák, a baktériumok vígan szaporodnak. E miatt a csecsemőhalandóság és a gümőkórhalandóság háromszor annyi, mint egyebütt. A vízbeszerzés nehézsége miatt legfeljebb ivásra hordanak vizet, mosásra nem jut elég víz. Árnyékszék nincs, a szemétdombra, a bokrok mögé járnak, e miatt a lakások környéke a vérhasnak és a hastifusznak melegágya... E barlanglakásokat a látogatók rendszeren kuriózumnak tekintik, nyomorkülönlegességnek, speciális valaminek” (Szabó 1937: 88).

A 2000-es évekre a szegregált, barlanglakásokból (a helyiek szóhasználatában: „pinceházakból”) álló „településrészek” körülményei nem változtak, lakosságuk azonban az elmúlt évtizedekben kicserélődött. „A szomolyai pinceházas cigánytelep lakosságcserével jött létre. A szegény parasztek házat építettek maguknak a faluban, pinceházukat pedig hátrahagyták. Igyekeztek eldobni múltjuk ezen részét, amit a jelenlegi rendezetlen örökösödési és tulajdonviszonyok tanúsítanak. A cigány családok számára viszont ez a megoldás helyi lakhatási minta volt. Majd jöttek más minták: az erősebbek „C” kölcsönrel megvásárolták a falu üresen álló parasztházait, később pedig „szocpolos” házak épültek új cigány utcákban. A lelegelettebbek, a leggyengébbek maradtak, és újratermelték a „pinceházas közösséget” (Farkas 2012: 9). A község szélén, domboldalban hosszan húzódó területet az 1950-1960-as évektől szinte csak romák lakták. Ezek a Zrínyi, a Szondi, a Kinizsi és az Alkotmány utcák, illetve ezek közvetlen környéke (13. ábra). A teleptipológia alapján a szegregátum folyamatosan bővülő, infrastruktúra nélküli „vadtelep”, illetve „régéről maradt telep” volt (ahol 1945 előtt szegényparasztok, zsellérek laktak).

13. ábra: Szegregátumok, pinceházas településrészek Szomolyán a projekt előtt

Térkép forrása: Google Map.

A telepfelszámolás előkészítési szakaszában (2006) végzett felmérés szerint 120 fő, a szomolyai cigányság harmada, a falu teljes népességének 7 százaléka élt 26, tíz-húsz négyzetméteres, egy-két helyiséges pinceházban. Az ezekhez vezető domboldal alján, nyolc putriban élt a helyi romák további tizede (kb. 30-40 fő). „A pinceházak és az előttük található putrik emberi lakhatásra alkalmatlanok, semmiféle civilizációs eszköz nem éri el az itt élőket. Villanyhálózat kiépítetlen, egy fennálló háztól kapják az ott lakók az áramot szolidaritási alapon. (...) Nincs közvilágítás (...). A domborzati viszonyok és a közet sajátossága miatt a víz- és szennyvíz vezeték kiépítésére nincs lehetőség. Az itt élők 200–300 méterről hordják a vizet (...). A meredek domboldalon lévő ösvényeken télen-nyáron veszélyes a közlekedés (...) a mennyezetek szakadozottak, bármikor maguk alá temethetik a bent lakókat. A putrik is hasonló állapotban vannak, hiszen ezek még természetes és hagyományos cigány építkezési technológiával készültek” (Farkas 2011: 134).

A pinceházakban élő családok közel 60 százaléka három vagy többgyerekes volt, 13 százalékuk semmilyen rendszeres jövedelemmel nem rendelkezett, 85 százalékuk részesült társadalmi jövedelmekben, szociális transferekben; mindössze 2,5 százalékuknak volt

rendszeres munkajövedelme. A bevételek „rendkívül alacsony szintű szükséglet-kielégítést tesznek lehetővé, leginkább az élelmezést. Ruhára, utazásra már nem jut pénz. A pinceházakba történő bejelentkezést az önkormányzat korlátozza, így az itt élők elesnek azoktól a juttatásoktól, amelyeket az állandó lakcím alapján a polgármesteri hivatalok folyósítanak. (...) A jövedelmi viszonyokat nehezíti, hogy az itt élők 65,5 százaléka rendszeresen kér kamatpénzt, és az uzorakamat megadása után a háztartás jövedelmi deficitje még nagyobbra nyílik. A családok 36,2 százaléka rendszeresen hitelre vásárol, de ez még a jobbik eset. Nagyobb részüknek, 44,8 százaléknak már nem adnak hitelt a boltban, mert korábbi adósságukat képtelenek voltak visszafizetni. A felmérés időpontjában több, mint felük (55,2 százalék) még gyermekük betegsége esetén sem tudta volna kiváltani gyógyszerét. (...) Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a gyerekek nem járnak rendszeresen oktatási-nevelési intézményekbe, nem teljesítik a tankötelezettséget, ugyanakkor a nagyobb gyerekek munkája szükséges a család megélhetéséhez. A családok egy része önálló élet- és háztartásvezetésre képtelen egyedül, ezt nem sajátították el szocializációjuk során” (Pályázati dokumentáció 2006). A roma családok kiszolgáltatottságát jelezte az is, hogy minimális összegekért többen eladták szociálpolitikai kedvezményre („szocpolra”) való jogosultságukat, tehát a beavatkozás során, mint önerőt, ezt nem tudták igénybe venni.

A pinceházakban élők fele (54%) aktív korú volt, akiknek 80 százaléka munkanélküli. Mindössze 13 százalékuk rendelkezett szakmával, 27 százalék általános iskolai végzettséggel; 60 százalékuk a nyolc osztályt sem végezte el. „A cigány népesség esetében az alacsony iskolai végzettség, a szakképzetlenség is akadályozza a munkaerőpiaci integrációt, amelyhez a munkaszocializáció hiánya is társul. A 20-30 éves korosztály jelentős része még nem vett részt nyílt munkaerőpiaci foglalkoztatásban, nem ismeri a hierarchizált munkaszervezet működési sajátosságait és szabályait. De a legnagyobb problémát a nyílt és burkolt diszkriminációs gyakorlat okozza” (Pályázati dokumentáció 2006).

„Nagyon sok támadás ért minket annak idején abból a szempontból, hogy hát Szomolyán kőkor van, mert vannak olyan családok, akik még mindig pincelakásokban laknak, mint az ősemberek annak idején. Mindjárt hozzá kell tennem, hogy ennyire sarkalatosan ezt a kérdést nem lehet nézni. A pincelakások azok nem putrik. Szomolyán a pincelakások egyáltalán úgy jöttek létre, hogy annak idején a legszegényebb néprétegek, még talán a honfoglalás kori időkben, pincelakásokat kezdtek vájni maguknak, és ebben éltek” (jegyző, 2009).

A beavatkozás tervezése és megvalósítása

Előzmények, kezdeményezés és tervezés

Szomolya, hasonlóan Kerecsendhez, meghívást kapott az első modellkonstrukcióban való részvételre, de a települési önkormányzat itt nem támogatta a programot. Sőt, inkább ellenezte azt (ellenséges attitűdje később akadályozta a projektet, gerjesztette a feszültségeket, konfliktusokat). A polgármester a község szűkös anyagi lehetőségeire hivatkozva utasította el a programot, illetve hangsúlyozta, hogy a pinceházak roma lakóinak faluba költöztetését nem tudják elfogadtatni a faluban. A fő szempont egyértelműen ez utóbbi tényező volt, illetve az, hogy a település vezetője és döntéshozói maguk sem kívánták a cigányok lakóhelyi integrációját. A jegyző szerint: *„Tudtuk, hogy vannak, tudomásul vettük, hogy vannak {barlanglakások}, de különösebben megoldani nem igazán akarta ezt senki. Békében éltünk egymással”* (jegyző, 2009). Pontosabb talán úgy, hogy egymástól kellő távolságra ahhoz, hogy az emberhez nem méltó körülmények között élő romák ne zavarják a település „normális” életét.

Az elutasító döntéshozói attitűd nem szándékolt következményeként kezdett szerveződni az a szűk körű (2-3 fős) helyi cigány csoport, amely viszont elengedhetetlennek tartotta a tarthatatlan állapotok megszüntetését. Látva az önkormányzat elzárkózását, a roma csoport nem sokkal később egyesületet hozott létre (2005) Szomolyai Cigányokért Szervezet (SzCSz) néven: *„Megbeszéltük, hogy ha az önkormányzat nem vállalja fel a romákat, akkor kell valaki, egyesület, alapítvány, aki megpróbál tenni valamit. És erre föl kezdtünk el szervezkedni* (szakmai vezető, roma szervezet vezetője, 2009). A civil szervezet nem tudhatta biztosan, hogy a modellprogramoknak lesz-e folytatása, mégis elkezdték a közös tervezést és a kapcsolatépítést. Az önszerveződési folyamattal párhuzamosan, a korábbi önkormányzati elutasítás miatt a Szociális és Munkaügyi Minisztérium mentort küldött a településre azzal, hogy térképezze föl az önkormányzati szándékot, a program lehetséges szereplőit. Az önkormányzat azonban ismét nem vállalta a konzorcium vezetését, ami pedig feltétele volt a pályázatnak. Az elutasítási indoka az volt, hogy a roma szervezet a nem fogadta el a polgármester ajánlatát, miszerint csak akkor pályázik az önkormányzat, ha a projekt keretében a község egy utcájában, ahol egyébként roma családok is élnek, kiépítik a gázvezetékét. Az egyesület és a mentor közben egymásra találtak, aminek eredményeként – mentori közbenjárásra, minisztériumi engedéllyel – a frissen alakult Szomolyai Cigányokért Szervezet

lett a főpályázó. Őket konzorciumi partnerként segítette a Szegényeket Támogató Alap (SZETA) Egri Alapítványa, a mentor által vezetett, akkor több, mint másfél évtizedes tapasztalattal rendelkező egri civil szervezet. *„A terepmunkával párhuzamosan a kapcsolatépítés egy másik szálon is elindult: meg kellett találni azokat a helyi, hiteles roma embereket, akik képesek a telepfelszámolási programot végigvinni, és akiket elfogad a szomolyai roma emberek többsége. Így derült ki, hogy a faluban alakult már egy cigány egyesület. Miután bebizonyosodott, hogy a roma civilszervezet hiteles, közéleti szerepvállalásra alkalmas emberekből áll, akik képesek közvetíteni a romák és nem romák között, megkezdődött a pályázat előkészítésének közös munkája”* (Farkas 2011: 137).

A települési önkormányzat – a minisztérium, az egyesület és a mentor nyomására – végül vállalta a konzorciumi partnerséget. A konzorcium tagja lett a cigány kisebbségi önkormányzat, amelynek képviselői és az egyesület tagjai között volt átfedés, a CKÖ tehát egyértelműen támogatója, partnere volt a projektnek. *„A főpályázó egy helyi civil szervezet (...), azonban partnerként bevontak egy külső civil szervezetet (...). A SZETA (...) aktívan részt vett mind a projekt kialakításában, mind pedig a megvalósítás irányításában is, annak ellenére, hogy a projektvezetői szerepet nem ő töltötte be. Az önkormányzat, bár konzorciumi partner volt, kevésbé volt elkötelezett a projekt iránt, a konzorciumi munkában nem vett részt, a projekt iránti támogatása többször is megkérdőjelezhetővé vált”* (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 37).

„Mentorként kerültem a faluba. Első lépésben az volt a feladatom, hogy térképezzem fel, hogy egy pályázat során kik lehetnének partnerek. Legfontosabb feladatom volt, hogy megnézzem azt, hogy maga az önkormányzat akar-e pályázni, egyáltalán képes-e arra, hogy megírjon egy pályázatot, de nyilván több szereplőt is megkerestem, az iskolát, az óvodát, Több emberrel beszéltem, és így bukkantam rá az egyesületre, ami nagyon kicsi volt még, és tevékenysége sem létezett, és akkor együtt kezdtünk el gondolkodni ezen a pályázaton. Az önkormányzat nem akart pályázni, viszont az egyesület nagyon akart pályázni. Az önkormányzat nem is volt „pályázatképes”, fogalmuk sem volt arról, hogyan kell megírni egy ilyen pályázatot, hogyan kell lebonyolítani (...) Összehívott a polgármester egy széleskörű falufórumot, ahol a képviselőkön kívül ott voltak a falut befolyásoló személyek is, és ott hozott egy olyan döntést, hogy legyen pályázat, de az önkormányzat nem pályázik, a főszerepet átadja az egyesületnek. Nyilván ez azt is jelentette, hogy az önkormányzat nem vállalja fel azokat a konfliktusokat, amelyek a pályázat lebonyolításával járnak együtt” (mentor, 2015).

„Akkoriban a főpályázók csak önkormányzatok voltak, és az önkormányzat lemondott erről a jogról, hogy ő pályázzon, számunkra teljesen érthetetlen módon egyébként (...) Kérdeztük, hogy pályáznak-e, ha nem, akkor megengedik, hozzájárulnak-e, és olyan nagyon gálánsan lemondtak erről. (...) aztán meg is lepődtek, amikor megnyertük. (...)„Testületi ülésen azt mondta az egyik képviselő, hogy nem program kell nekik, hanem bomba, fel kell robbantani az egész telepet úgy, ahogy van, cigányostól, mindenestől” (szakmai vezető, roma egyesület vezetője, 2015).

A telep felszámolás helyi kezdeményezője tehát a roma szervezet volt, amely segítségre szorult a projekt lebonyolításában, ugyanakkor a roma szervezet vezetője ismerte a pinceházakban élőket, illetve személyes motiváció vezette, mivel sokáig ő is ott élt. A beavatkozás tervezése során a barlanglakások teljes felszámolását, az ott élők integrált lakókörnyezetbe költöztetését tűzték ki célul. Másra – teleprehabilitációra, infrastruktúrafejlesztésre, közművesítésre – abban a környezetben nem is nyílt volna lehetőség. Kizárólag a felszámolás enyhíthette az érintettek súlyos (nem csak) lakóhelyi kirekesztettségét. A pályázat előkészítési szakaszában részletesen felmérték a pinceházakban élők életkörülményeit, szociológiai jellemzőit és igényeit, amelyek alapján megtervezték a projekt fő irányait és tevékenységeit. „A látogatások az ismerkedésen, a bemutatkozáson túl más funkciókat is betöltöttek. A legfontosabb az volt, hogy a településen élő összes cigány család első kézből, hiteles tájékoztatást kapjon a ’telepfelszámolási’ programról, megelőzve ezzel az alaptalan információk terjedését és a konfliktusokat. (...) a roma családok biztonságérzete megnőtt: tudták, hogy kik azok az idegenek, akik napról-napra megjelennek a faluban és a roma közösségben” (Farkas 2011: 137-138). Az első program keretében (2007-2008) nem tudtak mindenkit „kihozni” a pinceházakból (12 család költözött integrált környezetbe), így a SzCSz és a SZETA Egri Alapítványa a következő konstrukcióban ismét pályáztak. A második projekt során, amelyben a települési önkormányzat konzorciumi partnerként sem vett részt⁷³, 14 pinceházat és két putrit számoltak fel.

„2005-ben muszáj volt, azt le kell szögezni, hogy az önkormányzat pályázzon. A 2006-os évben ez már nem volt szükséges, hanem civil szervezet is pályázhatott, viszont kötelező volt az önkormányzatnak konzorciumi tagságot vállalnia. Később aztán már ez sem kellett, a 2007. évi pályázatnál már konzorciumi tagságot sem kellett az önkormányzatnak vállalnia, hanem a cigány szervezet önállóan is lebonyolíthatta ezt a dolgot. 2006-ban értelemszerűen egyrészt könnyebb volt, hogy nem az önkormányzatnak kellett ezt a dolgot lebonyolítani, tehát ez

⁷³ Lásd erről, ill. a polgármester álláspontjáról: <http://nepszava.hu/articles/article.php?id=250247>

egyfajta lélegzetvételt jelentett. És hát akkor már érezhető volt, hogy igen, Szomolyán a cigánykérdéshez hozzá kell valamilyen szempontból nyúlni. Azt is mondhatom, hogy kényelmes volt, hogy ezt más akarja lebonyolítani helyettünk. Már kérdés, hogy a 2006-os évben ez a konzorciumi szerepvállalás nem volt a leghatékonyabb, tehát nem találtuk meg a közös nevezőt a pályázó egyesülettel. Vitatott volt a konzorciumi testületnek az összetétele. Ott a cigány kisebbségi önkormányzat, a roma szervezet, a SZETA és az önkormányzat vállalt volna konzorciumi tagságot. Ez meg is történt, csak a sarkalatos döntési kérdésekben az önkormányzat egyedül érezte magát. Éppen ezért ez a szerepvállalás úgy történt, hogy végül is konzorciumi megállapodás nem jött létre. Nem kerültek lefektetésre azok az alapelvek, stratégiák, ami mentén ez a konzorciumi testület működhetett volna” (jegyző, 2009).

„A programban az önkormányzatot először a jegyző, majd a polgármester képviselte a konzorciumi tanácsban. Utóbbi különleges jogkört kívánt magának, egészen addig, hogy meghatározza, melyik család hova költözhet a településen belül. Ebből olyan súlyos vita alakult ki, hogy az önkormányzat kilépett a konzorciumból” (mentor, 2015).

Beavatkozási területek, hatások és következmények

A „Cseresznyevirág” projekt, illetve az első finanszírozási időszak 2007. március és december között zajlott, a második projekt („Cseresznyevirág 2.”) 2008. januártól decemberig tartott (de néhány hónappal meghosszabbították). A megvalósítási időszak összesen 22 hónap volt, amely alatt teljesíteni tudták a célkitűzést, a pinceházak teljes felszámolását, az ott élők kiköltöztetését, összesen 160 millió forintos központi támogatásból. Ennyi idő azonban közel sem lehetett elegendő a súlyos társadalmi-térbeli kirekesztődés minden színterén történő hatékony beavatkozásra, pedig a projekt keretében erre is mutatkozott szándék. A pinceházakban élők lakóhelyi integrációja megtörtént, komplex társadalmi integrációjuk azonban nem valósult meg teljes mértékben, hiszen munkaerőpiaci esélyeik, jövedelmi helyzetük nem, vagy alig és többnyire csak időlegesen javult. Sőt, az anyagi körülmények több család esetében romlottak, minthogy kikerülve a pinceházakból, fizetni kellett a lakásrezsit. A beavatkozás fontos integrációs hozadéka a roma civil szervezet megerősödése, amely egyrészt számos lokális ügyben képviseli a helyi romákat, tárgyalópartnere tud lenni az önkormányzatnak. Másrészt, a mai napig katalizátora a roma közösség szervezésének, fejlesztésének, valamint jelentős szerepe van a cigány gyerekek hátrányainak csökkentésében, iskolai előmenetelük segítésében.

A kétlépcsős telepfelszámolási program kettős célt szolgált: (1) a helyi cigányság társadalmi integrációjának, helyzetének javítását, a társadalmi feszültségek csökkentését, a község végletes gettósodásának megelőzését. Mindezek érdekében a pinceházakban élők megfelelő lakhatási feltételeinek megteremtését, a családok dinamizálását, a gyerekek mobilitási esélyeinek növelését. (2) A romák mintaadó csoportjának megerősítését, közösségük és az egyesület autonóm működési feltételeinek kialakítását, fejlesztési folyamatok megalapozását, kísérését. Az elsődleges, rövid-távú célkitűzéseket a pinceházak lakóinak integrált lakókörnyezetbe költöztetése, lakóhelyi integrációjuk megteremtése, valamint a helyi roma egyesület megerősítése, aktivizálása jelentették. A célok illeszkedtek az SZMM és az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) 2006-os pályázati kiíráshoz, amely szerint fel kellett gyorsítani a telepeken és telepszerű lakókörnyezetben élők társadalmi integrációs folyamatait. Ennek három fő eleme az „integrált lakókörnyezetbe történő mobilizáció”, a munkaerőpiaci integráció és szociális integráció. Utóbbi „a szociális segítségnyújtást, az egészségügy és az oktatás színvonalának emelését”, „az ehhez szükséges feltételek megteremtéséről” foglalta magában⁷⁴, ami összességében irreális elvárás a helyi projektekkal szemben. A kiírás alapján olyan nagy rendszereken, strukturális problémákon kellett volna (legalább lokális szinten) javítani, amelyek fejlesztése alapvetően állami feladat és felelősség. A 2007-es pályázati konstrukció felépítését és beavatkozási területeit hasonlóan határozta meg a SZMM és az OFA. A cél a „szegregált lakókörnyezet megszüntetése, a legszegényebb emberek területi koncentrációjának csökkentése, illetve a telepen és telepszerű lakókörnyezetben élők életminőségének javítása” volt. „Ez a lakhatási feltételek megoldása mellett többféle - szociális, képzési, foglalkoztatási, a szolgáltatásokhoz való hozzáférést javító - intézkedés együttesével és széleskörű együttműködéssel valósítható meg”⁷⁵. A kiíró hangsúlyozta a komplex társadalmi integrációt és azt, hogy a probléma kezelése érdekében egyszerre több irányból, több területen kell beavatkozni. Az elv fontos, ugyanakkor hasonló szándékú társadalompolitikai keretek és támogató szociálpolitikai eszközök nélkül, a lokalitás szintjén, kevésbé megvalósítható.

A szomolyai telepfelszámolás, a pályázati felhívásnak megfelelően, több elemre és tevékenységre épült, mint az első modellprogramok. A lakhatási és szociális integrációt

---

⁷⁴ TelPro 2006. Telepeken élők lakhatási, munkaerő-piaci és szociális integrációs programja. Pályázati felhívás.

⁷⁵ TelPro 2007. A SZMM és az OFA pályázati felhívása a telepeken, telepszerű lakókörnyezetben élők társadalmi integrációját elősegítő komplex projekt megvalósítására.

<http://www.nonprofit.hu/palyazatok/telepeken-%C3%A91%C5%91k-lakhatasi-munkaer%C5%91-piaci-%C3%A9s-szocialis-integraci%C3%B3s-program>

kötelezően végrehajtandó részprojektek szolgálták, amelyek – elvben legalábbis – lefedik, érintik a kirekesztettség dimenzióinak többségét. Ezek a lakhatási, a munkaerőpiaci, a szociális, az egészségügyi, az óvodai, az oktatási és közösségfejlesztési részprojektek, amelyek mindegyikéhez tervezni kellett tevékenységeket, eszközöket. A projekt fő irányai a lakhatási elem (integrált lakókörnyezetbe költöztetés) és a roma egyesület fejlesztése voltak, de nagy hangsúlyt fektettek a gyerekek és fiatalok közösségének megszervezésére, összetartására, valamint a lakhatási programelemben érintettek képzésére és munkavállalási esélyeik növelésére. Az első projekt foglalkoztatási elemét az OFA nem támogatta, így nem volt elég pénz sem a releváns tevékenységekre, sem a munkatársakra, a menedzsmentre; ezeket a költségeket szintén az OFA-tól várták a megvalósítók. (Később, a hiányt pótlandó, öt millió forint kiegészítő támogatást ítélték meg a program számára.)

(Lakóhelyi szegregáció felszámolása, lakhatási feltételek javítása.) A lakhatási részprojekt keretében több tevékenység valósult meg, amelyek együttesen szolgálták a családok integrált lakókörnyezetbe költözését, lakóhelyi szegregációjuk megszüntetését, lakáskörülményeik javítását. A részprojekt kezdeti szakaszában részletesen felmérték a pinceházak lakóinak helyzetét, erőforrásait, és megkezdték a lakhatáshoz kapcsolódó „ügyek” (pl. „szocpol” igénylés lehetősége, díjhátralékok, tulajdoni viszonyok, bejelentett lakcímek) feltérképezését, kezelését. A lakóhelyi integráció és az emberhez méltó lakhatás megteremtése érdekében használt házakat vásároltak, illetve életveszélyes ingatlanokat hoztak rendbe. Az „új” lakásokat szükség szerint felújították, komfortosították. Ahol kellett, ott bevezették a vizet, csatlakoztak a közcsatorna-hálózatra, elektromos hálózatot cseréltek, vécét és fürdőszobát alakítottak ki, szigetelést végeztek, padlót burkoltak. Összességében tehát, legalább a település átlagát elérő szinten, igyekeztek megteremteni a 21. századi lakhatás alapvető feltételeit. A településfelszámolás során 26 család (120-130 fő) költözött pinceházból – a helyi romák szóhasználata szerint – „fennálló” házba, a község mintegy tíz különböző utcájába. A megvásárolt, felújított házak először nem a lakók, hanem a SzCSz tulajdonába kerültek, amelyeket a családok „szociális bérlakásként” használtak. Az ingatlanok tíz év után saját tulajdonba kerültek, addig azonban a családok lakbért (havi négyezer forintot) fizettek az egyesület számára. A településről egyetlen család akart elköltözni a Szomolyától kevesebb, mint húsz kilométerre fekvő, közel kétezer fős Szihalomra, de végül ők is maradtak. „Többségében – bizonyos pénzügyi keretek között – maguk dönthették el, hogy milyen szomszédsági környezetbe költöznek. Bár erről soha nem beszéltünk sem a családokkal, sem a szakmai stábbal, ösztönösen érezték, hol érzik magukat biztonságban: csak nem cigányok,

csak cigányok, cigányok és nem cigányok között. Nem titkolható az sem, hogy egy-két család olyan integrált lakókörnyezetbe került, amelynek elvárásaihoz a mai napig nem tudtak igazodni” (Farkas 2012: 10).

Az első projektben, a pinceházakból való kiköltözés során a sokgyerekes, illetve némi erőforrással („szocpollal”, hitelképességgel) rendelkező családokat részesítették előnyben. „A második körben néhány családnál nem csak a mélyszegénység veszélye állt fenn, hanem komolyabb életvezetési gondok is belejártak a dolgokba. Az első körben, ha mélyszegénységben élő családok is voltak, de erős családok. A második körbe bekerültek olyan családok, akik nagyon sérülékenyek voltak, nagyon sok sérüléssel” (mentor, 2015). A kedvezményezettek értették, elfogadták a szabályokat, a sorrendet. Az ingatlanvásárlás ennél több konfliktussal járt, hiszen gyorsan híre ment annak, hogy a barlanglakásokból beköltöznek a faluba a cigányok. Az egyébként nehezen értékesíthető ingatlanokat, nem utolsósorban a polgármester iránymutatásának megfelelően, többen nem akarták eladni, vagy megemelték az árakat. Aláírásgyűjtés is indult a beköltöző családok ellen, ami, mások mellett, az óvodavezető és a védőnő is aláírt. Az önkormányzat háttérmunkájának hatására több helyen lekerült az „eladó” tábla, így „a mentor és a projektszervezet képviselője egy idő után felhagytak az ingatlanok közös megtekintésével, mivel a projektvezető roma származása miatt eleve elutasítók voltak az eladók (illetve a szomszédjaik). A ’feltűnés elkerülése miatt’ magyar származású résztvevők tekintették meg az ingatlanokat és folytatták le a tárgyalásokat (pl. a szerződés-aláírást más városba helyezve)” (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 52). Ezek a lokális társadalmi reakciók a projekt nem szándékolta, illetve bizonyos értelemben, „kvázi-intencionált” következményeinek tekinthetők, hiszen az önkormányzati attitűd miatt már a beavatkozás kezdetén várhatóak, „előre láthatóak” voltak. Hosszabb-rövidebb egyeztetések után a tulajdonosok többsége azonban eladta házát a programnak, mivel a hátrányos helyzetű kistelepülésen ez egyébként nem volt olyan könnyű.

„Mind az ingatlanok vásárlása során, mind amikor már megkapták ezeket a lakásokat, elsősorban a környező szomszédok igen érzékenyen, igen hevesen reagáltak. Elsősorban az önkormányzatnak a segítségét kérték a beavatkozásban” (jegyző, 2009).

„Ahogy elindult a program, kiderült, ki hogy kerül bele ebbe, akkor ők {a családok} már elkezdtek menni a faluba házakat nézni, és hozták a jobbnál-jobb ötleteket. Persze volt, amire azt mondtuk, hogy ezt nem tudjuk megvenni, mert ennyi pénz nincsen. (...) A második körnél

nehézebb dolgunk volt, mert kevesebb pénzünk volt, és mindenkit ki akartunk hozni” (mentor, 2015).

„Volt irigykedés. A magyarok által is, sőt még a cigányok által is, hogy most miért pont ők kapnak lakást. Sok szegény család egyszerűen nem tudta felfogni, hogy csak erre van ez a pénz. (...) De sokan azt mondták, hát én is szegény vagyok, miért nem kapok házat. A magyarok nagyrészt ellene voltak, egyértelmű, tehát milyen jogon kapnak a cigányok házat” (szakmai vezető, roma egyesület vezetője, 2015).

„Azt mondta a védőnő, hogy ő nem, mint védőnő írta alá, hanem mint magánember. Kikeltem magamból, mondtam neki, hogy (...) mindenki ismer mindenkit, és te nem XY vagy, hanem a védőnő! Nem tudsz úgy aláírni, hogy nem a védőnő, hiszen mindenki tudja, hogy te vagy a védőnő. Ha a nevedet látják, azt mondják, hogy a védőnő írta alá, nem pedig az XY írta alá. Te látod a legjobban, hogy élnek a családok a pinceházakban, hány gyerek asztmás, hány gyerek megy sárosan óvodába, iskolába, mert nem tud megmosakodni. Akkor miről beszélünk? (...) Legtöbb konfliktusunk az önkormányzattal volt, testületi ülésen nagyon csúnya szavak elhangzottak, ajtócsapkodás, asztalcsapkodás, szinte minden volt” (szakmai vezető, roma egyesület vezetője, 2015).

Az integrált lakókörnyezetbe költözött családok nagyrészt elégedetten nyilatkoztak az új környezetről és a lakáskörülményekről. Az interjúk során (2009) többen a sokkal jobb lakásminőséget, a hozzáférhető, használható közműveket, a mozgástér és a lehetőségek kiszélesedését, a teljes elszigeteltség megszűnését emelték ki. Ezek a társadalmi integráció fontos összetevői, tartozékai, amelyek nélkül nem lehet megkezdeni a társadalmi-térbeli kirekesztődés felszámolását. Ezek teremtik meg azt az alapvető hátteret, amelyre építeni lehet az iskola, a végzettség-képzettség, a munkakeresés-munkavállalás, a társas-közösségi kapcsolatok és részvétel, a fogyasztás és normakövetés területein.

„Nem kell vizet hordanunk, nem kell melegítgetünk a vizet. Meg örömmel takarítunk, jobban. Van kedvem csinálni mindent. Jobban meglátszik a munkád. Meg annyiból is jobb, hogy mikor fürödni akarunk, nem kell zavargatni egymást kifelé, hogy most menjél ki, mert megfürdünk” (kedvezményezett, 2009).

„Meg se lehetett közelíteni {a pinceházakat}, sőt babakocsival fel se bírtam menni egyáltalán, mert állandóan ott kellett kiabálnom, hogy valaki hátha kiszalad segíteni. (...) Például ott azt nem bírtam megtenni, mert állandóan mennem kellett, hogy valaki hátha vigyáz rájuk, így meg

még a falu végébe is el tudok menni. Tényleg összehasonlíthatatlan. (...) De úgy érzem, hogy megvan ennek is az ára, hogy ilyen házban lakunk. De megéri, minden pénzt megér. (...) Könnyebb sokkal, mert azért víz, fürdőszoba, meg nem az, hogy egy csomóban alszunk meg ilyenek. De tényleg, mégis olyan volt az első reggel, mikor felkeltünk, mintha semmi, egyáltalán nem volt furcsa vagy szokatlan. (...) Nagyon sok mindent szeretnénk átalakítani, szépítgetni mi is úgy, ahogy nekünk tetszik, de hát majd kialakul magától, egyszerre úgy sem fog menni.” (kedvezményezett, 2009).

„Az az igazság, sokszor azzal álmodok, hogy mintha pinceházban lennék, még mindig. Fölébredek, akkor látom meg (...) hát 26 évig ott éltünk. (...) Volt úgy, hogy az autópályán voltunk, {a munkatársa} azt mondja, mert mondtam neki, hogy miben lakok. Azt mondja, hogy hát miért nem vesztek házat. Mondom, házat? Rá egy hónapra meg mondtam neki, na, házat veszünk. Jó van má’, azt mondja. Hát úgy volt, rá egy hónapra. Tényleg vesztek? Mondom, veszünk. Le is fényképeztem ezt a házat telefonon, azt elvittem neki” (kedvezményezett, 2009).

„A szomszédokkal, hogy mondjam, nem vagyok ilyen nagyon-nagyon barátkozós típus, de nincsenek gondjaink egymással. Például itt, akik szembe laknak velünk, ők első naptól kezdve tényleg azon voltak, hogy segítsenek, miben segítsenek” (kedvezményezett, 2009).

(Helyi roma szervezet és közösség fejlesztése, aktivizálása.) A másik kiemelkedő, hosszútávra tervező beavatkozási terület a Szomolyai Cigányokért Szervezet működési feltételeinek megteremtése, mintaadó-fejlesztő szerepének kialakítása, aktív cigány közösség létrehozása volt. Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (FRA) (2009) értékelése szerint a szomolyai telepfelszámolás során ez határozta meg az összes többi projekt kivitelezhetőségét, sikerességét (FRA 2009). Az OFA elutasító döntése (2006) viszont éppen arra hivatkozott, hogy „a projekt költségvetési terve nem átlátható, továbbá nem illeszkedik a program céljához, hiszen a pályázó szervezet saját maga számára szándékozik ingatlant vásárolni és berendezni” (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 58). A pinceházak (korábbi) lakói közül többen tagjai, tisztségviselői (voltak) az egyesületnek, és különböző módokon – nem csak résztvevőként, hanem szervezőként, önkéntes segítőként – számos tevékenységbe bekapcsolódtak. A rendszer úgy épült föl, hogy a kirekesztett cigány emberek egyszerre több szálon és feladaton keresztül, szorosan kötődjenek a projekthez, az egyesülethez, amely a megkezdett humánfejlesztések fenntarthatóságának egyetlen biztosítója lehet. Ezzel számoltak is a tervezés során: a támogatási összegből régi családi házat vásároltak (nagy udvarral) a község frekventált részén (a fő úton, közel a templomhoz, az iskolához, de nem

messze a pinceházaktól). A SzCSz, amely nem sokkal korábban jött létre, saját ingatlanhoz jutott, amelyben kialakították a projekt formális és informális központját, az egyesület közösségi házát és székhelyet. A lokális beavatkozás ezzel megteremtette a szervezet intézményesülése és a hosszú-távú fejlesztési folyamatok feltételeit, végső soron az integrációs törekvések egy szeletének alapjait.

A közösségi házban rendszeressé (szinte mindennapossá) váltak a szabadidős programok, a szülői és gyerek klubok, a kötetlen összejövetelek. A ház a különböző részprojektek keretében nyújtott szolgáltatások központjaként is funkcionált (pl. tanulássegítés, tanoda-jellegű foglalkozások, szociális ügyintézés, érdekvédelmi és jogi tanácsadás, nyári napközi). A közös tevékenységek során „felszínre kerültek” a cigány közösség aktív és mintaadó tagjai, akik egyre inkább részt vállaltak az egyesületi feladatok ellátásában (programok, rendezvények szervezésben, lebonyolításában, kisgyerekek felügyeletében, közös akciókban). Az önkéntesek (többnyire a lakhatási elemben érintettek) bevonása, bevonódása a természetes védőháló létrehozását vagy újrakezítését szolgálta. Cél volt a szervezet és környezetének folyamatos mozgásban tartása, a közösség összetartása és fejlesztése, amihez közös célokra és tevékenységekre volt/van szükség. A ház „rövid időn belül a szomolyai cigány lakosság központjává vált, és ’az élet beindulásával’ az egyesületi tagok rögtön megértették a ház lényegét. Sőt, rövid időn belül kialakult bennük a tulajdonosi büszkeség” (Farkas 2012: 11). „A közösségi házak igazi terévé váltak a helyi romaközösségnek, és nemcsak közösségi programok folytak/folynak itt, hanem a ház ügyfélszolgálati irodaként is működik a szociális segítségnyújtáshoz kapcsolódóan, illetve (...) itt történnek a gyerekek iskolai tanulmányát segítő korrepetálási programok (bár külön nem volt tanoda program), gyerekeknek, felnőtteknek, családoknak szóló szabadidős programok” (Teller–Somogyi 2007: 80).

„Van egy közösségi ház, ami saját tulajdonunk, van egy ismertségünk, elismertségünk (...) A program óta eltelt hét év, és mi azóta folyamatosan működünk. (...) A családok, főleg a roma családok, de a szegényebb családok közül a nem roma családok a környező településeken is ismernek és keresnek minket. (...) Azokon a településeken, ahol sok a roma, ott nagyon jól ismernek minket. (...) Ilyen szempontból az egyesület nagyon sokat fejlődött. (...) Kiszámoltam, hogy 13 projektünk volt a hét év alatt, és közel 220 millió forint volt a hét év alatt a költségvetésünk, és mi mindig gazdálkodtunk, és még mindig vagyunk, működünk” (szakmai vezető, roma egyesület vezetője, 2015).

„Én végig éltem, hogy ez a Szomolyai Romákért Szervezet létrejött a semmiből, és eltelt három év, és most a szervezet ott tart, hogy munkáltató, hogy megmozgatott százegynéhány millió forintot, azzal elszámolt, helyzetbe hozott embereket. És közösségi rendezvényeket szervez, rendez, bonyolít le, és látom, hogy van mögötte lakosság. Csinálják, dolgoznak, jól néz ki a székházuk (...) Van közösségi szellem, és ha valamiben előrébb tartanak, az pontosan ez a közösségi szellemnek a megnyilvánulása. És nem tudom megmondani, de valószínűsítem, hogy ennek is van köze ehhez a pályázathoz” (jegyző, 2009).

„Ez a civil szervezet a mai napig integrálja a helyi közösséget. Folyamatosan forrásokat tudnak szerezni, erős tud lenni, egyenlő partnere az önkormányzatnak. Ez egy nagyon fontos eredmény, hogy egyenrangú partner, aki nem kérni meg koldulni megy az önkormányzathoz, hanem tárgyalni a dolgokban. (...) Ez az egyesület egy szimbolikus közösség a helyi romáknak, tehát, hogy van egy szűk roma közösség, amely irányt mutat az ott élő embereknek, és ez folyamatosan a társadalmi integráció felé vezető folyamatokat generálja” (mentor, 2015).

„Nagyon fontos eredmény, hogy úgy gondolja, hogy megbízhat bennünk, hogy bejön, és elmondja a problémáját. Úgy gondolja, hogy képesek vagyunk arra, hogy segítsünk neki, ezáltal elismer minket. Ami nagyon fontos, aminek én konkrétan nagyon örülök, hogy volt magyar vendégünk is már az irodában, nem is egy. Például, van egy asszony, aki folyamatosan visszajár fénymásoltatni. Mindegy az, örülünk neki, beszélgetünk, hogy van, mint van. Volt egy másik asszony, aki azért jött be, mert nem volt bent a gyermekjólétis, és segítenénk-e kitölteni a nyugdíjpapírját. Persze, szívesen, hát jöjjön be, foglaljon helyet. Hát ez nagyon nagy eredmény. Az, hogy egy cigány közösségi házba bejön egy magyar, ez nagyon nagy eredmény. Az első évben nem is láttam magyart a közösségi házban. (...) Az is egy nagy eredmény, hogy egy helyi képviselő megállt a ház előtt, és bejött. Meglepődtünk, hogy mit akar ez itt. Csak szétnézne nálunk. Persze, jöjjön, nézzen szét, és körbevezettük. És bejött az orvos; csak bejöttem szétnézni hozzátok. Kíváncsiak ránk, hogy mi van itt, mivel fogjuk meg az embereket” (szakmai vezető, roma egyesület vezetője, 2015).

(Tranzitfoglalkoztatás, képzés.) A munkaerőpiaci részprojekt kiemelten célozta a lakhatási elemekben érintett, aktív korú romákat. Fő elemei a felzárkóztató és OKJ-s képzések, a tranzitfoglalkoztatás, az egyéni és csoportos mentorálás, tanácsadás, (a második körben) a közhasznú foglalkoztatás voltak. A célcsoport nagyon alacsony iskolázottsági szintjét a projekt csak kismértékben javította a felzárkóztató képzésekkel (5-6., ill. 7-8. osztály elvégzése). Tranzitfoglalkoztatásban húsz fő vett részt azzal a céllal, hogy OKJ-s képzettséget

(kőműves vagy ifjúsági-és gyermekfelügyelői) és munkatapasztalatot, szakmai gyakorlatot szerezzen. Az SzCSz egy évig, teljes állásban (nyolcórás normál, tehát nem közfoglalkoztatotti munkaviszonyban) foglalkoztatta őket a projekt keretében. A gyermekfelügyelői képzésre járó nők (10 fő) egri intézményekben (gyerekek átmeneti otthona, családok átmeneti otthona, óvoda), integrált, mégis „védett” munkahelyen dolgoztak. Az épületfalazó-kőműves tanfolyam résztvevői (10 fő) számára nem sikerült hasonló lehetőséget találni, így a férfiak két helyi roma vállalkozónál, valamint a megvásárolt házak felújításán – szegregált munkahelyeken – dolgoztak, ahol alig kerületek kapcsolatba másokkal. Többek között ez, illetve a munkaszocializáció hiánya járult hozzá ahhoz, hogy a kőműves csoport fele lemorzsolódott. „Az első két hónap után a csoport fele kicserélődött, mert a folyamatos hiányzások miatt kénytelenek voltunk nekik felmondani. (...) A tíz nő gyermek- és ifjúsági felügyelői képzést végzett el. (...) Párosával helyzetük el őket a munkahelyeken éppen azért, hogy nagyobb biztonságban érezzék magukat. Eleinte mindenkiben előítéletet láttak, de a későbbiekben feloldódtak, és jó munkatársi kapcsolatokat alakítottak ki” (Farkas 2012:11).

„Kényszerítő eszközeink nem voltak, csak az önbecsülés meg a kíváncsiság felkeltése, mert a képzésben való részvételért ők nem kaptak semmit, saját szabadidejükben kellett csinálni, nem volt semmi motivációs ajándék meg ehhez hasonlók, keresetpótló támogatás. Ez tényleg arról szólt, hogy na, végezd el, csináld meg, jobb lesz, meglesz a nyolc osztályod” (mentor, 2015).

„Nehéz, amikor az emberek egyik napról a másikra elkezdnek dolgozni. A gyakorlatuk nyílt, integrált munkahelyeken volt. A nők voltak Egerben, a gyermekotthonban, családok átmeneti otthonában, óvodában is voltak. Volt két nő, aki egy nagyon jó hírű elit óvodában dolgozott, ahová félig-meddig elit gyerekek jártak, ahogy szokták ezt mondani. Nagyon jól beilleszkedtek. A férfiak pedig helyi vállalkozóknál, roma vállalkozók voltak. Mi akkoriban kerestünk más helyet is, de nem vállalták őket. Csak ez a két roma vállalkozó vállalta, aki gyakorlaton foglalkoztatja őket. Ez nagyon nehéz volt, hogy nekik helyet kerítsünk, de végül így tudtuk megoldani” (szakmai vezető, roma egyesület vezetője, 2015).

„A nők közül kevesebben dolgoznak a szakmában, mint gyerekfelügyelő, egy nőnek sikerült közalkalmazottként, Egerben ott, ahol gyakorlaton volt, visszahelyezkedni. Családok átmeneti otthonába, azóta is ott dolgozik, lassan hat éve. Többen, mikor elindult a közmunka program, a nőket az iskolában gyerekfelügyelőként, pedellusként alkalmazták. Az is előny, hogy nem az utcát söprögették, hanem érezhették azt, hogy volt értelme annak, hogy jártak iskolába, mert

egy picit fölemelte őket abból, hogy az utcán söprögessenek. A férfiak közül többen dolgoztak, bár a legtöbben feketén, de mindenki, és a legtöbben a szakmában, amit elvégeztek nálunk. Szerintem ezek nagy előrelépések” (szakmai vezető, roma egyesület vezetője, 2015).

A tranzitfoglalkoztatás távlati célja az volt, hogy a résztvevők be tudjanak lépni az elsődleges munkaerőpiacra, ami azonban csak egy-egy gyermekfelügyelőnek sikerült. Eszerint a projekt kismértékű, néhány főt érintő, időleges javulást ért el három kirekesztettségi dimenzióban, a *tartós munkanélküliség, a súlyos jövedelmi szegénység és a fogyasztási minták követése* terén (utóbbihoz a munkahelyi és egyesületi minták is hozzájárultak). A felzárkóztató képzés önmagában nem növelte a munkaerőpiaci esélyeket. Fejlesztette viszont a résztvevők készségeit, erősítette önbizalmukat, motivációjukat, ami kedvezően hat a mikrokörnyezetre és kohézióra. A nyolc osztály megszerzése ráadásul feltétele a jogosítványnak és az OKJ-s képzéseknek. A jegyző szerint *„a képzési része a projektnek mindenképpen hozta azt, hogy ezek az emberek, akik ebben részt vehettek, ma már másfajta önelvárásokkal rendelkeznek mind maguk irányában, mind a családjuk irányába, gyerekeik irányába”* (jegyző, 2009).

(Szociális munka, szociális ügyintézés.) A szociális részprojekt keretében szociális munkások végeztek komplex esetkezelést a lakhatási és a munkaerőpiaci elem kedvezményezettjei körében. A négy szociális munkásra épülő (főiskolai gyakornokokkal kiegészített) mentori rendszerben egy szakemberhez egyszerre négy-öt telepi család tartozott. Így elegendő idő és kapacitás jutott az integrált környezetbe költözés alapos előkészítésére (pl. személyes iratok pótlása, „szocpol”- igénylés, adásvételi szerződés, szociális támogatások igénylése), az érintettek (a pinceszobából érkezők és az új szomszédok) felkészítésére, a felmerülő problémák kezelésére, a beköltözés utáni intenzív családgondozásra, a beilleszkedés nyomon követésére, segítségére (pl. rezsiköltségek fizetésének figyelemmel kísérése, hivatalos ügyintézés segítése, konfliktusok kezelése). A szociális projektem szorosan kapcsolódott a beavatkozási területek többségéhez, illetve a gyakorlatban nem váltak el egymástól élesen az egyes részprojektek tevékenységei, szolgáltatásai. A komplexitást a szociális munkások biztosították, akik több projektelemet (lakhatási, munkaerőpiaci-képzési, szociális) lefedve, illetve összekapcsolva foglalkoztak a kedvezményezett családokkal. A közösségi házban, meghatározott ügyfélfogadási időben, többnyire a szakmai vezető (az egyesület vezetője) végezte a mindenki számára elérhető szociális ügyintézés, általános információszolgáltatást. A lehetőséggel jellemzően a roma közösség tagjai éltek, nem cigányok jóval ritkábban kértek segítséget.

Az intenzív családgondozás hatásaira, a helyi ellátórendszer hiányaira közvetve utal az, hogy a helyi humánszolgáltatások (családsegítő, gyermekjóléti szolgálat, iskola) szakemberei rendszerint a település szociális munkásaihoz fordultak segítségért egy-egy „problémás” család esetében. Sőt, gyakran egyenesen hozzájuk irányították az ilyen családokat. A folyamatos terepmunka során a szociális munkásoknak sikerült bizalmi kapcsolatot kialakítaniuk a kedvezményezett roma családokkal. A helyi intézmények munkatársai ezeket a viszonyokat kezdték egyre nagyobb mértékben használni annak érdekében, hogy saját erőfeszítéseket csökkenthessék, a „nehezebb ügyeket” továbbadhassák (aminek hátterében persze sok minden, mások mellett, kapacitáshiány, motivátlanság, szakmai bizonytalanság állhat). Petrovác Rita és szerzőtársai (2010) szerint „azt, hogy mennyire nincs a helyi ellátórendszernek kapacitása, illetve gyakran affinitása, szaktudása sem a problémásabb családok kezelésére, azt a szomolyai eset is mutatja. A helyi civil szervezet, mely több szociális munkást, közösségfejlesztőt is foglalkoztatott a projektben, jó kapcsolatot alakított ki a helyi intézményekkel. Ennek az lett a következménye, hogy több esetben is már hozzájuk fordulnak mind a családsegítő, mind a gyermekjóléti szolgálatól, mind az iskolától, ha egy-egy családdal problémájuk van, mivel ők egyébként is szoros kapcsolatban vannak a családokkal. Az egyesület együtt is működik velük, de csak egy bizonyos mértékig (...) Megpróbálja a hivatalos intézmények feladatát nem elvégezni helyettük, mert az az ő kapcsolatát is ronthatja a családokkal, illetve a velük kialakult bizalmat sértheti, hanem a hátrányos helyzetű családokkal való kapcsolatuk javításában segít nekik” (Petrovác–Teller–Somogyi 2010: 73).

(Gyerekeket célzó szolgáltatások.) A pályázó szervezetnek önálló részprojektet kellett kidolgozni a helyi „óvodáztatási” és „oktatási problémák megoldására”. A kiírás mintha azt várta volna a lokális projektektől, hogy oldják meg a köznevelés-közoktatás rendszerszintű, a közoktatási szegregáció strukturális problémáit. Az elvárás (vagy a megfogalmazás) teljesíthetetlen. (Még úgy is, hogy ebben az időszakban ennek éppen megvoltak az oktatáspolitikai keretei.)

A projekt több eleme közvetlenül célozta a település szegregált intézményeibe járó, nagyrészt cigány gyerekeket, tanulókat, illetve a 0-3 éves gyerekeket és szüleiket. A tevékenységek egy része a kisgyerekek képességgondozását, a szülői kompetenciák fejlesztését (baba-mama klub, szülői klub) szolgálta, valamint azt, hogy a gyerekek szükség esetén eljussanak a megfelelő szakemberhez (logopédushoz, gyógypedagógushoz, fejlesztő pedagógushoz). Az

óvodások és az alsó tagozatos diákok számára fejlesztő, a hetedikes-nyolcadikos tanulóknak pályorientációs foglalkozásokat szerveztek, elindították az iskolai pályafutást támogató, de számos szabadidős-kulturális programot is tartalmazó tanoda-jellegű szolgáltatást. Másfél hónapos nyári napközit (naponta 30-40 fővel) és nyári táborokat is szerveztek. Több eszközzel, számos erőforrás bevonásával igyekeztek hozzájárulni a cigány gyerekek nevelési-oktatási körülményeinek javításához, iskolai esélyeik növeléséhez. A megvalósítók szándéka szerint az egymást kiegészítő, egymásra épülő szolgáltatások és háttértámogatások eredményeként, a gyerekek ledolgozzák otthonról hozott hátrányaikat, felkészülten kezdik meg az iskolát, ezért könnyebben veszik az iskolai akadályokat. Cél volt az iskolás korcsoport tanulmányi eredményének javítása, új kompetenciák fejlesztése, magatartási problémáik és lemorzsolódási arányuk csökkentése. A megerősítő-támogató elemek együttes következményeként a roma tanulók esélyei a középiskolai továbbtanulásra, piacképes szakma megszerzésére valamelyest nőttek. A roma családok – a minták alapján – értékelni kezdték a tanulást, az iskoláztatást. Az egyesület háttérmunkájának hatására egyre több cigány szülő választotta, választja nem a helyi, hanem a szomszédos község (Noszvaj) iskoláját, ahol a gyerekek jóval magasabb színvonalú oktatásban részesülnek, mint Szomolyán. Az iskolai kudarcok, az iskoláztatás, illetve az alacsony iskolai végzettség terén azonosíthatók tehát kedvező, rövid és hosszú-távú *szándékolt integrációs hatások*. A projekt nem tudott azonban szembemenni a szegregációs tendenciákkal, és nem javított a gettóóvoda-és iskola minőségén sem. Időleges, kiegészítő szolgáltatásokkal próbálta meg enyhíteni a cigány gyerekek hátrányait, ami kiemelkedő fontosságú (lenne) iskolai előmenetelük, munkavállalási esélyeik, végső soron társadalmi integrációjuk szempontjából. Ezek a mikroszintű törekvések összességében azonban nem képesek ellensúlyozni azt az „adottságot”, mely szerint ezek a gyerekek többnyire szélsőségesen szegregált, rossz minőségű óvodába, iskolába járnak. Ez pedig nagy biztonsággal előrevetíti iskolai és munkaerőpiaci kudarcaikat, jövedelmi szegénységüket és társadalmi kirekesztettségüket, azaz szüleik helyzetének újratermelődését.

5.3.3. Sirok (2009-2010)

Sirokban egri civil szervezet vezetésével, helyi roma egyesület, a települési önkormányzat és a cigány kisebbségi önkormányzat részvételével számolták fel a lakóhelyi kirekesztődés szélsőséges formáit mintegy 110 millió forintos támogatásból. A 22 hónapos telepfelszámolási program keretében barlanglakásokban és putrikban élő családok költöztek integrált lakókörnyezetbe, illetve helyi civil szervezetet fejlesztettek, közösségi házat hoztak

létre. A beavatkozás megszüntette a lakóhelyi szegregációt, illetve a korábinál jóval magasabb színvonalú lakáskörülményeket biztosított a roma családok számára, ugyanakkor a komplex társadalmi integráció itt sem tudott megvalósulni. A kedvezményezett roma emberek többsége, bár a lakhatás minősége terén jelentőset lépett előre, jelenleg is súlyos jövedelmi szegénységben él, tartós munkanélküli, közfoglalkoztatott. A roma civil szervezet és roma közösség fejlesztése, belső kohéziójának erősítése Sirokban kevésbé volt eredményes, mint Szomolyán. A stratégia hasonló, a kimenetek azonban eltérőek.

Sirokban a 2015. októberi ELTE TáTK szociotábor keretében szociális munkás hallgatók készítettek három strukturált interjút a jelenlegi polgármesterrel (a program idején önkormányzati képviselő), a korábbi polgármesterrel és az egyesület képviselőjével (a projekt munkatársa)⁷⁶.

A település jellemzői

Sirok 1800 fős község Heves megyében. A megyeszékhelytől (Eger) 20 kilométerre, a járási központtól (Pétervására) 14 kilométerre, a Mátra-hegység keleti lábánál helyezkedik el. A 20 településből álló, 20 ezer fős Pétervásárai járás, melyben Sirok mikrotérségi központi szerepet tölt be, jelenleg kedvezményezett, fejlesztendő járás⁷⁷, korábban a 47 leghátrányosabb helyzetű kistérség egyike volt. A középkori várra és a természeti adottságokra épülő idegenforgalom, illetve a környék két legnagyobb foglalkoztatója miatt Sirok a térség egyik legkedvezőbb helyzetű települése. A járás déli részén fekvő falvak azonban szegényebbek, különösen a Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez közel fekvő Tarnalelesz (1800 fő), valamint Szajla (600 fő) és Terpes (22 fő).

Sirok lakosságának száma 1950 és 1970 között emelkedett, azóta folyamatosan csökken; 1970 és 2011 közt 800 fővel (2700-ról 1900 főre) esett vissza, és a legutóbbi Népszámlálás óta is negatív a tendencia, amely mögött leginkább az előregedő korstruktúra és az alacsony születésszám áll. A roma népesség aránya az 1990-es évek eleje óta kismértékben (kb. 5%-ot) nőtt. A CIKOBÍ összeírás szerint az 1980-as évek közepén a község lakóinak 8,7 százaléka (218 fő), 1992-ben 9,5 százaléka (224 fő) volt roma (Kertesi–Kézdi 1998). Helyi becslések szerint jelenleg (2015) mintegy 15 százalék a roma népesség aránya, ami nem tekinthető

---

⁷⁶ A siroki interjúkat Brachna Csenge, Mátyás Sándor és Tímár Luca készítették, munkájukat köszönöm.

⁷⁷ 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet

magasnak, de az országos átlag kétszerese. A falut nem, a helyi nevelési-oktatási intézményeket azonban veszélyeztetik a gettósodási folyamatok.

A munkanélküliségi arány 2010-ben 10, 2013-ban 7, 2015-ben 5 százalék volt, az országos átlagot alig haladta meg, sőt, 2013-ban kedvezőbb volt (13. táblázat). A közfoglalkoztatási mutató 2013-2015 között kétszeresére (2%-ról 4%-ra) nőtt, de jóval alatta maradt a járási aránynak (2015-ben 7%)⁷⁸. Az interjúzás időpontjában (2015. október) a 44 közfoglalkoztatott közel 90 százaléka (38 fő) roma. A település és a térség két legnagyobb foglalkoztatója a lőszergyár és a 800-900 főnek munkát adó Mátrametál Kft. Utóbbi cég alkalmazottainak mintegy fele helyi, de jellemző az egri, a gyöngyösi, kisebb mértékben a pétervásárai munkavállalás is. Mindez „*Sirok településnek a gazdaságát is meghatározza, mert az iparűzési adóval jelentősen hozzájárul a költségvetésünkhöz. Sirok nem a gazdag települések közé tartozik, de (...) nem küszködünk anyagi problémákkal*” (polgármester, 2015).

„A talaj nem alkalmas, vagy csak korlátozottan alkalmas növények termesztésére, ezért juhokat, kecskéket tartottak erre. Jellemző volt az, hogy az itteni lakosok nyáron elmentek summásnak az alföldre mezőgazdasági munkákat végezni és a munkabéruk terményben volt, télen pedig a környező erdőkbe mentek fát vágni. A környéken elég sok kőbánya volt, mert erre könnyen faragható kőzet van, a tufakő, és ezt bányászták építőanyagként, ebből még az országban is vannak bizonyos területek, amiket ebből a kőből faragtak ki. A második világháború után 1951-ben települt ki ide a Mátravidéki féművek. Ez egy hadigyár volt, lőszert illetve kerékpárláncot, harckocsi láncot gyártottak és tulajdonképpen emiatt indult meg Siroknak a fejlődése, mert ugye az ipar felszívta a településen élőket. A gyár fénykorában 3000 ember dolgozott ott, nem csak Sirokból, hanem a környező településekből, közel 40 településről. Aztán a rendszerváltáskor ez a gyár úgy, mint Mátravidéki féművek megszűnt, kisebb kft-ké alakult át, illetve van két nagyobb az egyik a Mátrametál kft a másik egy lőszergyár” (polgármester, 2015).

---

⁷⁸ <http://kozfoglalkoztatatas.bm.hu/>

13. táblázat: Sirok munkanélküliségi mutatói, 2005-2015 (október 20-i állapot)

Mutató	2005	2010	2013	2015
Munkanélküliség aránya (relatív mutató*), %	7,6	10,5	6,9	5,3
Az országos átlaghoz viszonyított arány, %	1,3	1,3	0,9	1,1
Regisztrált munkanélküliek/nyilvántartott álláskereső száma, fő	100	135	87	67
Munkavégző korú (15-64 éves) népesség száma, fő	1320	1287	1257	1259
"Segélyezettek" (rszs, rát, bpj, fht) száma, fő	22	58	35	30

Forrás: NFSZ. * A nyilvántartott álláskereső a munkavállalási korú népesség százalékában.
http://nfsz.munka.hu/engine.aspx?page=afsz_havi_reszletes_adatok_2017

A kétszobos, 52 férőhelyes óvoda 2011-ben teljes kihasználtsággal (51 fővel) működött (HEP Sirok 2013). 2017-ben a két csoportba összesen 33 gyerek járt, 70-80 százalékuk roma. Az óvoda a „nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve” alapján működik. Ahogy a pedagógiai program fogalmaz, az irányelv alkalmazását „az indokolja, hogy óvodásaink jelentős hányada a roma etnikumhoz tartozik. A községben élő roma családok nem igénylik, hogy gyermekeik másságát erősítsük, inkább a beilleszkedésre törekcsenek. Anyanyelvüket nem beszélik, hagyományaikat nem ápolják”. Az intézmény hangsúlyozza, hogy „felvállalják” „a roma gyermekek beilleszkedésének elősegítését, a szociális hátrányokból eredő hiányok kompenzálását, az értelmi képességek területén mutatkozó eltérések kiegyenlítését, a részképességek fejlesztését, a gyermekek felzárkóztatását” (Óvodai ped. program 2014).

A közoktatási rendszer államosítása (2011) előtt Sirok három kistelepüléssel (Bükkszék, Istenmezeje, Terpes) közösen tartott fenn intézményfenntartási társulást. A központi intézmény a nyolcosztályos, akkor mintegy 300 fős siroki általános iskola volt, telephely működött Bükkszéken és Istenmezején; Terpesnek (220 fő) nincs önálló intézménye. A bükkszéki telephely 2007-ben, az istenmezejei 2013-ban szűnt meg. A gyerekek egy része, főleg a rosszabb helyzetű Istenmezejéről, a siroki iskolába jár. Az intézmény tanulói létszáma folyamatosan csökken, amivel párhuzamosan nő a roma tanulók aránya. 2006. októberi adatok szerint a 110 tanuló⁷⁹ több, mint 40 százaléka bejáró. Többségük hátrányos helyzetű kistelepülésről (Istenmezeje, Terpes, Szajla) érkezik. Az iskola összes tanulójának harmada, a bejáró gyerekek fele hátrányos helyzetű; a diákok 70 százaléka részesül rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben (tehát jövedelmi szegénységben él)⁸⁰. A középosztálybeli,

⁷⁹ A maximálisan engedélyezett tanulói létszám, 216 fő, tehát a kihasználtság mértéke igen alacsony.

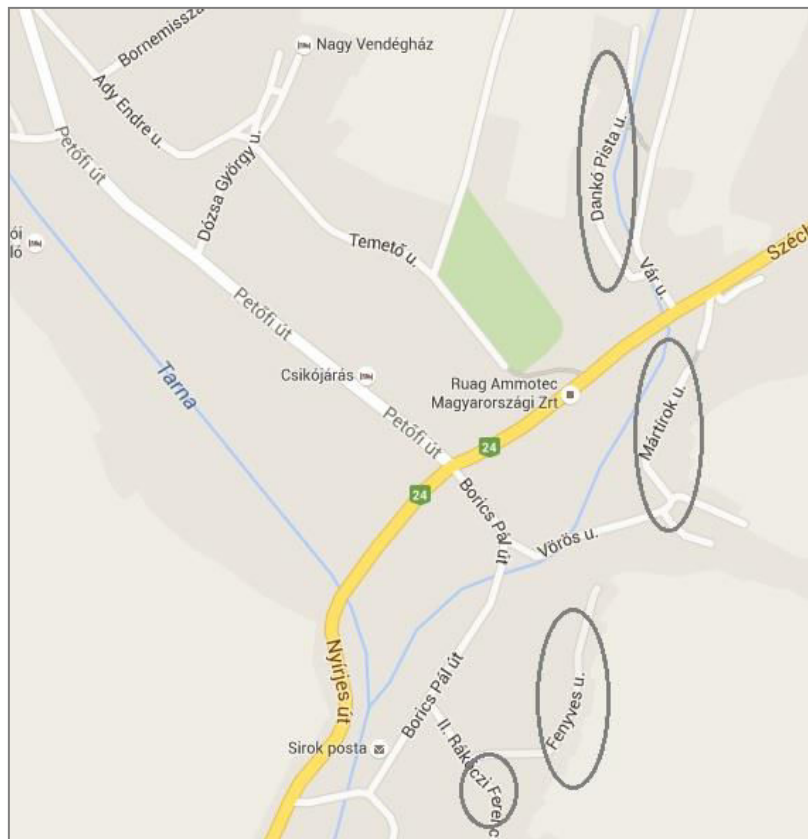
⁸⁰https://www.oktatas.hu/koznevelas/intezmenykereso/koznevelasi_intezmenykereso/!DARI_Intezmenykereso/oh.php?id=kir_int_mod&int_omkod=031521

nem roma szülők Egerbe, Gyöngyösre, esetleg Pétervásárára járatják gyerekeiket. A spontán szegregációs folyamatok tehát a relatíve jó helyzetű Sirokot sem kerülik el. A roma gyerekek, tanulók aránya várhatóan tovább emelkedik, a község köznevelési-közüktatási intézményeinek gettósodása elkerülhetetlennek tűnik.

Lakóhelyi szegregáció (a beavatkozás célterülete)

A barlanglakásokból, a helyi szóhasználat szerint „kőlyukakból” álló telepet teljes egészében felszámolták, egy utcát (Dankó utca) közművesítettek. Havas és Szuhay (2004) tipizálása szerint előbbi szegregátum „vadtelepnek”, utóbbi „CS-lakásos és szocpolos telepnek” minősíthető. A projekt előkészítő felmérése szerint (2008) a két településrészen összesen mintegy százan éltek a beavatkozás előtt. A cigány családok a faluszéli telep három utcájában (Rákóczi, Fenyves, Mártírok utca), nyolc hagyományos házban és egy hosszan elnyúló tufafal aljában, három putriban és két barlanglakásban laktak (14. ábra).

14. ábra: Szegregátumok, pincházás településrészek Sirokban a projekt előtt

Térkép forrása: Google Map.

A szocialista telepfelszámoláshoz kapcsolódó összeírás szerint 1964-ben 24 cigánytelepi épület volt Sirokban (Kertesi–Kézdi 1998), de ebben az időszakban még sokan laktak barlanglakásokban is. A romák az 1960-as évek második felében kezdtek beköltözni a faluba. Ez vezetett az új cigánysor, a Dankó utca kialakulásához, ahol 2008-ban mintegy 60 ember lakott. „A siroki cigány családok jelentős része már régen elhagyta a cigánytelepet vagy a barlanglakást, amelyet a sirokiak kőlyukaknak hívnak. Néhányan a 2000-es évek közepén, a (...) nagy árvíz után önkormányzati kölcsönrel vehettek olcsó házat a faluban vagy annak szélén. A Bánya-telepen már csak nyolc család maradt, kőlyukakban további négy család élt (közülük egy nem cigány). A telepen egy házasság révén létrejött nagycsalád és egy kétgyerekes fiatal pár élt. A nagycsalád különálló, szociálisan integrált közösséget alkotott, a fiatalok ebbe nem tartoztak bele. Ők a faluban élő származási családjukhoz kötődtek, de annak nem voltak integráns részei. A kőlyukakban élők pedig egymástól és a többiektől is izolált kiscsaládokat vagy töredékcsaládokat alkottak” (Farkas 2012: 13).

„Bányák vannak itt a környéken, és az egyik bányában voltak (...) putrinak nevezném inkább, mint normál lakásnak, amelyben a cigányok laktak, illetve kapcsolódott a bányához úgynevezett barlanglakásos rész is, még pár barlanglakásban laktak a cigány emberek, és ennek felszámolására indult a program” (önkormányzati képviselő a projekt alatt, jelenlegi polgármester, 2015).

A község esélyegyenlőségi programja (2013), amely említi, hogy „a teletszerű lakókörnyezetben élők gondjai megoldódtak 2009-ben”, értelmezhetetlen adatokkal szolgál a szegregátumban élőkről. Vonatkozó táblázata szerint (3.5.3. sz. táblázat) 2008-ban 21 fő élt telepen, 2009-2012-ben számuk nullára csökkent. A tábla folytatásában, a korcsoport szerinti bontásnál összesen 20 fő, a gazdasági aktivitásnál 50 fő eltartott szerepel; az adatok tehát igen bizonytalanok (HEP Sirok 2013: 11-12). Az előkészítő felmérés (2008) eredményei szerint a beavatkozás előtt 13 házat, azok lakóit veszélyeztette az omlásnak indult sziklafal, a házak életveszélyes állapota. Az akcióterületen élők legfeljebb villanyt használtak, más közművekkel nem rendelkeztek, a vizet kb. 300 méterről hordták, a különböző helyi intézményeket és szolgáltatásokat 20-30 perces gyaloglással tudták elérni. A lakók közül szinte mindenki segélyezett, közfoglalkoztatott, inaktív kereső (gyes-en lévő) volt, néhány férfi dolgozott az erdészetnél. A családok többsége gombászásból és mezőgazdasági (szezónális) napszámból igyekezett jövedelemhez jutni, nagyjából felüknek volt uzsora-és/vagy Provident-tartozásuk (Pályázati dokumentáció 2008).

A beavatkozás tervezése és megvalósítása

Előzmények, kezdeményezés és tervezés

A siroki telepfelszámolást a cigány kisebbségi önkormányzat képviselője kezdeményezte. Munkahelyi kapcsolatai révén (Eger) hallott a lehetőségről, illetve a környékbeli projektekről (Kerecsend, Szomolya). A CKÖ-képviselő megkereste a polgármestert az ötlettel, aki akkor még elzárkózott a beavatkozástól, de elismerte a problémát és a beavatkozás szükségességét. Az önkormányzat azonban nem akart pályázni, egyrészt, mert nem volt hozzá szakértelme és kapacitásra, másrészt nem vállalta fel a „cigányprojektet”, amely bizonyosan helyi konfliktusokat generál. A CKÖ tagja külső segítséget hívott: azt az egri szervezetet, amely korábban kisebb programokat valósított meg a községben, illetve tapasztalatot szerzett a telepfelszámolásban (SZETA Egri Alapítványa). Az előkészítő munkát közösen kezdték meg; követve a szomolyai stratégiát, helyi roma egyesület hoztak létre (Siroki Roma–Magyar Egyesület, SIROMA), amely nem sokkal később konzorciumi partnerként vett részt a projektben.

Az érintett családok megkeresése, szükségleteik felmérése után az önkormányzat támogatását kérték a projekthez. A polgármester végül az ügy mellé állt, és a képviselőtestület elé terjesztette az önkormányzati részvétel kérdését. A testület kétségekkel, de vállalta a konzorciumi tagságot. Azzal a kikötéssel, hogy aktív szerepet nem vállal a megvalósításban, a támogatási összegből nem kíván részesülni. Az óvatosság mögött feltehetőleg az állt, hogy a siroki árvíz után néhány család önkormányzati támogatással jutott új otthonhoz, ami jelentős, nehezen kezelhető konfliktusokhoz vezetett a településen (Farkas 2012). Az önkormányzat „csendes társ” szerepe így is fontos, mivel növelni tudta a projekt elfogadottságát mind a roma, mind a nem roma lakosság körében. Később, a megvalósítás során – egy-két képviselőtől eltekintve – szintén együttműködő, a program előrehaladását segítő, legalábbis nem akadályozó partnernek bizonyult az önkormányzat, különösen a polgármester. Petrováczyék (2010) szerint a szervezeti struktúra „kedvezőnek mutatkozott, mert a SZETA kellő szaktudással, tapasztalattal és kapacitással rendelkezett egy ilyen projekt megtervezéséhez, irányításához, lebonyolításához, a helyi egyesületnek pedig megvolt a helyismerete, és erős elkötelezettséggel rendelkezett a projekt iránt, és egy olyan szereplőt jelentett, amelyre a SZETA támaszkodhatott a mindennapos megvalósításban, feladat elvégzésben. Az önkormányzat ebben az esetben is konzorciumi tag volt, egy szociális

területen dolgozó munkatársát delegálta a konzorciumi tanács üléseire és alapvetően támogatta a projektet és annak integrációs célját, bár aktív szerepet nem játszott a megvalósításban” (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 37).

„Nagyon naivan én mentem a polgármesterhez, mondtam, hogy ki van írva ez a pályázat, hogy ez milyen jó lenne Siroknak. (...) Én úgy gondoltam, hogy ez mégiscsak egy ilyen szegényfoltja a falunak, milyen dolog, hogy a cigányok még most is putriban élnek. Akkor visszautasított a polgármester (...) Először arra hivatkozott, hogy rengeteg az adminisztráció, a papírmunka és nincs erre ember, aki ezt megcsinálja. De igazából a beszélgetés végére eljutottunk odáig, hogy nem merte felvállalni a településsel szemben ezt az egész programot” (CKÖ–képviselő, egyesületi vezető, 2015).

„A szerep elsősorban abban merült ki, őszintén meg kell mondani, hogy amikor megjelent ez a pályázati lehetőség, akkor megkeresett minket az egyesület, hogy ők gondolkodnak ezen, és hogy ebben partner-e az önkormányzat. Én ezt bevittem a testület elé támogatólag. Részemről nem volt egyszerű, de mindenki érezte a testületen belül is, hogy van egy olyan társadalmi réteg, amelynek a helyzetével valamit kezdeni kell. Mert ha ehhez nem nyúlunk hozzá, akkor ez végül is az egész települést a mélységbe húzhatja” (akkori polgármester, 2015).

A SZETA Egri Alapítványának vezetésével, koordinálásával dolgozták ki a beavatkozás részleteit, és nyújtották be a pályázatot, amely a barlanglakások és a Bánya-telepi putrik felszámolását és egy utca rehabilitációját célozta. A Szociális és Munkaügyi Minisztérium és az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány 2008-as pályázati kiírása (Telepes program 2008) a „telepeken, teleszerű lakókörnyezetben élők társadalmi integrációját elősegítő komplex projektek megvalósítását” támogatta. A konstrukcióban legfeljebb húsz hónap alatt kellett felszámolni a telepet, illetve megteremteni az ott élők „komplex társadalmi integrációját”. A siroki utcarehabilitáció bekerülhetett a támogatott tevékenységek közé, hiszen a szélsőséges lakóhelyi kirekesztődés megszüntetését – a „kölyukak” felszámolását – vállalta a projekt. A felhívás célja szerint „amennyiben a településen több szegregátum található, a legmagasabb szegregációs indexszel rendelkező településrészt kötelező a lakhatási részprojektbe bevonni. A többi szegregátum bevonása ajánlott”⁸¹. A végrehajtási időszakon belül mindössze kilenc hónap állt rendelkezésre a lakhatási (és közösségfejlesztési, egészségügyi, óvodáztatási-

---

⁸¹ Pályázati felhívás a telepeken, teleszerű lakókörnyezetben élők társadalmi integrációját elősegítő komplex projektek megvalósítására A támogatási program rövid neve: Telep(es) Program 2008; azonosítója az OFA-nál: 8232]

oktatási) elemek megvalósítására, amelyre a SZMM összesen, a teljes konstrukció keretében 480 millió forintot biztosított. Ezt egészítette ki az OFA 395 millió forintos forrása, amely a projektmenedzsment, a munkaerőpiaci és a szociális részprojektek működését szolgálta.

„Ez együttes munka volt. (...) Hiába volt nekem annak idején az ötletem, hogyha nem volt hozzá partnerem. Ehhez kellett én, kellett a SZETA, kellett a munkatársak, akik itt voltak. Mert olyan személyes kapcsolatok alakultak ki, hogy amit az egyik kollégám nem tudott elérni, azt a másik el tudta érni. (...) A SZETA hiába jött volna ide, ha nincs itt egy helyi ember. Ezek nagyon egymásra épültek” (CKÖ–képviselő, egyesületi vezető, 2015).

Beavatkozási területek, hatások és következmények

A „Tarnai kőlyukak” projekt 2009. március 1. és 2010. október 31. között valósult meg, a lakhatási részprojektet viszont már 2009. december végére be kellett fejezni. A beavatkozás összesen 111 millió forint támogatásban részesült, ebből 61 millió forint szolgálta a lakhatási integrációt és rehabilitációt, a közösségfejlesztési, egészségügyi, óvodáztatási-oktatási elemeket (SZMM–forrás). A költségvetés kevesebb, mint felét (49 millió Ft) az OFA által támogatott tevékenységekre fordították. A mintegy 60 millió forintból kellett tehát megoldani a Bánya-telep és a barlanglakások felszámolását, az ott élők integrált lakókörnyezetbe költöztetését, egy utca közművesítését, illetve a kapcsolódó szolgáltatások egy részét.

A projekt több részprojektre épült (lakhatási, munkaerőpiaci, szociális és egészségügyi, oktatási közösségi), amelyek közül a fő irányt – csakúgy, mint Szomolyán – a lakhatási integráció, a lakásmobilitás elősegítése és a helyi roma közösség és szervezet megerősítése jelentették. A program konkrét célkitűzése volt, hogy a településen „végérvényesen megszűnjenek a nyomorszintű cigánytelepi (Bánya-telep) putrik és a "kőlyuk" barlanglakások, a gyermekek és a felnőttek kikerüljenek az embertelen lakhatási körülmények közül, valamint, hogy „a munkaerőpiacról kirekesztődött felnőttek munkához jutásának esélyei javuljanak támogatott foglalkoztatással és képzéssel” (Pályázati dokumentáció 2008). A projekttevékenységek eddigi felosztását követve, a „lakhatási integrációhoz” tartozott a barlanglakások és putrik megszüntetése, az ott élők integrált lakókörnyezetbe költöztetése, illetve a Dankó utcában élők életminőségének javítása közművesítés révén. A további részprojektek – szorosan kapcsolódva a lakhatási elemhez, kiemelten célozva az abban érintetteket – a „szociális integrációt” szolgálták.

(Lakóhelyi szegregáció, szélsőséges lakáskörülmények felszámolása.) A projekt kezdeti szakaszában a megvalósítók felmérték az érintettek igényeit és erőforrásait, egyéni és csoportos megbeszéléseken egyeztettek a lakásváltásról. A rendelkezésre álló költségkeret alapján kezdték meg az eladó ingatlanok feltérképezését, a tulajdonosokkal való tárgyalásokat. A telepfelszámolás során tizenegy család költözött ki a „kőlyukakból” és a Bánya-telepről integrált, nem roma vagy cigányok és nem cigányok által vegyesen lakott környezetbe. Közülük kilencen Sirokban maradtak, ők a község hat különböző utcájába költöztek (Széchenyi, Vörös, Petőfi, Dobó, Vár, Borics Pál utcák). Két család – rokoni kapcsolatok miatt – a Siroktól kb. húsz kilométerre fekvő Tarnaleleszre, illetve Tófaluba költözött. A megvásárolt ingatlanok többsége a SZETA Egri Alapítványának tulajdonába került, a lakók havi négyezer forintos bérleti díjat fizettek, az ingatlan tíz év múlva került saját tulajdonukba. Három kisgyerekes család saját tulajdonú házba költözött, mivel rendelkeztek szociálpolitikai kedvezménnyel, amit a felújításhoz, komfortosításhoz vettek igénybe. Erre még éppen lehetőségük nyílt, nem sokkal a „szocpol” befagyasztása (2009) előtt. A megvásárolt házakat szükség szerint felújították, komfortosították, és segítettek berendezésükben.

A kiköltözések, az „új” ingatlanok elfoglalása kevésbé volt zavartalan, mint Szomolyán. Annak ellenére, hogy Sirokban kevesebb család mobilizálására került sor, és az előkészítés itt is megtörtént. „A kedvezményezetttek közül a fiatal gyerekes családok alig várták, hogy új otthonaikba költözhessenek. Az idősebbek viszont a költözés pillanatában megtorpantak, nem mozdultak. Hónapokig üresen álltak az általuk választott, felújított és komfortosított házak: nem költöztek. Az utolsó pillanatban megijedtek attól, hogy el kell hagyniuk azt az otthont, azt a közösséget, amelybe beleszülettek. Többen féltek új, nem cigány szomszédaiktól is” (Farkas 2012: 14). A projekt egy belső beszámolója szerint (2010. július) a beavatkozás első szakaszában három családdal nem tudtak megegyezni. Ők különféle indokkal többször visszautasították a felkínált ingatlant, ami mögött a nem roma szomszédsági környezettől való félelem állt. A kedvezményezett családok egy része azért volt elégedetlen, mert a program nem tudott, nem akart eleget tenni az „új ingatlannal”, annak felszereltségével kapcsolatos irreális elvárásaiknak. Egy család esetében viszont a megvalósítók késleltették a költözést, mivel a lakók nem teljesítették a szerződésben vállalt kötelezettségeiket, így az együttműködés kétségessé, az előrehaladás nehézkessé vált.

„Aki ott {a szegregátumban} lakott, az mind rászorult. Tehát most tényleg kimondottan putrikról meg kóllakásokról van szó. Megkérdeztük, be szeretnék-e kerülni a programba. (...) Így került be a tizenegy család a nyertes pályázat után, tehát akkor már személy szerint tudtuk őket megszólítani. (...) Az volt a célunk, hogy akinél lehet, a szocpolt igénybe vegyük. És tényleg az utolsó pillanat utolsó pillanatában, és csak a nagyon jó helyi kapcsolatokon keresztül a takarékszövetkezetben (...) tehát csak így sikerült elérni, hogy még ők az utolsó pillanatban a szocpolt igénybe tudják venni, és saját lakásuk legyen” (CKÖ-képviselő, egyesületi vezető, 2015).

„Valaki alkalmazkodik, ahol a környezete, a szomszédos magyar családok is elfogadták, viszonylag rendezett a kapcsolat és igyekeznek alkalmazkodni, az ingatlanokat viszonylag rendben tartani, a közmunkaprogramban is részt vesznek. (...) Aztán van, ahol nem éppen rendezett a viszony, feszült a viszony a szomszédok között. Van, ahol hagyják lerobbanni, tönkremenni az ingatlant, elhanyagolják a kertet, családja válogatja. (...) De másképp az önkormányzat sem tudott változtatni a barlanglakásokon, szóval ez mindenképpen jó volt” (akkori polgármester, 2015).

„Azért sem volt egyszerű, mert egyrészt az emberek féltek attól, hogy mi lesz, hogyha beköltöznek a faluba. Másrészt féltek a környezetben, hogy mit fognak ezek csinálni. Aztán volt az a réteg, akinek leadó ingatlana volt, annak pedig, hogy úgy mondjam, fülig ért a szája, hogy bizony el tudom adni az ingatlanomat, mert azért nagy kereslet nem volt. (...) Siroknak van egy lakótelepi része, és onnan a közös képviselők megkerestek, hogy arról szó se lehet, hogy oda cigányokat telepítsenek be, lakásokat vásároljanak. Mi nem mondjuk meg, hogy hol vásároljanak meg lakást, az ingatlan tulajdonos dönti el, hogy eladja-e és hogy kinek adja el a lakást. (...) De példaként mondom, hogy velem szemben is ilyen család lakik. Ad egy: nem is tudom megakadályozni, ad kettő: nehogy azt higgyétek, hogy én nekem is fülig ér a szám, de azért azt látni kell, hogy attól még megoldást kell találni” (akkori polgármester, 2015).

A lakhatási elembe bekerülő és abból kiszoruló romák között – nem szándékolt, de „kvázi-intencionál” következményként – adódtak konfliktusok, amelyeket a megvalósítók igyekeztek kezelni. A nem a célterületen, de nagyon rossz lakáskörülmények között élő romák nehezen fogadták el, hogy kimaradnak a programból. „A program lakhatási részprojektje (...) bombaként hatott a siroki cigány lakosság többségére. Nehezen értették meg, hogy csak azok a családok lehetnek kedvezményezettek, akik az „akcióterületen” élnek, és akiknek névsorát a pályázathoz csatolni kellett. (...)” (Farkas 2012: 13). További nem szándékolt, kedvezőtlen következmény, hogy a telepre önkényes lakásfoglalók érkeztek abban a reményben, hogy ők is

kedvezményezettjei lehetnek a programnak (a belső beszámolók többször említenek ilyen eseteket). Petrovácék (2010) szerint „Sirokon pl. a faluból egy több generációs családtól szétköltözve egy négytagú család költözött be egy már üres putriba, azzal a céllal, hogy a program keretében nekik is vegyenek házat. Ez, tekintettel az ottlakási minimum időtartam megkötésre, nem vált lehetővé. Ennek ellenére a család életvitelszerűen ott lakik” (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 51).

(Utcarehabilitáció, közművesítés.) A 24-es főútról, tehát a falu fő útjától nem messze, a várhoz vezető utcából nyíló Dankó utcában kiépítették a szennyvízelvezető csatorna-hálózatot. Finanszírozták a tervezést, a kivitelezést, szociális munkát és ügyintézkést végeztek a családok körében. Az utca lakói 16 500 forintért tudtak csatlakozni a fővezetékhez, ennyibe került a házzal való összekötés, amit a SZETA Egri Alapítványa megelőlegezett, a családok pedig részletekben törlesztettek, (Az önrészére azért volt szükség, mert az SZMM csökkentette az infrastrukturális beruházás költségkeretét.) Egy belső beszámoló szerint (2010. július) az érintett „a családok többsége nagyon örült, hogy végre készen van a csatorna és rá tud csatlakozni. Négy család van, akik eddig még nem fizették ki a rájuk eső részt. Az utca lakói folyamatosan figyelik egymást, és azt hogy ki kötött már rá a csatornára”.

A telepprogram, különösen az integrált lakókörnyezetbe költöztetés megosztotta a helyi társadalmat. Konfliktusokat generált még úgy is, hogy az önkormányzat a beavatkozás mellett állt. Sokan tiltakoztak, a község lakótelepének (néhány négyemeletes ház) nevében a közös képviselők kijelentették, hogy oda cigány család nem költözhet (ami egyébként nem is merült fel). A település akkori vezetése rengeteg kritikát kapott a program miatt, pedig a siroki romák csak egy kicsit beljebb költöztek, sőt, a beavatkozás keretében két család elköltözött a településről.

„Az emberek féltek attól, hogy mi lesz, hogyha beköltöznek a faluba {a cigányok}. Féltek, hogy mit fognak ezek csinálni (...) Azt mondták, hogy megint az állam erre ráküldött egy csomó pénzt, leküldött a léhűtőknek egy csomó lakást. Volt olyan is, hogy kíváncsi lesz, mi lesz belőle 10-20 év múlva. Mondtam, hogy én is nagyon kíváncsi vagyok. De volt, aki elfogadta, hogy csinálni kell valamit, meg kell szüntetni, onnan őket ki kell költöztetni, ami ott van, az borzalmas állapot” (akkori polgármester, 2015).

„Volt egy olyan előnye {a projektnek}, hogy az egyik utcába be van vezetve a csatorna, ez környezetvédelmi szempontból nagyon jó. De ha már azt nézem, hogy nem fog fizetni

csatornahasználati díjat, nem fogja kifizetni a vízdíjat, akkor már azt mondom, hogy megint valahol a nagy közös fogja helyettük kifizetni” (polgármester, 2015).

(Helyi roma szervezet és közösség fejlesztése, aktivizálása.) Ahogy Szomolyán, a mögöttes megfontolás itt is az volt, hogy a projekt keretében megkezdett humánfejlesztéseket a civil szervezet tovább tudja vinni. Az egyesület Sirokban a pályázat benyújtása előtt nem sokkal alakult meg (2008), majd konzorciumi partnerként vett részt a beavatkozás megvalósításában. Mindenféle tapasztalat nélkül került egy jelentős költségvetésű projektbe, ami nagy kockázatot jelentett a sikeres végrehajtás és a helyi romák bizalma szempontjából. Ezen a téren a kimenetek vegyesek, vannak kudarcok is. A SIROMA a település program során számos kapcsolódó közösségi programot, rendezvényt valósított meg a SZETA Egri Alapítványának segítségével, koordinálásával, amelyek az egyesület fejlődését, tapasztalataik bővítését is szolgálták. Azt, hogy a roma szervezet idővel önállóan tudjon működni, el tudja látni a helyi cigányság szervezését, érdekképviselését, egyenrangú, felkészült partnere lehessen az önkormányzatnak. A szervezet intézményesülését, ingatlanhoz jutását, ami alapfeltétele a projekt eredményes lebonyolításának és a fejlesztések fenntarthatóságának, másként oldották meg, mint Szomolyán. A települési önkormányzat tulajdonában, a cigány kisebbségi önkormányzat használatában lévő egykori tűzoltószertárban alakították ki közösségi házat, amely mind a projekt, mind az egyesület és a siroki romák központjaként működött, illetve – változó intenzitással, de – működik jelenleg is a község központi részén (a 24-es főúton, közel a falu intézményeihez, a bolthoz). „Az egyesület közösségi házat a gyerekek délutánonként rendszeresen látogatják, és rendszeresen segítenek nekik a tanulásban az egyesület és a projekt munkatársai, annak ellenére, hogy tanoda program nem szerepel a projektben. A gyerekek révén a szülőkkel is szorosabb együttműködés alakult ki, és már ők is gyakrabban bejárnak a közösségi házba különféle ügyekben segítséget kérni” (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 80).

Az ígéretes kezdet ellenére sem a közösségi ház, sem az egyesület nem tudta betölteni azokat a funkciókat, amelyeket Szomolyán igen. Farkas Zsuzsanna (2012) szerint: „Az egyesület működése (...) nehézkessé, konfliktusokkal terhelté vált már a program során (...) olyan szervező erővé kellett volna válnia, amely újra integrálja és szervezi a falu cigánylakosságát, közvetíti a különböző cigány és nem cigány érdekcsoportok között, tagjai számára segítséget nyújt a helyi közéletbe való bekapcsolódásra. Ez nem így történt... Sikertelenségünknek több okát is számba vettük már munkánk értékelése, elemzése során. Nem rendelkezünk

megfelelő helyismerettel és idővel az egyesület megalakításához. Nem voltunk tisztában azzal, hogy – ellentétben Szomolyával – a cigány kisebbségi önkormányzat legitimitása igen csekély (összesen 8–10 fő adta le a szavazatát), társadalmi támogatottsága nincs. Nem kutattuk fel alaposan a cigány közösség igazi informális vezetőit sem. Ezzel szemben az elnöki szerepre önként jelentkező CKÖ tagot választottuk meg (aki egyébként a telepfelszámolást kezdeményezte)” (...) A CKÖ Sirokban nem tudta betölteni rendszerintegráló funkcióját. Egyrészt azért, mert nem volt társadalmi támogatottsága. Másrészt tagjai, ellentétben Szomolyával, nem tudtak túllépni egyéni érdekeiken. Emiatt a projekt tartalmáról, céljairól sem közvetítettek pontos információkat a helyi cigány lakosság felé. Az Egyesület sem vált a „mikrodemokrácia” színterévé; kezdeti fejlődését, rendszerintegráló hatását személyi konfliktusok tették semmissé” (Farkas 2012: 17).

„Én nagyon lelkes voltam, és nagyon szerettem volna az egészet. 2008-ban megalakítottuk a SIROMA egyesületet, ami az én konyhámban született meg, és 2008-ban be is lett adva a pályázat” (CKÖ-képviselő, egyesületi vezető, 2015).

„Sajnos ez a cigány lakosságra Sirokba nagyon jellemző. Én mikor indultam a polgármesteri választásokon, szerettem volna egy aktív cigány kisebbségi önkormányzatot. Jelenleg is van, de szinte nem haladnak sehová, a több mint 200 fős cigány lakosság közt nem tudok egy 10 fős társaságot, akik összetartanának” (polgármester, 2015).

(Tranzitfoglalkoztatás, képzés.) A pályázati célokat a projekt OKJ-s és felzárkóztató képzésekkel, munkaerőpiaci szolgáltatásokkal, tranzitfoglalkoztatással igyekezett teljesíteni. A felzárkóztató képzéseken harminc fő végezte el az ötödik-hatodik, illetve a hetedik-nyolcadik osztályt, négyen C-kategóriás jogosítványt szereztek. A költséges, teherautóra érvényes, szállítási-fuvarozásra használható vezetői engedély ténylegesen növelte a munkavállalási esélyeket. OKJ-s tanfolyam keretében gyermek-és ifjúságfelügyelő, erdőművelő és motorfűrész-kezelő végzettséget szereztek az érintettek. Az összesen negyven résztvevő tranzitfoglalkoztatás keretében, integrált munkahelyen helyezkedett el egri óvodában, gyermekek átmeneti otthonában, a siroki általános iskolában, illetve az Egri Közszolgáltatások Városi Intézményénél és a parádi erdészetnél. „Az intézmények, vonakodva bár, de befogadták az első cigány ’kollégákat’, sőt a tanári szobában külön íróasztalt biztosítottak a gyerekfelügyelőnek. Ezek az intézmények ma már folyamatosan foglalkoztatnak cigány asszonyokat, igaz, csak közmunka keretében. A férfiak (11 fő) egy

része a helyi munkalehetőségekhez igazodva erdőművelő és motorfűrész kezelői képzésben vett részt, és az Egererdő Zrt. Parádi Erdészeténél kapott munkát. Ezt a csoportot cigányok és nem cigányok vegyesen alkották, és egyre jobb teljesítményt értek el. Ennek legfőbb oka, hogy bérükön felüli 'prémiumként' összeszedhették az erdőn a téli tüzelésre szolgáló fát" (Farkas 2012: 14).

A tranzitfoglalkoztatás Sirokban szintén azt célozta, hogy a tartós munkanélküliek képzettséget, munkatapasztalatot szerezzenek, integrált munkahelyen dolgozzanak. A projekt belső összegzésének tanulsága szerint nagy energiát emésztett fel a résztvevők motivációjának fenntartása, illetve annak kezelése, hogy jóval súlyosabb gondok vannak otthon, mint a tanulás, a képzés. Összességében, az integrációs hatások vegyesek, hiszen a tartós munkanélküliséget, a jövedelmi szegénységet legfeljebb rövid-távon, a projekt ideje alatt sikerült mérsékelni, ugyanakkor a kedvezményezettek tényleges, hosszú-távon fenntartható munkaerőpiaci integrációja nem történt meg. Ezzel együtt: a munkaerőpiaci részprojektek, ha csak rövid-távú hatásként is, de „egyes településeken kifejezetten növelték a helyi roma közösségek elfogadottságát. Több helyi projekt keretében képeztek gyerekefelügyelőket és a program során helyi intézményeknél kerültek alkalmazásra. Ez történt például Sirokon, ahol a helyi iskolánál és óvodánál helyezkedett el egy-egy programban részt vevő nő. Az intézmények nagyon meg vannak elégedve a munkájukkal, és az iskola azt szeretné, ha valamilyen módon tovább tudná foglalkoztatni a gyerekefelügyelőt. A romák helyi intézményekben való foglalkoztatása egy jelentős eredménye a programnak, mivel többen is elmondták, hogy ez az előtt elképzelhetetlen volt" (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 80).

A szakmai vezető szerint a projekt foglalkoztatási elemeinek nincs egyértelmű rendszerintegráló hatása: „A nők nem tudtak belépni az elsődleges munkaerőpiacra, ugyanakkor ma már sokkal szélesebb körben alkalmazzák őket közfoglalkoztatottként a helyi intézményekben. Azok a férfiak viszont, akik az Erdészetnél dolgoztak, valamint erdőművelő és motorfűrész-kezelő képzettséget szereztek, bekerültek egy olyan kapcsolathálózati körbe, amely folyamatos szezonális (erdőgazdálkodás, vízgazdálkodás, útfenntartás) munkát kínál számukra a nyílt munkaerőpiacon. Ez utóbbi esetben az integrált környezetben végzett tranzitfoglalkoztatás meghozta a várt eredményt" (Farkas 2012: 17). Sokan azt várták, hogy a képzések után azonnal tartós munkához jutnak, de erre nem nagyon volt példa. A megvalósítók azonban eredménynek tekintik, hogy a projekt során nyújtott minták alapján

többen próbáltak kilépni a közfoglalkoztatásból, kezdtek tartós munkahelyben gondolkodni (akár Egerben is), és többekben tudatosult, hogy gyerekeik iskoláztatása fontos befektetés.

(Szociális munka, szociális ügyintézés.) A megvalósítók a lakhatási részprojektben érintettekkel intenzív szociális munkát végeztek a beavatkozás kezdeti szakaszától. Első lépésként felszínre hozták a családok problémáit és szükségleteit, feltérképezték hiányait és erőforrásaikat, amelyekre a háztartási, illetve egyéni szintű társadalmi integrációs folyamatot építeni tervezték. Az integrált lakókörnyezetbe költözés után a fő cél az volt, hogy új környezetükben erősítsék a családokat, kezeljék a felmerülő konfliktusokat, illetve az új lakhatási formából adódó nehézségeket. Többek között a nem szándékolt, illetve „kvázi-intencionális” következményként megjelenő, megnövekedett rezsiköltségek fizetésének kérdését. A díjhátralékok, a felhalmozott rezsitartozások mind az integrált lakókörnyezetben, mind a közművesített Dankó utcában megjelentek. Egy programbeszámoló (2009) kiemelte, hogy „jelentkezik a gazdálkodás gondja, a megnövekedett rezsi miatt át kell alakítaniuk eddigi pénzbeosztásukat. Ez egy több hónapos folyamat, amelyet egyéni és csoportos tanácsadással igyekszünk segíteni. Ezért csoportos ügyfélfogadást indítottunk kétheti rendszerességgel, ahol kötetlen formában beszélgetünk az új lakhatási feltételekről”.

„A közüzemi számlákat például, engem valahol ez háborít fel, a helyi önkormányzat segélykeretéből kell kifizetni, mert jön, hogy a gyermekének ez meg az kellene, és ha kikapcsolják a villanyt, akkor nem lesz. A villanyszámlát nem tudja kifizetni, a víz számlát nem tudja kifizetni. Tehát nem attól függne, hogy ő a SZETA-s telep-felszámolási programban részt vett vagy sem. Van igénye vagy nincs igénye. Meg tudjuk tanítani őt, hogy hogyan gazdálkodjon normálisan, hogyan éljen vagy nem” (polgármester, 2015).

A telepprogram keretében indított egyik szolgáltatás a meghatározott időben, hetente többször, mindenki számára nyitott szociális segítségnyújtás, ügyintézés volt (a közösségi házban). A szolgáltatás, amely tehermentesítette az önkormányzatot, a családgondozót, hamar ismertté vált a községben, sokan fordultak segítségért, tanácsért a programhoz, illetve az egyesülethez. Ez egyértelműen növelte a beavatkozás és a helyi civil szervezet elfogadottságát. A szolgáltatásoknak azonban más céljaik is voltak: egyfelől viselkedési mintákat nyújtottak az igénybe vevőknek, másfelől csökkenteni tudták azokat a kudarckokat, amelyek az alacsony iskolai végzettségű, mélyszegénységben élő romák ügyintézésének „természetes” velejárói. A projektelemek során együttműködés alakult ki az önkormányzat

szociális ügyintézője, a helyi családgondozó és a program munkatársai között. Utóbbi értékelése szerint „a szociális terület (...) a legfontosabb, mert a program keretén belül közös eseteink voltak, melyeket megbeszéltünk, és nem egyedül gondoztam a családokat, egyéneket” (Belső beszámoló, 2009).

(Gyerekeket, fiatalokat célzó szolgáltatások.) Az iskolásokat célzó tanoda-jellegű foglalkozások, a korrepetálás és a tágabb körnek szóló közösségi-szabadidős programok szintén a közösségi ház szolgáltatásai köré tartoztak. Fontos cél volt a gyerekek és fiatalok megszólítása volt, amihez sikerült megnyerni a helyi óvoda és iskola (az önkormányzat) együttműködését. A pedagógusok segítséget nyújtottak a nyári tábor megszervezésében, sőt, részt vettek a cigány gyerekek balatoni táboroztatásában, figyelemmel kísérték a felzárkóztató képzést. A projekt és az iskolával közösen szerveztek romanapot, közös pályázatot írtak. Az iskolaigazgató – közvetlenül a projekt végén – úgy értékelt, hogy „(...) a gyerekekre van az egyik legnagyobb hatással a program, hiszen új, biztonságos közösségbe léphettek, és ezen kívül a tanulmányi eredményeik is javultak” (Belső beszámoló, 2009). Farkas (2012) szerint Sirokban „a rendszerintegrációban kiemelkedő szerepet játszott az önkormányzat, amelynek magatartása ebben a szituációban irányt mutatott az intézmények számára. (...) A közoktatási intézmények szintén sokat tettek a rendszerintegrációs folyamatok előrehaladásáért. Főként az iskola, amely nemcsak befogadta a tranzitfoglalkoztatottakat, hanem közös programokat tartott, pályázatot írt a településfelmérési projekt megvalósítóival közösen” (Farkas 2012: 16-17).

„Nem egy telepes programtól fog megváltozni a gondolkodásmódjuk, tényleg rengeteg midben befolyásolja őket. Hogy kikerültek a cigánytelepről, teljesen más a környezet, mások az elvárások, más a felelősség. Most már eljutottunk oda, hogy a szülők minél jobb iskolába szeretnék beíratni a gyereket. Nem az van, hogy majd elmész a nem tudom milyen szakmunkásképzőbe, és az sem baj, ha ott nem állsz helyt, vagy nem baj hogy csak nyolc osztályod van. Most már eljutottunk oda, hogy minél jobb iskolába, érettségit adó iskolába (...) Több mindenkiben fogalmazódik meg, hogy diplomája legyen a gyerekeknek” (CKÖ-képviselő, egyesületi vezető, 2015).

5.3.4. Bányaterenye (2009-2011)

Bányaterenyén a Nógrád Megyei Cigány Kisebbségi Képviselők és Szószólók Szövetsége (NMCKKSZSZ) valósított meg településfelmérési programot a 2005-2010 közötti időszak utolsó pályázati konstrukciójának keretében (2009). A helyi civil szervezet 2010-2011 közt, 100 millió forintos támogatásból a város két szegregátumát számolta fel, az ott élő családokat integrált lakókörnyezetbe költöztette. Közfoglalkoztatással és szociális szövetkezet alapításával próbálta a kedvezményezett jövedelmi helyzetét javítani. A települési önkormányzat konzorciumi partner volt a projektben, de a gyakorlatban inkább akadályozta, mint segítette annak megvalósítását. A beavatkozás összességében sikeresnek tekinthető, minthogy a lakóhelyi kirekesztettség és a szélsőséges nyomor felszámolásával megteremtette a társadalmi integráció és mobilitás alapjait, de a társadalmi integráció itt sem teljes.

Bányaterenyén 2012. áprilisban készítettem strukturált interjúkat a NMCKKSZSZ két képviselőjével (a projekt két vezetőjével) és az egyik kedvezményezett család férfi tagjával, aki a projekt során „telepképviselőként” dolgozott (feladata volt a szegregátumban élő családok képviselete, a program és a köztük való kommunikáció segítése).

A település jellemzői

Bányaterenye a Nógrád megye keleti részén fekvő, 21 ezer fős, nyolc települést magában foglaló Bányaterenyei járás központi települése, a megye harmadik legnépesebb városa. A Bányaterenyei kistérség az ország 33 leghátrányosabb helyzetű, komplex programmal fejlesztendő kistérsége közé tartozott, 2014-től kedvezményezett járás⁸². A közel 13 ezer fős város négy településrésze közül Nagybány és Maconka önálló Heves megyei, Kisterenye és Szúpatak Nógrád megyei falvak voltak. Ezek egyesítésével, 1984-ben jött létre a nagyközség, amely 1989-ben városi rangot kapott. 1990-ben és 2001-ben lakónépességének száma meghaladta az 14 ezer főt; 2011-ben már a 13 ezer főt sem érte el⁸³. Az államszocialista bányászváros leszakadása – csak úgy, mint ezen a környéken sok más településé – a rendszerváltás környékén kezdődött meg. „A város gazdasága a szénre alapozva épült ki. Nehéz és könnyűipar települt a városba, a Nagybányi városrészbe a Fűtőber és a Harisnyagyár, míg Kisterenyére a salgótarjáni Acélgyár egyes részegységei kerültek

---

⁸² 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet a kedvezményezett járások besorolásáról

⁸³ <http://nepesseg.com/nograd/batonyterenye>

kihelyezésre. A bányák teljes megszűnése, majd az ipar hanyatlása, a termelés racionalizálása súlyos gazdasági és munkanélküliségi problémákat okozott” (HEP Bányaterenye 2013: 3). A magasabb státuszú népesség igyekezett elköltözni, amely folyamattal párhuzamosan az idős népesség aránya emelkedett, a fiataloké csökkent. „A várost elhagyók elsősorban a munkaképes korúak köréből kerülnek ki. Ennek következtében a város korösszetétele is jelentősen megváltozott, megnőtt az idősek aránya, ez az elvándorlás mellett az alacsony születési számmal is magyarázható” (HEP Bányaterenye 2013: 5). A cigány lakosság aránya a rendszerváltástól napjainkig legalább megkétszereződött: 1992-ben a város lakosságának 13 százaléka (Kertesi–Kézdi 1998), 2013-ban mintegy harmada, a gyerekek közel fele volt roma (Bass 2013).

A városban élő aktív korú (15-64 éves) népesség száma 2005-2013 között több, mint 300 fővel csökkent. A munkanélküliek aránya 2005-ben 12,3 százalék, 2010-ben 13,3 százalék, az országos átlag kétszerese, illetve másfélszerese volt. A közfoglalkoztatás kiterjesztésével a munkanélküliségi ráta 2015-re 7,8 százalékra csökkent, de az országos mutatóhoz viszonyított aránya nem változott (14. táblázat). A közfoglalkoztatási mutató 2013-2015 között 6 százalékról 8 százalékra emelkedett⁸⁴. 2010-ben a helyi Start közmunkaprogram 560 fővel indult, 2012-ben 520 fő, 2013-ben 630 fő dolgozott közfoglalkoztatottként. A járás egészét, tehát a városnál rosszabb helyzetű kistelepüléseket is tekintve, 2013-ban a gyerekes háztartások, illetve a gyerekek fele élt jövedelmi szegénységben (Bass 2013).

14. táblázat: Bányaterenye munkanélküliségi mutatói, 2005-2015 (október 20-i állapot)

Mutató	2005	2010	2013	2015
Munkanélküliség aránya (relatív mutató*), %	12,3	13,3	10,1	7,8
Az országos átlaghoz viszonyított arány, %	2,0	1,6	1,4	1,6
Regisztrált munkanélküliek, nyilvántartott álláskeresők száma, fő	1141	1206	881	695
Munkavégző korú (15-64 éves) népesség száma, fő	9284	9089	8725	8961
"Segélyezettek" (rszs, rát, bpj, fht) száma, fő	522	664	418	349

Forrás: NFSZ. * A nyilvántartott álláskeresők a munkavállalási korú népesség százalékában.
http://nfsz.munka.hu/engine.aspx?page=afsz_stat_mep_2017

Kertesi és Kézdi (2014) becslése szerint – 2006-2010 közötti adatokat elemezve – a bányaterenyei általános iskolások 27 százaléka volt roma. Ezzel Bányaterenye a kutatás száz városból álló mintájában a hatodik legmagasabb roma tanulói aránnyal rendelkezik (Kertesi–

⁸⁴ <http://kozfoglalkoztatatas.bm.hu/>

Kézdi 2014). Járási (korábban kistérségi) központként többiskolás település, ahol súlyos probléma az iskolák közötti szegregáció. A város korábbi közoktatási esélyegyenlőségi helyzetelemzése (2008) kiemelte, hogy az akkori három iskolai telephely között jelentős volt a szegregáció mértéke⁸⁵. 2012-ben a KLIK–tankerülethez tartozó általános iskolákban tanuló 1200 gyerek 66 százaléka hátrányos helyzetű, 30 százaléka halmozottan hátrányos helyzetű volt. Az évekkel korábban is szinte csak a középosztálybeli (nem cigány) tanulókat fogadó egyházi iskola 300 tanulójának 30 százaléka minősült hátrányos, és mindössze 7 százaléka halmozottan hátrányos helyzetű tanulóknak⁸⁶, itt tehát alig tanulnak cigány gyerekek.

Lakóhelyi szegregáció (a beavatkozás célterülete)

A KSH 2001-es szegregációs térképe két szegregátumot jelzett a városban, amelyekben összesen 470 fő, Bátorterenyre akkori lakosságának három százaléka élt. Ugyanakkor, „a szegregációs folyamat (...) nem állt meg az elmúlt 10 év alatt, hanem tovább húzódtott jól láthatóan a vasút mentén. Mára már a Vasút út, a Kúria út és az Ady Endre út is ugyanolyan szegregációs mutatókkal rendelkezik, mint a Várhegy-Dankó út szegregátum” (HEP Bátorterenyre 2013: 25). A 2011-es népszámlálási adatok alapján emelkedett a szegregált területek száma. A lehatárolt öt szegregátumból három a kisterenyei, kettő a nagybátonyi településrészen található⁸⁷. „Az alacsony komfortfokozatú lakások aránya a közelmúlt fejlesztéseinek köszönhetően jónak mondható a város egészét nézve (10,5%), az arány a szegregátumokban is javuló tendenciát mutat, de a városi átlaghoz képest még mindig többszöröse (29,4-71,4%)” (Megalapozó vizsgálat 2015: 41). Az esélyegyenlőségi program szerint 2012-ben közel száz ember élt olyan szegregátumban, ahol a házak harmada „teljesen elhanyagolt és leromlott állapotú”, illetve mintegy fele „szocpolos” ingatlan vagy az 1960-as, 1970-es években épült házakból, valamint régi parasztházakból állt. Ráadásul a szegregáció kialakulása nem áll meg jelen állapota szerint, mert Bátorterenyre bátonyi-ófalusi része további településrészeket veszélyeztet a városon belül, illetve a külső településrészekben (HEP Bátorterenyre 2013). A településfelmérési program nem érintette ezeket a lakóövezeteket, mivel a város két külterületi, a központtól távol eső, elszigetelt területére koncentrált, ezeket

---

⁸⁵ Lásd erről: Közoktatási esélyegyenlőségi helyzetelemzés (Kórodi Miklós, Vég Zoltán Ákos, 2008). In. Bátorterenyi Kistérségi Tervdokumentum. Bátorterenyre 2009. p. 145-150.

<https://www.palyazat.gov.hu/download.php?objectId=15098>

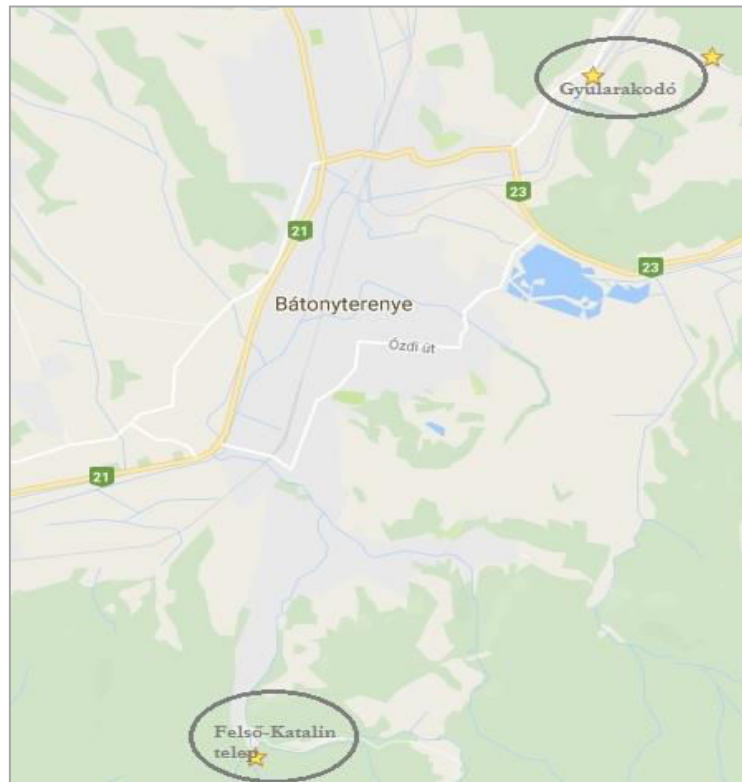
⁸⁶ KIRSTAT 2012. adatok alapján.

http://dload.oktatas.educatio.hu/megyei_fejlesztési_tervek/Nograd_Megyei_Fejlesztési_Terv_2013.pdf

⁸⁷ Az önkormányzat a szegregációs folyamatok kiterjedésére válaszul elkészítette a város 2. integrált településfejlesztési stratégiáját, benne anti-szegregációs programmal (II. ITS 2015).

szüntette meg. A beavatkozás célterülete Gyularakodó és Felső-Katalin telep, két korábbi bányászkolónia voltak (15. ábra), amelyek a teleptipológia alapján a „településtől távoli munkáskolóniák”, illetve városi szegregátumok, „slumosodó munkáskolóniák”.

15. ábra: A telepfelszámolási program célterületei Bátorlyterenyén

Térkép forrása: Google Map.

A több mint százéves Gyularakodón a beavatkozás előtt egy tradicionális oláh cigány nagycsaládhoz tartozó öt háztartás, 22 fő élt. A telepen az egyetlen civilizációs eszköz a villany volt, vízhez közkútról jutottak az ott élők, a különböző szolgáltatásokért (óvoda, iskola, bolt, egyéb intézmények) három-négy kilométert kellett gyalogolni; tömegközlekedés (busz) nem járt arra⁸⁸. A lakosságcsere már az 1980-as években megkezdődött. A bányászok elköltözésével és kihalásával párhuzamosan a legszegényebb, máshonnan kiszorított cigány családok költöztek ide, illetve a legrosszabb helyzetűek maradtak a településrészen. A rendszerváltás után öt évvel (1995) a szegregátum mellé szemétkerakót telepített a város, amely veszélyeztette a lakók egészségét, és tovább rontott az egyébként sem emberhez méltó lakhatás feltételeken. Felső-Katalin telep, illetve Alsó-Katalin puszta (megközelítőleg ugyanazt a területet jelölik) a Szoros-patak melletti bányában dolgozók kolóniájaként jött létre az 1950-es évek iparosítása során, majd az ismert folyamatok mentén szegregálódott. A

⁸⁸ Lásd erről: Orosz 2012.

telepfelszámolás előtt tizenegy romungró családban 42 ember élt itt, lakhatásra alkalmatlan, komfortnélküli bérlakásokban, a legegyszerűbb civilizációs feltételek nélkül, távol a városi szolgáltatásoktól, intézményektől (bár erre legalább járt busz). A lakók többsége nem rendelkezett hivatalos okmányokkal, önkormányzati bérlakásába nem volt bejelentve, illetve semmilyen jogviszonyban nem állt a települési önkormányzattal (így például lakásfenntartási támogatást sem igényelhetek). A két szegregátumban összesen több, mint hatvan ember élt szélsőséges társadalmi és térbeli kirekesztettségben, akiknek semmilyen kapcsolódásuk nem volt a városhoz, amely, bár érzékelte a problémát, kezelésére egyáltalán nem törekedett.

„Gyula-aknáról jöttünk (...) anyám ment oda elsőnek lakni, ott utaltak ki neki lakást {1983-1984-ben}. De kegyetlen hely volt, az iskoláztatástól kezdve az ég adta világon, úgy hogy kegyetlen volt ott a helyzetünk. (...) Korábban rengetegen éltek ott, korábban ezek ilyen bányászlakások voltak. Az öregek, magyarok régebben mind ott laktak, csak ők már 60, 70, 80 évesek voltak. Volt, aki meghalt, volt, aki elköltözött. Úgyhogy legjobban mi maradtunk ott, cigányok. (...) ahogy költözött be egy cigány, költözött ki egy magyar ember. (...) Igazából úgy mondták, hogy ott már nem maradtak, csak az oláh cigányok, mert többségük oláh cigány volt. (...) Nagyon messze volt mindentől. Ha jött a tél, akkor egyáltalán nem volt csapvíz, egy helyen volt olyan, hogy volt csapvíz, sehol máshol nem volt. Nyáron meg nem tudtuk megoldani a buszjáratot, egyszer ment, fél nyolckor. Tehát akármilyen betegség miatt be kellett jönni, 5-6 kilométert gyalogoltunk” (kedvezményezett, projektmunkatárs, 2012).

„Az önkormányzat azt mondta, hogy Gyula-akna még rajta sincs a térképen, nem hogy még házat kapjunk. Kegyetlen volt a helyzet, nagyon-nagyon rossz volt a helyzet. Nem beszélve arról, hogy nem messze volt tőlünk a szemételep, nyáron az elviselhetetlen. A nyári időszak az nagyon-nagyon veszélyes volt. (...) Kétfelől jött a csapás, mert egyfelől jött a szemételepről, meg jött a gyárból. Amikor elkezdtek törni a szilíciumot meg a mangánt, akkor ott olyan porfelhő volt, hogy az kegyetlen, hatalmas füst. Meg volt olyan, hogy ott égették a gumiktól kezdve az ég adta világon mindent” (kedvezményezett, projektmunkatárs, 2012).

„A kolónia-telepet állandóan toldozgatták-foldozgatták, javították, de ott tulajdonképpen normális véce nem volt. (...) Egy borzalmas helyzet volt, roma és nem roma lakosok együtt, akiknek valamikor egy részük a bányában dolgozott, és aztán megöregedett, és ott maradt. Az ő gyerekeik, illetve hát, akik ugye, költöztek ide-oda. (...) Gyula-rakodó egy lelkiismereti probléma volt, hogy ha most meg lehet csinálni, akkor most végre megcsináljuk. (...) A másik ilyen adósságunk volt, nem a várossal szemben, hanem az emberekkel szemben, ez Katalinpuszta, ami szerintem a város szégyene volt” (szakmai vezető, egyesületi vezető, 2012).

A beavatkozás tervezése és megvalósítása

Előzmények, kezdeményezés és tervezés

A bátonyterenyi telepfelszámolást a városban és környékén működő, tapasztalt civil szervezet kezdeményezte és valósította meg. A Nógrád Megyei Cigány Kisebbségi Képviselők és Szószólók Szövetsége (NMCKKSZSZ) 1996-ban jött létre azzal a céllal, hogy segítse a Nógrád megyei cigány lakosság érdekérvényesítését, illetve eljárjon minden olyan esetben, amikor a romák hátrányos megkülönböztetést szenvednek el. A szervezet legfőbb tevékenysége a hátrányos helyzetű, főként cigány gyerekek iskolai előmenetelét segítő tanoda-hálózat fenntartása, amely mellett számos további programot, projektet valósítottak meg és valósítanak meg jelenleg is.

A szövetség aktívan részt vett a Bátonyterenyi kistérség leghátrányosabb helyzetű kistérségeket célzó projektjének kialakításában, illetve a kapcsolódó integrált városfejlesztési stratégia és egyéb fejlesztési dokumentumok tervezésében. A telepfelszámolási konstrukció megjelenését (2009) felkészülten várták, és az akcióterületen végzett korábbi tevékenységeik is azt erősítették, hogy élni kell a pályázati lehetőséggel. Gyularakodón 1998-ban kisléptékű közegészségügyi fejlesztést valósítottak meg: kinti vécéket, konténereket helyeztek ki a telepre, ami összességében legfeljebb tűzoltásként értelmezhető, hiszen ezzel csak konzerválni tudták a településrészen élők kirekesztettségét. A szervezet tehát régóta ismerte a telepek állapotát, az élők helyzetét, mégis, csak a konstrukció végén, 2009-ben pályáztak. *„Magát a problémát azt érzékeltük, de valahogy úgy voltunk vele, meg a pályázati kiírások, a finanszírozások is úgy alakultak, hogy nagyon nem mertünk belevágni. (...) Ennél a pályázati kiírásnál fejlődött a szervezet arra a szintre, hogy azt mondtuk, megpróbáljuk”* (projektvezető, 2012).

A tervezési szakaszban, amikor a civil szervezet felmérte a potenciálisan érintett családok igényeit és erőforrásait, a helyi politika támogatta az ügyet (2009). Az önkormányzat konzorciumi tagságáról, amely a pályázati kiírás szerint kötelező, képviselőtestületi határozatot fogadtak el. A választások után (2010) megváltoztak a politikai viszonyok, a testület egy része szembefordult a projekttel, nem akarta támogatni. Voltak képviselők, akik nyíltan (szórólapokon, fórumokon) elutasították a telepi cigányok városba költöztetését. Ezzel

megalapozták a projektet körülvevő társadalmi-politikai légkört, még ha végül az önkormányzat támogatta is a pályázat benyújtását (vállalta a konzorciumi partnerséget).

„Új választások voltak, és a képviselőtestület nagy része megmaradt, úgy maradt meg, hogy akik előtte ellenzékben voltak, azok lettek a döntéshozók. A polgármester úr (...) nem volt benne az előző testületben, azt kérte, hogy menjünk el egy képviselőtestületi ülésre, és tájékoztassuk az új testületet, nézzük meg, hogy ők a konzorciumi megállapodásban mit vállaltak. (...). A testület ugyanazokból a tagokból állt, kvázi azt a programot is, amit beadtunk, már megszavazták egyszer. Most senki nem akart erre emlékezni. (...) Ráadásul a Jobbiknak is bekerült egy képviselője a testületbe, és az történt, hogy ezután a zárt ülés után az egész városban megjelentek a szórólapok, rajta voltak a házak, amiket mi meg akarunk venni, a Jobbiknak egy teljes anyaga, hogy mi be akarjuk ide költöztetni, ezeket a nem tudom én, milyen cigányokat. (...) Bátonyterenyén, egy 14 ezres városba 15 család be akar költözni, 64 ember, és kitört a háború, annyira durva volt. Mindenfélét írogattak rajta, aminek semmi köze nem volt a valósághoz, de az én postaládámba is bedobták. (...) És akkor én elmentem az önkormányzathoz, a polgármesterhez, és megkérdeztem tőle, hogy ez hogy kerülhet ki. Bejelentést tettünk a közigazgatási hivatalnál, mert szerintem ez abszolút törvénysértő. (...) De ettől az történt, hogy a város különböző pontjain a polgármester úr szolgálatba helyezte magát, és mindenütt elkezdett lakossági fórumokat tartani, hogy a 14 ezres városba 64 ember be fog költözni” (szakmai vezető, egyesületi vezető, 2012).

A projekt tervezési szakaszában a megvalósítók közel 150 millió forintos költségvetéssel számoltak, de a konstrukció keretében legfeljebb 100 millió forintra lehetett pályázni, ami – egy figyelmetlenség miatt – a beadási határidő előtt nem sokkal derült ki: „A pályázat véglegesítése előtt fél órával kiderült, hogy mi itt 150 millióra pályáztunk, de csak 100-ra lehet. Tehát ott radikálisan elkezdjük lecsökkenteni a költségeket, és ennek a későbbiek folyamán kárát is láttuk” (szakmai vezető, 2012). A megvalósítás során tehát az eredetileg tervezett költségeknél jóval kevesebb pénzből kellett megvásárolni 16 ingatlant, elvégezni a szükséges komfortosítást, felújítást, a házak felszerelését, berendezését. A költségcsökkentés miatt a menedzsment 2010. decembertől önkéntesként dolgozott a projektben.

Beavatkozási területek, hatások és következmények

A NMCKKSZSZ vezetésével, a települési önkormányzat és a cigány kisebbségi önkormányzat partnerségével benyújtott projekt 100 millió forint támogatás nyert a Szociális és Munkaügyi Minisztérium 2009-es pályázati felhívásának „A” komponense keretében. Erre

a 15 ezer főnél kisebb lélekszámú települések pályázhattak. (A „B”komponenst azon települések számára írták ki, ahol 2005-2009 között már bonyolítottak le helyi projektet.) Az 870 millió forintos kerettel kiírt konstrukció célja a telepeken, telepszerű lakókörnyezetben élők társadalmi és gazdasági kirekesztettségének megszüntetése, a szegregált lakókörnyezet felszámolása, az onnan kikerülő emberek életminőségének javítása volt. Fejleszteni kellett a lakhatási feltételeket, a munkaerőpiaci és szociális helyzetet, az egészségügyi, oktatási, szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférést⁸⁹. A lakhatási részprojektben kedvezményezett háztartásokban legalább egy főnek rendelkeznie kellett rendszeres jövedelemmel. Ezt felzárkóztató és szakmát adó képzésekkel, kompetenciafejlesztésekkel segítették elő a megvalósítók⁹⁰. A célkitűzések, leginkább a „társadalmi-gazdasági kirekesztettség megszüntetése”, ebben az esetben sem tekinthetők reálisnak, a lokális beavatkozások önmagukban nem képesek felszámolni az összetett kirekesztettséget.

A 17 hónapos „Bátonyterenyi Telep-program” fő célja két szegregátum felszámolása, lakóik integrált környezetbe költöztetése volt. A „komplex társadalmi integrációt” a munkaerőpiaci részprojekt, szociális szövetkezet, szociális munka és ügyintézés, egészségügyi szűrések, tanulás-segítés, kulturális-szabadidős programok szolgálták. A projekt hivatalosan 2010. márciusban kezdődött meg, és 2011. júliusban fejeződött be. Az első támogatási összeg viszont csak 2010. decemberben, tehát tíz hónapos késéssel érkezett meg. A szervezet így csak jelentős késéssel tudta ténylegesen megkezdeni a projektet. Ennek az volt a legnagyobb veszélye, hogy a telepi családok elvesztik bizalmukat a megvalósítók iránt, ami a projekt egészének sikerességét veszélyeztette volna. A NMCKKSZSZ folyamatos kapcsolattartással és ösztöndíjjal támogatott felzárkóztató képzéssel hidalta át a várakozás időszakát.

(Lakóhelyi szegregáció felszámolása, lakhatási feltételek javítása.) A civil szervezet tizenöt cigánytelepi családot költöztetett integrált lakókörnyezetbe úgy, hogy közben intenzív szociális munkával segítette beilleszkedésüket, társadalmi integrációjukat. A kedvezményezettek konszenzusos döntése alapján a sokgyerekes családok élveztek prioritást, velük kezdték meg a kiköltöztetéseket. Kilenc háztartás számára Bátonyterenyén, hat családnak környező kistelepüléseken (Mátraverebély, Nemti, Rákócziánya) vásároltak ingatlant; közülük egy család a Bátonyterenyétől 40 kilométerre lévő Zabarba költözött. Egy

---

⁸⁹ Pályázati felhívás telepeken és telepszerű lakókörnyezetben élők integrációjának támogatására (ROM-TP-09-A/B) . http://www.pafi.hu/_pafi/palyazat.nsf/ervdocidweburlap/9411D796B12AA57BC125769E0063749F

⁹⁰ Lásd erről: J/4456. számú Beszámoló (2009-20011).

tízfős háztartásnak Nemtiben (7 km) tudtak házat vásárolni, mivel a rendelkezésre álló pénzből Bátonyterenyén nem tudtak megfelelő méretű ingatlant venni. A házakat szükség szerint komfortosították, felújították a projekt keretében szervezett, közfoglalkoztatottként dolgozó brigádok közreműködésével. Segítettek a lakások felszerelésében, berendezésében. A díjhátralékok, rezsitartozások megelőzése érdekében a lakásokat kártyás villanyórával szerelték fel, a vezetékes gázt, ahol volt, leszereltették, illetve a megvalósítók koncepciója szerint csak olyan ingatlant vásároltak, ahol lehetőség nyílt vegyes-tüzeléses rendszer kialakítására. Ezzel igyekeztek megakadályozni az eladósodás „kvázi-intencionált” következményét. Az eszköz hatékonynak bizonyult, rövid-távon legalábbis, sikerült megakadályozni díjhátralék felhalmozódását. A „lakbér” fizetéssel viszont sokan elmaradtak, aminek persze nincsenek olyan következményei, mintha a közszolgáltatók felé tartoznának.

„Nagyon alábecsültük a dolgokat, például ilyenekben, hogy már csak 100 ezer forint maradt egy lakás berendezésére. Végtelen volt a szegénység (...) Volt olyan, hogy az egész sornak egy lábasa volt, vagy egy lavór volt, vagy, hogy evőeszköz nem volt, kályha nem volt. Tehát nem tudunk mit elhozni. És megvettünk egy olyan lakást, amiben normálisan elférnek, és rögtön azzal szembesültünk, hogy három kályhát kell vennünk, mert tél van. És a három kályha már több volt, mint 100 ezer forint, és akkor még nem volt ágy, asztal, szék, még semmi nem volt. (...) Nemtiben 10 fekvőhelyet vettünk meg, 15 ezer forintért darabját, és akkor még csak ágy volt, még szekrény nem volt, még asztal nem volt, még konya sem volt, meg kályha sem volt. Nagyon-nagyon alábecsültük ennek a költségét” (szakmai vezető, egyesületi vezető, 2012).

„Abban biztosak voltunk, hogy ezek a családok nem lesznek képesek fenntartani a lakásukat. (...) Ha javulna a családok jövedelemszerző képessége, akkor lehetőség nyílna számukra, hogy áttérjenek a kényelmesebbre, de még a fatüzelés megoldása is időnként gondot-problémát okoz” (projektvezető, 2012).

Az ingatlanok megvásárlását eleinte nagymértékben nehezítette a helyi politika által generált lakossági ellenállás. A Jobbik szóróanyagokkal⁹¹, az alpolgármester lakossági fórumokon, aláírásgyűjtéssel igyekezett a projekt ellen hangolni. Ennek hatására a tulajdonosok egy része hirtelen elállt az eladási szándéktól annak ellenére, hogy Bátonyterenyén sem (volt) könnyű házat értékesíteni. További *nem szándékolt* következményként, az eladástól vissza nem riadó tulajdonosok megemelték az eladási árakat abban a tudatban, hogy a programnak van pénze,

⁹¹ http://batonyterenye.jobbik.net/JobbikBt/Jobbik_Batonyterenyeert-2010november.pdf

illetve a kialakult kényszerhelyzetben (kevés alkalmas ingatlan) jóval a reális ár fölött adhatják el házukat. A három-négy millió forintos ingatlanok ára néhány hónap alatt, miközben a program a támogatási összeg érkezését várta, öt-hat millió forintra emelkedett, amivel a megvalósítók nem számoltak. Mindezek ellenére sikerült áthidalni az akadályokat, hiszen 2010 év végén – kb. egy hét alatt – tizenegy házat vásároltak. Végül nem nagyon akadt olyan tulajdonos, aki ne adta volna el ingatlanját a projektnek.

„A Jobbik kiadott ilyen kiáltványt. Az egész emberiség bevolt itt lázadva. Fórumokat szerveztek (...) Én még annyi embert nem láttam együtt, hát az iskola kevés volt, a gimnáziumba kellett bemenni, annyi ember volt (...) Mondja a hátamnál a pali, hogy fel kell gyűjtani éjszaka, vagy akármikor, este oda kell menni, be kell dobálni (...) gyulladjon fel a ház. (...) Ez volt a legnagyobb problémájuk, hogy mi beköltözzünk, hogy mi nem tudunk beilleszkedni. Épp ezt magyaráztam az embereknek, az egész családom itt született Terenyén, itt lakunk, idejárnak dolgozni, orvoshoz, az ég adta világon mindenhová, hát az nem igaz, hogy nem ismert senki. (...) Nekem az a gyanúm, hogy itt nagyon sokat beletett az alpolgármester, szerintem ő volt az egyik legnagyobb uszító. Az előző önkormányzatnál olyan simán ment minden” (kedvezményezett, projektmunkatárs, 2012).

„A házokról lekerült az eladótábla. És akivel már megállapodtunk abban, hogy meg fogjuk venni a lakását, visszalépett a vásárlástól. Tehát ott voltunk egy olyan helyzetben, hogy nem tudjuk, hogy mi lesz (...) Viszont azt már láttuk, hogy azok a pénzek, amiket beterveztünk a lakásokra, itt el is fognak. Tehát ez a jobbikos ügy, amiben egyébként az önkormányzat részéről az alpolgármester is benne volt, ez tulajdonképpen a mi életünket iszonyatosan megnehezítette, mert tudtuk azt, hogy zéróra nem fogunk kijönni. Azt történt, hogy amikor elkezdtük, hogy, na, akkor most körbe nézünk, akkor kiderült, hogy az ingatlanárak már nem ott vannak, mint három hónappal ezelőtt. (...) Mindenkit visszahívtam, akinek följánlott ingatlana volt, olyat is, aki vissza is mondta, és mondtam, hogy december 22-én megérkezett a pénz, itt van a számlánkon, annyit tudunk érte adni, amit most másodszor mondtak. Ha úgy tetszenek gondolni, hogy eladják, akkor, ha ma kikérik a tulajdoni lapot, vagy holnap, akkor mehetünk az ügyvéd úrhoz, megvesszük az ingatlant, készpénzben kifizetjük, már úgy, hogy átutaljuk. Megkötjük a szerződéseket, és akkor még ebben az évben le tudjuk bonyolítani. Féltünk is, nem tudtuk, mi változik a jogszabályban, és akartunk sietni. (...) 11 lakást meg tudunk venni a két ünnep között. (...) Azt mondtam, 10 perc múlva visszahívom, tessenek gondolkodni, 10 órakor kezdünk, addig választ szeretnék kapni. Nem volt olyan, aki nem adta volna el a lakást” (szakmai vezető, egyesületi vezető, 2012).

Az ingatlanok a NMCKKSZSZ tulajdonába kerültek, amelyekre ötéves elidegenítési tilalmat jegyeztek be. A lakók havi bérleti díjat fizettek, amelyet a szervezet öt év után egy összegben visszafizetett a családoknak. A tulajdonviszonyokat nagymértékben alakította az önkormányzat diszkriminatív intézkedése, amellyel a telepről kiköltöző családok több, mint harmada esett el jelentős mértékű anyagi forrástól, amelyet önrészként használhattak volna fel a lakásvásárlás során. Az önkormányzat nem fizette ki az első lakáshoz jutók helyi támogatását azoknak, akinek pedig érvényes bérleti szerződésük volt a két felszámolt szegregátumban. Inkább megváltoztatták a helyi rendeletet arra hivatkozva, hogy a városnak erre nincs pénze. A telep képviselője hat-hét családról tudja, hogy járt volna nekik a többszázezer, akár egymillió forintos összeg.

„A gyerekekre kell fizetni 500 forintot, a felnőttekre kell fizetni ezer forintot. Csak sokan félreértelmezik, mert azt hiszik, hogy ez lakbér. Ez nem lakbér, hanem ez az lesz, amikor nekem 5 év múlva (...) lehet, hogy lesz 200 ezer forint az átíratás. Honnét a fenéből tudok majd szerezni ennyi pénzt. Így meg már megvan, névre szólóan mindenkinek külön van téve a pénz, és akkor 5 év múlva menjünk oda, lesz 160 ezer forint. (...) Egyfajta spórolás is ez, mert magunktól havi szinten biztos nem tennénk be 4 ezer forintot sehova” (kedvezményezett, projekt munkatárs, 2012).

„Az önkormányzat megtette azt velünk, aki egyébként konzorciumi partner volt, hogy amikor kértük, hogy akiknek rendes lakásbérleti szerződésük van, azoknak fizessék ki a lelépési díjat, akkor megszüntették ezt. Arra hivatkozva, hogy az önkormányzat szegény és nincsen erre pénze. (...) tulajdonképpen azért is ilyen nagymértékű a hiány {a program költségvetésében}, mert az önkormányzati pénzek nincsenek benne, amit a családoknak meg kellett volna kapniuk. Volt olyan család, aminek 1,1 millió forint járt volna” (szakmai vezető, egyesületi vezető, 2012).

A családok nagyon rossz, a civilizációs eszközök többségét nélkülöző lakáskörülmények közül, lakhatásra alkalmatlan épületekből kerültek összkomfortos, megfelelően felszerelt, emberi méltóságukat helyreállító új otthonokba. A program lezárása után egy évvel a szakmai vezető 80 százalékra (12 család) becsülte az integrált lakókörnyezetbe sikeresen beilleszkedett családok arányát. Azzal együtt, hogy az önkormányzathoz érkeztek – többnyire alaptalannak bizonyuló – bejelentések arról, hogy a beköltözött romák nem tartják be a „társadalmi együttélés szabályait”. A szomszédság, az integrált mikrokörnyezet új mintákat közvetített a családok számára, segítve ezzel társadalmi integrációjuk, illetve szociális/normatív

integrációjuk erősödését. A térbeli izoláció megszűnése hozzájárult a társadalmi-közösségi részvétel lehetőségeinek növeléséhez. Többek között, azzal, hogy a gyerekek jóval könnyebben jutottak el a tanodába, iskola utáni programokra; baráti társaságuk bővült; a keretek, amelyek között „mozoghattak”, kitágultak. Mindezek pedig alapjaiban határozzák meg a későbbi életesélyeket, a társadalmi integrációt. Összességében, a cigánytelepen élők kirekesztettségi dimenziót tekintve, több területen tapasztalhatók kedvező, *szándékolt integrációs hatások* (szegregált, telepszerű lakókörnyezet; szélsőségesen rossz lakáskörülmények; fogyasztás, többségi normakövetés hiányai, kudarcai; társadalmi-közösségi részvétel hiányai).

„Amikor már megvolt a ház, és tudtuk, hogy ki fog oda költözni, akkor a családdal együtt eljöttünk, bemutattuk a szomszédoknak, hogy ők fognak ideköltözni, szeretnénk a segítségüket kérni, hogy ők is itt jól érezzék magukat. És nem volt olyan, aki azt mondta volna, hogy nem lesz ebben partner. Nem alakult ez olyan rosszul. (...) Az egyik szomszédval jóban van, az kölcsönadja neki a gépeket. A másik szomszédnak egy ideig átköszönt, mikor együtt kapáltak, és az nem fogadta, és egyszer megkérdezte tőlem, hogy mit csináljon. Mondom neki, semmit. Tessék köszönni, ha nem köszön, nem köszön. Tehát ott nekik ilyen szempontból nehezebb volt az élet, mert valamiért 'be voltak oltva' ellenük” (szakmai vezető, egyesületi vezető, 2012).

„Mind a két telepről, ahonnan kikerültek emberek, tehát teljesen mindegy, hogy hova kerültek, vagy milyen házba kerültek, de az a helyzet meg a másik helyzet, tehát a Katalint is mondom meg Gyulát is, teljesen ég és föld. Azt kell figyelembe venni, hogy nekem három gyerekelem jár iskolába, nem kell 6 órakor kelnie, elég a gyerekeknek fél nyolckor felkelni, és nyugodtan beérnek az iskolába, és nem sárban, mocsokban. (...) Ha nem lettek volna a gyerekek, meg nem jártak volna iskolába, én be se jöttem volna. (...) De így, hogy a gyerekek, esküszöm, a szívem leszakadt reggel, a jéghidegben, volt, amikor nem jött a busz, és a gyerekek 10 meg 14 fokos hidegben ott álltak félórát a busznál, és semmiféle programban nem tudtak részt venni. Az, hogy iskolán belül csinálnak valami programot, úszni mennek, a gyerek ment volna focizni, nem tudott, mert egyszerűen nem volt busz. Sehova az égedta világon, vége volt az órának, jöttek haza a gyerekek. (...) Hazajönnek, azt akkor felnőtt emberek között vannak, semmit nem tudtak a gyerekek tanulni egymástól. Itt, abban a pillanatban, ahogy bekerültünk, barátok voltak, barátnők voltak, teljesen más volt a gyerekeknek (...) A gyerekek bementek az iskolába, főleg mikor ilyen esős időszak volt, hát körülbelül olyan egy kilométert kellett nekik gyalogolni a buszmegállóból. Mikor elérték a gyerekek tiszta sarasak voltak, hát nem tudunk mit csinálni, hát most mit csináljunk. (...) {A szomszédval} egymásnak segítünk, amiben tudunk. Mert van, amikor azt mondják a nejemnek, hogy figyelj már, hozzá már kenyeret.

Tehát olyan, hogy oda mernek adni a feleségemnek 20 ezer forintot, tehát olyan nagy már a bizalom. A saját gyerekének, a lányának nem meri odaadni a pénzt, mert a lány nem biztos, hogy visszahozza. A nejemnek meg odaadja zsömlére vagy akármire, segíünk egymásnak” (kedvezményezett, projekt munkatárs, 2012).

„Eltűzelték a kerítést, eladta a fürdőszobát’. Mindig hívogatott a jegyző vagy az alpolgármester úr. Mondtam, hogy gyertek le, üljünk be az autóba, menjünk körbe, és győződjek meg róla saját magatok. És akkor látták egyrészt a kertet, ahol volt, tényleg mindenki beültette. És azt tapasztalták, hogy tényleg megtartják az ingatlanjaikat, nem igazak ezek a híresztelések” (projektvezető, 2012).

(Szociális szövetkezet, képzés és közfoglalkoztatás.) Bányaterenyén felzárkóztató és OKJ-s képzéseket szervezetek és lehetővé tették a B-kategóriás jogosítvány megszerzését. A képzési elem keretében tizenegy fő fejezte be az ötödik-hatodik, illetve a hetedik-nyolcadik osztályt, a tanoda pedagógusainak közreműködésével. Szintén tizenegy fő szerzett jogosítványt, és többen (15-20 fő) megismerkedtek a számítógép-használat alapjaival. OKJ-s hulladékgyűjtő, fakitermelő, szociális gondozó-ápoló vagy targoncakezelő képesítést 18 fő szerzett. A képzést és foglalkoztatást a hulladékgyűjtésre és a fakitermelésre építették annak érdekében, hogy a szervezet más projektjeiben, illetve a szociális szövetkezetben hulladék-kezelőként, fakitermelőként tudják foglalkoztatni a kedvezményezett családok tagjait. Az OKJ-s képzéshez kapcsolódó szakmai gyakorlatot azonban nehezen tudták megszervezni, a bányaterenyei intézmények nem fogadták a három roma szociális gondozót, akiknek így az ötven kilométerre lévő Gyöngyösön kellett gyakorlati helyet szerezni. Az integrált lakókörnyezetbe költözött családokból, a kiírásnak megfelelően, egy-egy fő a NMCKKSZSZ-nél vagy a települési önkormányzatnál dolgozott hatórás munkaviszonyban, közfoglalkoztatottként.

„Azt gondolta volna az ember, hogy ha kiképezek három szociális gondozót, akkor minden további nélkül helyben örülnek neki, hogy kapnak iksz-időre ingyen munkaerőt. Az új intézményvezető abszolút azt gondolta, hogy mi fizessünk még azért, hogy odamehessen (...) És hát akkor inkább Gyöngyösre kellett hordani őket, tehát azért egy kicsit túlbonyolította a költségeket” (projektvezető, 2012).

A szociális szövetkezet célja elsősorban az integrált környezetbe költözött családok jövedelem-kiegészítése, kiadás-csökkentése volt (állatok bértartásával, papír-brikett

előállításal, fakitermeléssel). A szövetkezetben – a projekt keretében – közfoglalkoztatottak dolgoztak, akiknek jövedelmét természetbeni juttatásokkal (brikett, fa) egészítették ki. A bértartást vállalók családonként két malacot kaptak otthoni tartásra; az egyiket a szövetkezet számára, a másikat maguknak nevelték. A szövetkezeti tevékenységek, illetve az ahhoz kapcsolódó képzési - közfoglalkoztatási elemek érdemben nem javították a munkaerőpiaci esélyeket, a rendszerintegrációt. A jövedelmi szegénység nem, vagy (időlegesen) alig mérséklődött. Ugyanakkor, mind a képzéseknek, mind a szociális szövetkezetnek vannak integrációs hatásai. A telepképviselő szerint még az általános iskola befejezése sem haszontalan, mert láthatólag javítja az érintettek önértékelését. A képzettség-végzettség szintjének emelkedése (amihez befektetett energia szükséges) mintát adhat továbbá a mikroközösségen belül, ami pedig egyaránt kedvezően alakíthatja a normatív- és a rendszerintegrációt. A szociális szövetkezet aktivizálta a romák egy részét, növelte a közösségi kohéziót, javította a „szolidaritáskapcsolatokat”. Összességében, bár a rendszerintegratív elemek terén – egyelőre – nem hozott érdemi előrelépést (nem is volt célja), a szociális/normatív integrációt erősítette.

„A szövetkezet megalakult, de még erősödnie kell. Bejött 280 ezer forintunk a malacból, ezt vissza akarjuk forgatni, de már nem malacba, hanem valószínű, hogy kacsákat fogunk venni. És ez is úgy lesz, hogy a felét ott hagyjuk neki, a másik felét visszahozzuk. Megpróbálunk majd nekik abban segíteni, mert ez még a szövetkezetnek egy minimális kezdeményezése. A szövetkezet tényleg egy igazi szociális szövetkezet, egy forintot nem termel, de majd egyszer eljön valószínűleg az is. Nemrég tartottunk egy összejövetelt, és itt voltak azok az emberek, akik egyébként a telepes programból beléptek a szövetkezetbe, és jöttek a jobbnál jobb ötletek. (...) A telepesek nagy része dolgozott, vágták a papírt, áztatták, keverték, nyomták, és amikor megszáradt, szétszítottuk közöttük. Tehát ez most itt egy nagyon belső kör volt. Úgy csináltuk, hogy 35 ezer 625 forint volt a bérük, mert hatórás munkába tudtuk csak őket fölvenni, de amit megtermeltek, azt egyenlő arányban a tíz család között osztottuk szét, ez volt benne a szövetkezeti elem, hogy senki nem kapott se többet, se kevesebbet” (szakmai vezető, egyesületi vezető, 2012).

5.3.5. Az esettanulmányok összegzése – mikroszintű hatások és következmények

Az esettanulmányok alapján, a lokális beavatkozások akkor tudtak jelentős szándékolt társadalmi integrációs hatást elérni, ha felszámolták a társadalmi-térbeli kirekesztődés súlyos tüneteit, a szegregátumokat. A cigánytelep felszámolása önmagában azonban nem jelenti a „mögöttes” nyomor felszámolását. A térbeli integráció és az emberhez méltó lakhatás nem elégséges, de szükséges feltételei a társadalmi integrációnak. Ezek, a cigánytelepek kirekesztettségi struktúráját tekintve, kedvezően befolyásolnak további rendszer- és szociálisan integratív elemeket, a munkavállalást, a fogyasztási minták és a normák követését, az iskoláztatást, a társadalmi - közösségi részvételt, a társadalmi tagságot, a belső konfliktusokat.

Szomolyán és Sirokban „annak ellenére, hogy a faluközponttól nem estek messzire a szegregátumok, mégis a kirekesztés, a kirekesztődés szimbólumai voltak mind az ott lakók, mind a faluban élők számára. (...) Az emberek nem szerettek ott élni, mentek volna már régen, csak nem rendelkeztek megfelelő erőforrásokkal. Többségüket szociális kapcsolatrendszere is a faluba húzta (...) a pinceházakban élők többségében nem alkottak szociálisan integrált közösséget. A lakóhelyváltás ugyanakkor mindenkinek fontos előrelépést jelentett. (...) Az új szomszédsági kapcsolatok spontán módon generálták a társas interakciókat, ezért ezeket szociális integrációs tényezőnek tekinthetjük” (Farkas 2012: 15-16). Bányaterenyén hasonlóak a hatások, hiszen a szélsőséges térbeli kirekesztettségéből, elszigetelt szegregátumokból érkező családok túlnyomó többsége beilleszkedett az új szomszédsági környezetbe, a többségi társadalom tagjaival új kötések alakított ki, miközben „szolidaritáskapcsolataikat” jellemzően sikerült megőrizniük. Az integrált lakókörnyezet a kisvárosban is jóval többet jelent a lakáshelyzet javulásánál: *„Mindenhez közel vagy, és ezeken a kistelepüléseken rettentően számít, hogy hol laksz. Tehát ha azt mondod, hogy itt laksz a Béke úton, akkor ez egy rendes ember. Ha azt mondod, hogy a Dankó úton laksz, akkor te már nem is vagy annyira rendes ember. Az emberek fejében, akarva-akaratlanul, itt vannak ezek az évszázados nyomorúságok, hogy a Dankó úton csak a cigányok lakhatnak”* (kedvezményezett, projektmunkatárs, 2012). A kerecsendi teleprehabilitáció ezeket az integrációs hatásokat nem tudta elérni, nem is célozta. A szegregátum jellegéből, méretéből adódóan nem is lehetett felszámolásban gondolkodni. Lakóinak lakáskörülményei kismértékben, inkább csak rövid-távon javultak, miközben kirekesztettségük hangsúlyos

színterén (lakóhelyi szegregáció) nem történt változás. Az integrált lakókörnyezet kedvező hatásai tehát nem érvényesülhettek, a szegregáltan élő cigányság és a helyi társadalom közti távolságok nem csökkentek.

A közpolitikai beavatkozás egészét tekintve, „a munkaerő-piaci program megvalósítása során a telepiek, illetve a település többi hátrányos helyzetű lakóinak aktivizálása – a kezdeti nehézségek, valamint a képzések megszervezésének, lebonyolításának gyakori nehézségei ellenére – összességében sikeres és eredményes volt; az érintettek részvétele általában igen magas volt a meghirdetett képzéseken, illetve a felzárkóztatással kapcsolatos 8 általános iskolai végzettség megszerzése esetén” (Petrovác–Somogyi–Teller 2010: 71). A projektek valóban teljesítették az indikátorokat a képzések megszervezésével, illetve a kedvezményezettek foglalkoztatásával, de tényleges integrációs hatásokat csak ritkán értek el. A cigánytelepen élők egy csoportjának (projektenként 20-30 főnek, Kerecsenden egy főnek) emelkedett iskolai végzettsége, illetve munkatapasztalatot szereztek, egy részük integrált környezetben dolgozott; ezek leginkább rövid-távú, kismértékű és korlátozott integrációs hatások. A háztartások és egyének szintjén elvéve láthatók olyan mobilitási útvonalak, amelyek a telepprogramoknak köszönhetőek, de ezek egyéni, és nem a megcélzott telepi cigányság egészét érintő hatások. Szoros összefüggésben a strukturális háttértényezőkkel, a célcsoportból alig néhányan léptek ki a nyílt munkaerőpiacra; megmaradni ott még kevesebben tudtak. A tranzitfoglalkoztatás rendszerintegrációs hatása nem egyértelmű annak ellenére, hogy az abban részt vevők szakképzettséghez jutottak és 12 hónapig foglalkoztatottak voltak. A férfiak szegregált munkacsoportban dolgoztak, a nők integrált munkahelyekre jártak. A húsz főből a program végén egyetlen asszony került ki a nyílt munkaerőpiacra (...). Annyi bizonyos, hogy az önkormányzati közcélú munkavégzés során ma őket szakképzettségüknek megfelelően foglalkoztatják, és időnként alkalmi munkát is találnak” (Farkas 2012: 16). A többség a projekt ideje alatt, majd később is legfeljebb közfoglalkoztatottként dolgozott, ami sem a tartós munkanélküliség, a súlyos jövedelmi szegénység, sem a társadalmi-közösségi részvétel terén nem eredményez integrációs hatást.

A gyerekeket célzó szolgáltatások, a tanulássegítés különböző formái, a közösségi-szabadidős programok – összefüggésben a lakáskörülmények javulásával, a lakóhelyi kirekesztettség megszűnésével – rövid-és hosszú-távú, de többnyire kismértékű, korlátozott hatásokkal bírtak az *iskolai kudarcok* mérséklése terén. A gyerekek egy része már a projektek megvalósítása során javított tanulmányi eredményén, a korábbinál sikeresebben vette az iskolai akadályokat

(már csak azzal is, hogy addig nem ismert élményekhez, ismeretekhez jutott). Hosszú-távú hatásként azonosítható az, hogy a kedvezményezett szülők, nem függetlenül a komplex beavatkozásoktól és mintáktól, illetve a megváltozott életkörülményektől, gyerekeik iskolai előmenetelét, továbbtanulását elkezdtek fontosabbnak tartani, mint korábban. Ez pedig jelentős, komplex integrációs hatással lehet az egyes háztartásokra, valamint a helyi cigányság tágabb közösségére. Ezzel együtt a hatás csak korlátozott, kismértékű, minthogy a projekthelyszíneken szegregált nevelési-oktatási intézmények működnek, a cigány gyerekek és fiatalok többsége ezekbe jár, ezekben tanul. A gyerekszolgáltatásokat a civil szervezetek és az önkormányzat is megszervezte. Előbbiek viszont – különböző mértékben – arra is törekedtek, hogy a szolgáltatásaikkal, programjaikkal a teljes roma közösséget mobilizálják, fejlesszék, illetve mintákat nyújtsanak számukra. Cél volt a felbomló telepi közösség belső kohéziójának megőrzése, a „szolidaritáskapcsolatok”, a normatív integráció erősítése. A hatások kedvezőek, többnyire azonban korlátozottak és időlegesek, a projekt után nem fenntarthatóak. Hosszú-távú, jelentős hatása ezen a téren egyedül a szomolyai projektnek van, amely sikeresen vitte végig a roma szervezet és közösség megerősítésén alapuló stratégiát.

A tartós munkanélküliség, a jövedelmi szegénység terén tapasztalható integrációs kudarcokkal összefüggésben, a helyi projektek nem szándékolt, illetve „kvázi-intencionális” következményeként a családok anyagi helyzete romlott azzal, hogy a jelentősen megnövekedett rezsiköltségeket fizetniük kellett – miközben jövedelmi helyzetük nem, vagy csak kismértékben és időlegesen javult. További nem szándékolt hatás, hogy a telepfelszámolás során a telepi közösség felbomlott, a projekt közvetlen következményeként erősödtek a belső konfliktusok, gyengültek az addig sem szilárd „szolidaritáskapcsolatok”. A következmény bizonyos értelemben „kvázi-intencionálisnak” is tekinthető, minthogy a megvalósítók többnyire számoltak ezzel, de igyekeztek kezelni a feszültségeket. Nem a cigánytelepen élők kirekesztettségét érintő, de azt tükröző, közvetlen és káros nem szándékolt, illetve valamelyest „kvázi-intencionált” következmény a helyi társadalmi konfliktusok, tiltakozások generálása, amit a projektek szintén megpróbáltak korrigálni.

15. táblázat: A lokális beavatkozások hatásai a cigánytelepen élők kirekesztettségének színterein

A cigánytelepen élők kirekesztettségének színterei	Kerecsend	Szomolya	Sírok	Bátonytereny
Iskolai kudarcok, alacsony végzettség, képzetlenség	kismértékű, közvetett integrációs hatás (tanoda), egy dajka esetében közvetlen, komplex integrációs hatás	rövid-távú, kismértékű, korlátozott integrációs hatás, ill. lehetséges kedvező, hosszú-távú hatás	rövid-távú, kismértékű, korlátozott integrációs hatás, ill. lehetséges kedvező, hosszú-távú hatás	rövid-távú, kismértékű, korlátozott integrációs hatás, ill. lehetséges kedvező, hosszú-távú hatás
Tartós munkanélküliség	rövid-távú, kismértékű hatás, csak a projekt ideje alatt	rövid-távú, kismértékű hatás, többnyire csak a projekt ideje alatt	rövid-távú, kismértékű hatás, többnyire csak a projekt ideje alatt	rövid-távú, kismértékű hatás, többnyire csak a projekt ideje alatt
Súlyos jövedelmi szegénység	rövid-távú, kismértékű hatás, csak a projekt ideje alatt	rövid-távú, kismértékű hatás, csak a projekt ideje alatt	rövid-távú, kismértékű hatás, csak a projekt ideje alatt	rövid-távú, kismértékű hatás, csak a projekt ideje alatt
(Szélsőségesen) rossz lakáskörülmények	kismértékű, nehezen fenntartható integrációs hatás, hosszú-távon hatástalan	jelentős integrációs hatás	jelentős integrációs hatás	jelentős integrációs hatás
Szegregált, telepszerű lakókörnyezet	nincs integrációs hatás	jelentős integrációs hatás	jelentős integrációs hatás	jelentős integrációs hatás
Fogyasztás, többségi normakövetés hiányai, kudarcai	nincs integrációs hatás	korlátozott, de fontos integrációs hatás	korlátozott, de fontos integrációs hatás	korlátozott, de fontos integrációs hatás
Társadalmi-közösségi részvétel hiánya	kismértékű integrációs hatások	jelentős, rövid-és hosszú-távú, komplex integrációs hatás	kismértékű integrációs hatás	kismértékű integrációs hatás
Belső konfliktusok, gyenge szolidaritáskapcsolatok	kismértékű, káros, nem szándékolt hatások	kismértékű, káros, nem szándékolt hatások	kismértékű, káros, nem szándékolt hatások	kismértékű, káros, nem szándékolt hatások

6. ÖSSZEGZÉS: HATÁSOK, KÖVETKEZMÉNYEK ÉS KÖRÜLMÉNYEK

6.1. Strukturális feltételek, társadalom-és szociálpolitikai keretek

A dolgozatban elemeztem azokat a makroszintű társadalmi problémákat és makroszociológiai folyamatokat, amelyek a 2005-2010 közti közpolitikai beavatkozás strukturális környezetét jelentették. Az elméleti megközelítésekből kiindulva, megkíséreltem azonosítani a megcélzott társadalmi jelenség (a cigánytelepek kirekesztettsége) elemeit, felvázoltam annak természetét és kiterjedtségét. Ezek a tényezők döntően befolyásolták a makroszintű kimeneteket, az integrációs hatások hiányait. A strukturális tényezők erősödéséhez pedig nagymértékben hozzájárult az államszocializmus települészámolása, amelynek nem szándékolt, illetve „kvázi-intencionált” következményeként új típusú, máig létező szegregátumok jöttek létre. Ráadásul, miközben bár a telepek jelentős hányadát valóban megszüntették, számos „maradványtelepet” szándékosan nem számolták fel. A települészámolás, a központosított decentralizáció, a pártállami településfejlesztés együttes közvetlen, hosszú-távú következményeként a települési és térségi szegregációs, gettósodási folyamatok felgyorsultak. A társadalmi és térbeli kirekesztődés makroszintű mechanizmusai azóta sem gyengülnek, és nagymértékben meghatározzák a káros társadalmi jelenségek jelenlegi mintázatát és jellemzőit. A súlyos (mellék)hatások – a pártállami beavatkozás húsz évét figyelembe véve – inkább „kvázi-intencionális” mint nem szándékolt következmények, amelyek egyre nyilvánvalóbbá váltak, és a tapasztalatok birtokában korrigálhatók lettek volna. A folyamatok fékezése, kezelése valójában azonban nem állt érdekében a központi és/vagy a helyi hatalomnak. A rendszerváltás után négy évvel, lényegében egyetlen kormányzati intézkedés, a szociálpolitikai kedvezmény összegének emelése szintén káros következményekkel járt. Az 1990-es évek második felében ennek hatására tömegesen alakultak ki újabb típusú, „szocpolos” telepek. Nincs mögötte tudatosság, szándékoltság, ugyanakkor a központi hatalom sokáig nem változtatott a rendszeren, nem akadályozta meg a mellékhatást.

A központi kormányzatnak ezekbe a strukturális viszonyokba kellett volna beavatkoznia úgy, hogy csökkenti a cigányság, különösen a telepi cigányság komplex hátrányait. Ilyen intézkedések a rendszerváltás után lényegében nem történtek. Az államszocializmusban tapasztalt strukturális feltételek és körülmények, a hosszú-távú társadalompolitikai keretek 1990 után, illetve 2005-2010 között hiányoztak, ami alapjaiban határozta meg a közpolitikai

beavatkozás eredménytelenségét. A rendszerváltás után a „cigányság ügye” megrekedt a politikai deklaráció szintjén. A negyedik ciklusban (2002-2006) rövid ideig mégis úgy tűnt, hogy a központi kormányzat szembenéz a szegény-és cigánytelepen élő, több százezer ember tarthatatlan helyzetével. Ezért indít nagy volumenű programot, amelynek keretében, ahogy arról szó volt, a ciklus végéig több száz cigánytelepet felszámolnak. Az ígéretes kezdetek után a fordulat elmaradt, a nagyszabású tervek helyett a felszínen beavatkozó, néhány elszigetelt, lokális projekt indult el 2005-ben. Ismét bebizonyosodott, hogy a cigányság társadalmi integrációjával, illetve a cigánytelepekkel valójában egyetlen kormányzat sem akar foglalkozni. Legfeljebb rövid-távú, mozaikszerű projektekkel, amelyekről már a tervezés során tudható, hogy nem képesek felszámolni a deprivációs helyzeteket, a nyomort. Nem tudják megállítani, de fékezni sem a dezintegrációs–szegregációs mechanizmusokat, amelyeken keresztül az erősebb társadalmi csoportok fizikai és szimbolikus értelemben kiszorítják a gyengébbeket. A rendszerváltás évtizedeiben, a hosszú-távú társadalompolitikai víziók, az egymásra épülő, komplex, szociálpolitikai eszközök, a politikai elköteleződés hiánya miatt a közpolitikai beavatkozásnak nem volt (nincs) érdemi hatása a társadalmi problémára.

Ezzel szemben, az államszocialista telepfelszámolás makroszintű, hosszú-távú stratégiára, a cigányság rendszerintegrációjának megteremtésén alapuló kényszerasszimilációra épült. A telepfelszámoláshoz (hitelfelvételéhez, építkezéshez, házvásárláshoz) stabil rendszerintegratív elemekre, állandó munkára, biztos jövedelemre volt szükség, amelyek terén az állam egyidejűleg, rendszerszinten avatkozott be, illetve felszámolta a strukturális nyomor jelentős részét. A pártállami társadalompolitika, (kényszer)asszimilációs szándékkal, közel nem megfelelő mértékben, de jelentős társadalmi integrációs hatásokat eredményezett a cigányság munkavállalása, lakhatása, kisebb mértékben iskolázottsága terén.

6.2. Közpolitikai körülmények, hatások és kudarcok

A közpolitikai beavatkozás célja, a telepen, teleszerű lakókörnyezetben élők „komplex” társadalmi („lakhatási” és „szociális”) integrációja nem csak makroszinten, de a konstrukció szintjén sem valósult meg (ahogy azt a lokális projektek, eredményeik mellett, jelzik). Megmaradt a politikai kinyilatkoztatás szintjén, amit a célhoz rendelt eszközök és források mértéke, illetve a társadalom-és szociálpolitikai keretek hiányai tükröznek. A felvázolt környezetben, hosszú-távú, egymásra épülő intézkedések hiányában, a telepkonstrukció, mint

közpolitikai beavatkozás nem lehetett sikeres. Egyfelől, a cigánytelepen élők számát, tartós kirekesztettségét, a lakóhelyi szegregáció kiterjedtségét, másfelől a teljes konstrukciót tekintve, a kudarc a kezdeti időszaktól előrelátható volt. „Gettócsinosítás” történt, a strukturális feltételek javítására, a cigányság nyomorának, kirekesztettségének enyhítésére tett valódi kísérletek nélkül. És, „amíg ilyen marginális helyzetben van a népességnek ez a része, addig nem lehet a telepeket felszámolni” (Révész–Zolnay 2009⁹²). A több, mint négy milliárd forintból megvalósított közpolitikai beavatkozásnak összességében, a társadalmi probléma mértékéhez képest nincsenek kimutatható integrációs hatásai.

A központi konstrukciónak megfelelően, a lokális projektekben a lakhatási elemek domináltak, más rendszer-integratív elemek terén inkább csak felszínes beavatkozások történtek. Ennek legfőbb oka, hogy a strukturális problémák (munkanélküliség, képzetlenség) megoldása nem lehet egy-két éves, mikroszintű, elszigetelt projektek (civil szervezetek, önkormányzatok) felelőssége, feladata. A helyi projektek a központi elvárásokat (az indikátorokat) teljesítették, de tudatában voltak annak, hogy a cigánytelepen élők „komplex” társadalmi integrációja – az eszközök, a források nagyságrendje, az időszemlélet, a támogató társadalompolitikai keretek hiánya miatt – nem megvalósítható. A szegregátum felszámolása, a lakáskörülmények javítása viszont jól körülhatárolható, rövid-távú beavatkozási terület, és valóban feltétele az élet normalizálásának. A pályázati rendszer azért sem alkalmas eszköz, mert lefölez (Pulay 2009, Váradi 2015). Ott indulnak projektek, ahol vannak alkalmas szereplők annak kezdeményezésére, megtervezésére és lebonyolítására. A cigánytelepen élők helyzetének javítása ebben a rendszerben nem univerzális központi felelősség, hanem a lokalitás viszonyaitól, aktoraitól függő lehetőség. Ami a közpolitika szintjén nem vezet eredményre, inkább növeli a kimaradók leszakadását.

A pártállami telepfelszámolás az irreális közpolitikai célkitűzéseket nem tudta megvalósítani; ebben az értelemben közpolitikai kudarc. A szűken értelmezett társadalmi probléma mértékét, kiterjedtségét azonban érdemben csökkentette. Szándékolt, közvetlen integrációs hatásként, negyedével csökkent a cigány-és szegénytelepen élő roma népesség aránya, és minden mutató szerint nagymértékben javultak lakáskörülményeik. Kirekesztettségük több dimenzió mentén enyhült, életminőségük és életesélyeik korábbi helyzetükhöz képest kedvezően változtak, bár a társadalmi struktúra legaljáról így sem tudtak elmozdulni. A romák egy része kikerült

---

⁹² Révész – Zolnay 2009. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eami-tortent-az-a-getto-csinositgata%E2%80%9D>

azokról a telepekről, amelyek átörökítették a társadalmi norma alatti létformát, és előre tudott lépni az integráló elemek terén. A közpolitika szintjén viszont, leginkább a lokális mechanizmusok hatására, megjelentek közvetlen, hosszú-távú, nem szándékolt és „kvázi-intencionált” következmények, amelyek a program félrehordását jelezték. A károk, amelyek meghaladták a konstrukció kereteit, jelentősek. Az újonnan kialakuló szegregátumok helyzetét ugyanúgy a sokrétű kirekesztettség határozza meg, mint a korábban felszámolt telepeket.

6.3. Lokális integrációs hatások társadalmi integráció nélkül

A lakhatási elemek túlsúlya mellett, a helyi projektek igyekeztek komplexen beavatkozni a cigánytelepek életébe, de a telepen élők összetett kirekesztettségét csak egyes elemeiben sikerült enyhíteni. Projektenként eltérő mértékben, de az integrációs hatások jellemzően korlátozottak és rövid-távúak. Egy-egy erősebb, főként szociális integrációs elemet látni; a lakóhelyi integráció megteremtése pedig önmagában fontos hatás. Munka és jövedelem nélkül azonban nem lehet stabil a rendszerintegráció, amit a helyi szintű beavatkozások nem vagy csak korlátozott mértékben képesek megteremteni; a strukturális, rendszerszintű hátrányokra nincsenek hatással. Ahhoz, hogy a háztartások anyagi helyzete érzékelhetően javuljon, életminőségük változzon, ki kellene lépni a nyílt munkaerőpiacra, ami viszont a képzési-foglalkoztatási elemek résztvevői közül csak keveseknek sikerült. Ahogy más projektek, úgy a telepprogramok esetében is egyértelműen látszik: „A munka- és megélhetési lehetőségek hiányán (...) a projektek nem képesek változtatni, ami kétségessé teszi hatékonyságukat” (Váradi 2015:79). A pályázati felhívásokban megjelenő központi szándék, a telepen, telepszerű lakókörnyezetben élők komplex társadalmi integrációja tehát irreális célkitűzés, illetve elvárás volt a lokális projektektől.

A telep felszámolása, a térbeli kirekesztődés megszüntetése önmagában jelentős, hosszú-távú hatás, amely, létrehozva az integráció alapját, további kedvező hatásokat generálhat. A telep közösség felbomlása gyengíti az addigi „szolidaritáskapcsolatokat”, az integrált lakókörnyezet viszont lehetőséget teremt új minták megismerésére, integrált kapcsolatok kialakítására. Az államszocialista telepfelszámolással szemben, a helyi projektek igyekeztek előkészíteni és segíteni a beilleszkedést. A roma közösség megerősítése, informális és formális megszervezése, amennyiben sikeres, szintén hosszú-távú integrációs hatásokat

eredményezhet, ahogy az Szomolyán – ellenséges politikai légkörben – történt. Ugyanez a stratégia Sirokban, ahol az önkormányzat alapvetően támogató volt, nem járt sikerrel. Ott mások voltak a körülmények, leginkább a cigány közösség belső viszonyai, motiváció. Bátonyterenyén, erősen elutasító politikai–társadalmi környezetben, tapasztalt helyi szervezet valósította meg a programot; a közösség megerősítése mégsem volt központi irány. A kimenetek, az eredmények és hatások tehát számos tényezőtől, különösen a település és a szegregátum jellemzőitől, a helyi politikai–társadalmi attitűdtől, a roma–nem roma viszonytól, és nem utolsó sorban a megvalósító szervezet típusától, motivációjától függték.

A projekt irányát a szegregátum mérete és lakosság száma alapjaiban határozza meg azzal, hogy eldönti a felszámolás–rehabilitáció kérdését. Utóbbi esetben jellemzően nincsenek integrációs hatások, minthogy a térbeli kirekesztődés nem szűnik meg, további rendszer-integratív elemek terén pedig nem történik lényegi beavatkozás. Ez történt Kerecsenden, ahol a település harmada (nagy részt romák) szegregált településrészekben él. Minthogy az integrált lakókörnyezetbe költöztetés nem opció, feltehetőleg az önkormányzat könnyebben áll a projekt mögé, illetve megtervezi, lebonyolítja a beavatkozást – a település egészét érintő néhány infrastrukturális fejlesztéssel. A település felszámolása nagymértékben függ a helyi politikai–társadalmi attitűdtől. Ahogy láttuk, a három felszámolás helyszínén az önkormányzat bizonyosan nem indított volna ilyen projektet. Nem vállalja, nincs miért vállalnia a telepi romák „beköltöztetésével” járó társadalmi konfliktusokat, politikai kudarcot. Volt olyan polgármester, aki elismerte, hogy valamit tenni kell a probléma megoldása érdekében, de csak formálisan vett részt a projektben, egyébként nem pályázott volna. A szélsőséges lakóhelyi kirekesztődés felszámolása attól függött tehát, hogy van-e helyi kezdeményező-készség és szükség esetén kapcsolódik-e hozzá szakmai–érdekképviseleti támogatás. Bátonyterenyén a megfelelő szervezet helyben volt, Szomolyán és Sirokban a helyi kezdeményezés párosult külső erőforrás (szakember, szervezet) bevonásával. Ha ezek a szereplők nincsenek, a projektek nem valósultak volna meg. A telepek felszámolására nem került volna sor, mert az önkormányzat és a lakosság egy része azt nem akarta – erről is szól a pályázati rendszer. A megvalósító szervezet jellemzői határozzák meg azt, hogy mi történik a teleppel, a telepen élő emberekkel a projekt ideje alatt. A civilek – a lakóhelyi integráció mellett – hangsúlyos elemként kezelték a közösségszervezést–közösségfejlesztést, a társadalmi tagság erősítését. Ennek célja egyrészt, a térben felbomló közösség „szolidaritáskapcsolatainak” és belső kohéziójának megtartása, erősítése. Másrészt, az integrációs minták közvetítése, a közös célok mentén szerveződő tevékenységek és

érdekérvényesítés kialakítása. Az önkormányzatnak ez nem fontos, illetve nem érdeke. A makro-és középszintű hatásokat tekintve, az államszocialista beavatkozás – már csak a rendszerszintű intézkedések és az időszemlélet miatt is – jóval fajsúlyosabb integrációs hatásokat eredményezett, mint a rendszerváltás utáni konstrukció. A pártállami telepfelszámolás a lokalitás szintjén azonban nem volt olyan körültekintő, mint a 2005-2010 közti projektek. Utóbbiak különböző eszközökkel igyekeztek ellensúlyozni a felszámolás nem szándékolt hatásait a szociális, mikroszintű integráció terén. A pártállami telepfelszámolás nem szándékolt, illetve „kvázi-intencionális” következményeként gyengültek a telep közösségen belüli „szolidaritáskapcsolatok”, a normatív integrációs szinterek. „A telepfelszámolás évei, évtizedei mélyen érintették (...) a hagyományosnak mondható telep közösségek életét. Megbolygatták, átrendezték, gyengítették, olykor fel is számolták a közösség kapcsolatrendszerét, módosították értékeit, már csak azzal is, hogy az individualizáció irányában hatottak” (Lengyel 2006:79). A mikroszintű integráció felbomlásával a közösségi normák módosultak, konfliktusok alakultak ki – többek között, a programba belépni képesek és nem képesek között.

Az államszocialista telepfelszámolás esetében a társadalompolitika és a közpolitika szintjein, az ott azonosítható hatásokon és következményeken van a hangsúly. A lokalitás nagymértékben befolyásolta azonban a felsőbb szinteket azzal, hogy rendre megtörte a központi szándékot, sőt nem ritkán ellene ment annak. A mikro-és a makroszint különböző perspektívából tekintett a beavatkozásra: a helyi szintű kudarcok, amelyek „lent” nem feltétlenül tűntek annak, összeadódva egyrészt fékeztek a központi célkitűzések, a szándékolt hatások elérését. Másrészt, erősítették – a közpolitika számára legalábbis – kedvezőtlen, nem szándékolt és kvázi-intencionált következményeket, a közpolitikai kudarcokat. Azt persze nehéz megítélni, hogy a központi hatalom a szándékolt hatásokat valójában mennyire akarta megvalósítani, mennyire látta és vette figyelembe a nem tervezett, illetve „az előrelátható, de mégsem látott” következményeket. Ahogy azt is, hogy szándékában állt-e ezeket korrigálni.

A rendszerváltás utáni időszakban a lokalitás szintjén tapasztalt integrációs hatások álltak a középpontban, amelyek a makroszintet és a közpolitikát összességében nem befolyásolták. A szándékolt hatások terén vannak kisebb-nagyobb lokális eredmények, illetve azonosíthatók kismértékű, kedvezőtlen nem szándékolt és/vagy „kvázi-intencionált” következmények. A

közpolitika szintjén ezek nem látszanak, minthogy az 1990 utáni konstrukció volumene meg sem közelítette a rendszerváltás előtti beavatkozását. A valódi politikai elköteleződés és a társadalompolitikai keretek hiánya miatt a makroszintű kudarcok egyértelműnek tűnnek.

Bibliográfia

Felhasznált irodalmak

Ambrus Péter (1994): A szegénykultúra. In Ambrus et al. (2002): *Egészségügy, kommunikáció, cigányság*. Budapest: Soros Alapítvány, 2–10.

[http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/ac7deedbddfcd951c1256f85004728b4/8bd9b48d70283b55c12571aa00372fe8/\\$FILE/Eg%C3%A9szs%C3%A9g%C3%BCgy,%20kommunik%C3%A1ci%C3%B3,%20cig%C3%A1nys%C3%A1g.pdf](http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/ac7deedbddfcd951c1256f85004728b4/8bd9b48d70283b55c12571aa00372fe8/$FILE/Eg%C3%A9szs%C3%A9g%C3%BCgy,%20kommunik%C3%A1ci%C3%B3,%20cig%C3%A1nys%C3%A1g.pdf)

Andorka Rudolf (2002): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó.

Andorka Rudolf (1996): A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése a rendszerváltás óta. *Szociológiai Szemle*. 1996/1. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9601andorka.htm>

Atkinson, Tony (1998): Társadalmi kirekesztődés, szegénység és munkanélküliség. *Esély*, 1998/4, 3 – 18. http://www.esely.org/kiadvanyok/1998_4/tarsadalmi_kirekesztoseg.pdf

Állami Számvevőszék (2008) A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértéke és hatékonysága. Összegző, helyzetfeltáró tanulmány, 2008. április.

<https://www.asz.hu/storage/files/files/Szakmai%20kutat%C3%A1s/2008/t206.pdf?ctid=738>

Babbie, Earl (2001): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.

Bakó Ferenc (1977): *Bükki barlanglakások. Borsodi kismonográfiák 3.* Miskolc: Hermann Ottó Múzeum.

Barany, Zoltan (2000): *A kelet-európai cigányság. Rendszerváltás, marginalitás és nemzetiségi politika*. Budapest: Athenaeum 2000 Kiadó.

Bartus Tamás – Lannert Judit – Dr. Moksony Ferenc – Németh Szilvia – Papp Z. Attila – Dr. Szántó Zoltán (2005): A fejlesztéspolitikai intézkedések társadalmi hatásainak vizsgálata. Fejlesztéspolitika társadalmi hatásai 2. 2005. november. Budapest: TÁRKI. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a766.pdf>

Bass László (2013): Bátorterenyei kistérség. A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2013. MTA TK Gyerekesély Műhelytanulmányok 2013/7. Budapest: MTA TK.

http://www.gyere.net/downloads/Batortereny_helyzetfelmeres_2013.pdf

Bátky Zsigmond (1906): Barlanglakások Borsod vármegyében. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának értesítője. 1906. VII. évf. 216–217.

Beck Zoltán (é.n.): Romológia – reprezentáció és önreprezentáció a műalkotásban. Pécsi Tudományegyetem. <http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/78/index.html>

Bényi Mária (2003): A cigánytelepek közegészségügyi helyzetében bekövetkezett változásai 1997 óta. *Esély*, 2003/4. http://www.esely.org/kiadvanyok/2003_4/BENYI.pdf

Bényi Mária – Kőszegi Erika (2006) Cigánytelepek Magyarországon, 2003. *Család, Gyermekek, Ifjúság* XV. évf. 2006/2. 18-24.

http://www.csagyi.hu/images/stories/kiadvanyok/folyoirat/CsaGyI_2006_2.pdf

Berey Katalin (1991): A cigánytelepek felszámolása és újratermelődése. In Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigányélet*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.

Bernáth Anikó (2014): Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. In.: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI, 246 – 264. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b333.pdf>

Bernáth Gábor – Polyák Lilla (2001): Kényszermosdatások Magyarországon. *Beszélő* 2001. 6. évf., 6. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kenyszermosdatasok-magyarorszagon>

Burchardt, T. – Le Grand, J. – Piachaud, D. (2002): Degrees of exclusion: developing a dynamic, multidimensional measure. In Hills – Le Grand – Piachaud (eds.): *Understanding Social Exclusion*. Oxford: Oxford University Press, 30 – 43. <https://core.ac.uk/download/pdf/16379925.pdf?attachment>

Burchardt, Tania (2000): Social exclusion: concepts and evidence. In: Gordon, D. –Townsend, P. (eds.): *Breadline Europe: The Measurement of Poverty*. Bristol: Policy Press, 385 – 406.

Castel, Robert (1996): A bérmunka társadalma. *Esély*, 1996/3, 3 – 28. http://www.esely.org/kiadvanyok/1996_3/abermunkatarsadalma.pdf

Castel, Robert (1993): A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. *Esély*, 1993/3, 3 – 23. http://www.esely.org/kiadvanyok/1993_3/anelkulozestol.pdf

CDSC (2004): A new strategy for Social Cohesion. Revised strategy for Social Cohesion approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 31 March 2004. European Committee for Social Cohesion. http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf

CEB (2014) Értékelő jelentés. Lakhatási támogatás a társadalmi integrációért. A magyarországi romák életkörülményeinek és társadalmi integrációjának javítása. L/D 1534 (2005). 2014. november. Kézirat.

Cigány Tárcaközi Bizottság (2001): A hosszú távú roma társadalom- és kisebbségpolitikai stratégia irányelvei (vitaanyag).

Clark, B. Kenneth (2008): *Fekete gettó – A hatalom dilemmái*. (Második kiadás). Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság.

Csalog Zsolt (1984): A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. *Magyar Füzetek* 1984., 14-15.sz. http://epa.oszk.hu/02200/02201/00013/pdf/EPA02201_Magyar_Fuzetek_1984_1415_093-137.pdf

Cserti Csapó Tibor (2006): Szociológiai, szociális tényezők a cigány népesség vizsgálatában. In Forray R. Katalin (szerk.): *Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz tankönyv*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész Konzorcium, 17 – 36. <http://mek.niif.hu/04800/04867/04867.pdf>

Csizmady Adrienn (2010): Térinformatika a társadalomtudományban. “Digitális tananyag fejlesztése a Szociológia Mesterképzéshez (SZOCMEST)” Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_16_Csizmady_Adrienne_Terinformatika_a_tarsadalomtudomanyban_cimu_targyhoz_digitalis_tankonyv_fejl/0010_2A_16_Csizmady_Adrienne_Terinformatika_a_tarsadalomtudomanyban_cimu_targyhoz_digitalis_tankonyv_fejl.pdf

Debreceni Egyetem 2004.

Diósi Ágnes (1990): *Szűz Mária zsebkendője*. Budapest: Kozmosz Könyvek.

Domokos Veronika – Herczeg Béla (2010): Terra Incognita. *Szociológiai Szemle*, 2010/3. 82-99. http://www.szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2010_3_all.pdf

Domokos Veronika (2010): Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével. Budapest, 2010. július 1. Kézirat.

Domokos Veronika (2011): Kidolgozott javaslatétel egy, a marginalizált közösségek lakhatási problémáinak megoldását segítő integrált megközelítésű pályázati konstrukcióhoz. Budapest, 2011. január 3. Kézirat.

Dupcsik Csaba (2009): *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatók tükrében, 1890–2008*. Budapest: Osiris.

Dupcsik Csaba – Szabari Vera (2015): Elméleti bevezető az *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban* című OKTA kutatáshoz. *Társadalomtudományi Szemle*, 2015/3, 44 – 63. http://socio.hu/uploads/files/2015_3/dupcsik_szabari.pdf

EFOP (2016) Felhívás a szegregált élethelyzetek felszámolásának megvalósítására. Szegregált élethelyzetek felszámolása komplex programokkal (ESZA) A Felhívás kódszáma: EFOP-1.6.2-16. <https://www.palyazat.gov.hu/download.php?objectId=62611>

Egedy Tamás (2001): A társadalmi kirekesztés és a lakótelepek. *Tér és Társadalom* 15. évf. 2001/1. 91-110. http://epa.oszk.hu/02200/02251/00004/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom1575.pdf

EMMI (2015): A 2014-2020 közötti időszakra vonatkozó, a teleszerű lakhatás kezelését megalapozó szakpolitikai stratégia. Budapest, 2015. augusztus. http://romagov.kormany.hu/download/f/a4/21000/Lakhat%C3%A1si_Strat%C3%A9gia.pdf

Esping-Andersen, Gosta (2009): A 21. század jóléti állama. In: Nyilas Mihály (vál., szerk.): *A jóléti állam a 21. században*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék, 463-492.

Eörsi János – Solt Otilia (1995): Lakás(le)építés. A március 12-i kormánycsomag lakásépítési fejezete. *Beszélő* 1995. 7. évfolyam, 14. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/lakasleepites-0>

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2009): Case Study: Combating Roma residential segregation, Hungary. Oktober 2009. Conference edition. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/602-ROMA_Housing_Case-final-ENHU.pdf

Farkas Zsuzsanna (2012): Hidak és sorompók. A telepfelszámolásban, a településeken végzett terepmunka tapasztalatai és integrációs hatásai. *Társadalmi Együttélés*. Interdiszciplináris e-folyóirat. 2012/4. 1-21. http://epa.oszk.hu/02200/02245/00004/pdf/EPA02245_tarsadalmi_egyutteles_2012_4_farkas_zsuzsanna.pdf

Farkas Zsuzsanna (2011): Közösségfejlesztés, mint a cigánytelepek, cigány közösségek integrációs lehetősége. In: Budai István – Nárai Márta (szerk.): *Közösségi munka – társadalmi bevonás – integráció. Szöveggyűjtemény*. Győr: Széchenyi István Egyetem. 129-148. http://szoc.sze.hu/images/e_kiadvanyok/kozossegi_munka_tarsadalmi_bevonas_es_integracio/kozossegi_munka_tarsadalmi_bevonas_es_integracio_vegleges.pdf

Farkas Zsuzsanna (2009): Egy tradicionális cigányközösség integrációs törekvései. Doktori disszertáció. ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola. Kézirat. http://tatk.elte.hu/file/dissz_2009_FarkasZsuzsanna.pdf

Fazekas Ildikó – Kaló Róbert – Sörös Iván – Szirmai István (2011): Társadalmi hatások. Útmutató az előterjesztések hatásvizsgálatához és módszertani segédlet. Budapest: Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium. <http://hatasvizsgalat.kormany.hu/download/f/38/20000/tarsadalmi.pdf>

Fazekas Károly (2011): Közgazdasági kutatások szerepe az oktatási rendszerek fejlődésében. *Magyar Tudomány*, 2011/9. 1090 – 1102.

Feladatellátási, intézményhálózat-működtetési és köznevelés-fejlesztési terv. Nógrád megye, 2013-2018. Oktatási Hivatal, Nógrád Megyei Kormányhivatal. http://dload.oktatas.educatio.hu/megyei_fejlesztési_tervek/Nograd_Megyei_Fejlesztési_Terv_2013.pdf

Ferge Zsuzsa (2015): Lehet-e törvényekkel csökkenteni a gyerekek tanulási esélyeinek egyenlőtlenségeit? In Kozma Tamás (szerk.): *HERA Évkönyvek III.* Budapest: Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete, Budapest.

Ferge Zsuzsa (2012): *Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában.* Válogatott tanulmányok. Budapest: L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó.

Ferge Zsuzsa (2010): *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek.* Budapest: Napvilág Kiadó.

Ferge Zsuzsa (2005) Ellenálló egyenlőtlenségek (A mai egyenlőtlenségek természetrajzához). *Esély* 2005/4. Budapest: Hilscher Rezső Alapítvány. 3.

Ferge Zsuzsa (2000a): *Elszabaduló egyenlőtlenségek. Állam, kormányok, civilek.* Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, ELTE Szociológiai Intézet.

Ferge Zsuzsa (2000b): A társadalom pereme és az emberi méltóság. *Esély*, 2000/1, 42 – 48. http://www.esely.org/kiadvanyok/2000_1/ferge.pdf

Ferge Zsuzsa (1999): Szegénység és bűnözés, azaz: van-e dezintegrációs és decivilizációs veszély? *Belügyi Szemle* 37. 1999. 2, 3-27. http://www.fergezszuzsa.hu/docs/szegenyseg_es_bunozes.pdf

Ferge Zsuzsa (1993): A szociális polgáriság feltámasztásának nehézségei. *Esély* 1993/6. 3-28. http://www.esely.org/kiadvanyok/1993_6/aszocialispolgarisag.pdf

Ferge Zsuzsa (1990): Variációk a társadalmi integráció témájára. *Esély*, 1990/1, 3 – 17. http://www.fszek.hu/szociologia/szszda/ferge_varaciok.pdf

Ferge Zsuzsa (1982): *Társadalmi újratermelés és társadalompolitika.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Ferge Zsuzsa (1980): *Társadalompolitikai tanulmányok.* Budapest: Gondolat Kiadó.

Ferge Zsuzsa – Tausz Katalin – Darvas Ágnes (2002): *Küzdelem a szegénység és a társadalmi kirekesztés ellen.* 1. kötet *Esettanulmány Magyarországról.* Budapest: International Labour Office. http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/ferge-tausz-darvas_-_kuzdelem_a_szegenyseg_es_a_tarsadalmi_kirekesztés_ellen_-_1._kotet_-_esettanulmány_magyarorszagrol.pdf

Ferge Zsuzsa – Várnai Györgyi (1991) (szerk.) Szociálpolitika és társadalom. Válogatás Ferge Zsuzsa tanulmányaiból. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet, T-Twins Kiadó.

Gábos András – Szívós Péter – Tátrai Annamária (2015): Jövedelmi szegénység és társadalmi kirekesztettség jellemzői Magyarországon. In Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): *Jól nézünk ki (...?!). Háztartások helyzete a válság után. TÁRKI Monitor Jelentések 2014.* Budapest: TÁRKI, 44-71. http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2014_teljes.pdf

Gábos András – Szívós Péter (2006): Jövedelmi szegénység. In Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): *Feketén, fehérén. TÁRKI Monitor Jelentések 2005.* Budapest: TÁRKI, 45-58. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a763.pdf>

Gajduschek György (2016): Közpolitikai célok megjelenése a jogban. In Jakab András – Gajduschek György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 43 – 68. http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/A_magyar_jogrendszer_allapota_2016.pdf

Hajdú Gábor (2012): Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után. In Kovács et al. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 45 – 62. <http://mek.oszk.hu/12700/12706/12706.pdf>

Habermas, Jürgen (1994) *A társadalomtudományok logikája.* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

Hajnáczky Tamás (2015): A pártállam cigánypolitikája. A szektoriális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. *Esély* 2015/5. 54-92. http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_5/2015-5_2-1_Hajnaczky_Partallam_ciganypolitikaja.pdf

Hajnáczky Tamás (2013a): A tibolddaróci barlanglakások felszámolása avagy nem cigányok a CS-lakás programban. *Valóság* 56. évf. 10. sz. (2013. október). http://epa.oszk.hu/02900/02924/00010/pdf/EPA02924_valosag_2013_10_080-098.pdf

Hajnáczky Tamás (2013b) „Karhatalommal a cigánytelepekért”. *Kritika* 2013. július-augusztus http://www.kritikaonline.hu/kritika_13julius-augusztus_hajnaczky.html#28

Hajnal György (2009): Újszerű kudarcmechanizmusok a magyar közpolitika világában. *Politikatudományi Szemle* XVIII/4. 61–81. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2009_4szam/hajnal-2009-4.pdf

Hajnal György (2008): *Adalékok a magyarországi közpolitika kudarcaihoz. Közigazgatási olvasmányok.* Budapest: KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság.

ICSSZM (2005): Háttérbeszélgetés a roma telepeken élők lakhatási modellprogramjáról. Budapest, Esély Galéria, 2005. augusztus 23. <http://www.frokk.hu/hirarchivum/5-romatelepekeneleolakhatasi>

Hautzinger Zoltán – Hegedűs Judit – Klenner Zoltán (2014): *A migráció elmélete.* Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem. http://real.mtak.hu/16634/1/w207.bat_session%3D1164013711%26infile%3D%26sobj%3D8961%26c Gimime%3Dapplication%252Fpdf

Havas Gábor (2008): Esélyegyenlőség, deszegregáció. In Fazekas Károly – Köllő János – Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért.* Budapest: ECOSTAT. 121-138. <http://mek.oszk.hu/08200/08222/08222.pdf>

Havas Gábor (2001): A kistelepülések és a romák. In Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 163-204.

Havas Gábor (1999): A kistelepülések és a romák. In Kemény István (összeáll.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest: MTA. 163–204.

Havas Gábor (1994): A megélhetési módok és a többségi társadalomhoz fűződő viszony változásai a magyarországi cigányok különböző csoportjaiban. Kandidátusi értekezés. Kézirat

Havas Gábor – Kemény István (1996): Cigánynak lenni. In. Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport, 1996*. Budapest: TÁRKI, Századvég, 352-380. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a894.pdf>

Havas Gábor – Kemény István (1995): A magyarországi romákról. *Szociológiai Szemle* 1995/3. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9503havas.htm>

Havas Gábor – Zolnay János (2011): Sziszifusz számvetése. *Beszélő* 2011. június. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/sziszifusz-szamvetese>

Hegedüs József (2009): Lakáspolitikai és társadalmi kirekesztődés – az elmúlt 20 év lakáspolitikai tanulságai. Előadás, 2009.11.22. http://www.hajlektalanokert.hu/dokumentumok/tanulmanyok/kirekesztes_HJ_eloadas091122.pdf

Hegedüs József (2006): Lakáspolitikai és a lakáspiac – a közpolitika korlátai. *Esély* 2006/5. 65-100. http://www.esely.org/kiadvanyok/2006_5/HEGEDUS.pdf

Helyi Esélyegyenlőségi Program (HEP). Bányaterenye Város Önkormányzata, 2013. <https://hep.tkki.hu/Public/PublishedProgramSearch.aspx?searchtext=>

Helyi Esélyegyenlőségi Program (HEP). Kerecsend Község Önkormányzata. 2013. június 25. http://kerecsend.hu/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=284&Itemid=35

Helyi Esélyegyenlőségi Program (HEP). Sirok Község Önkormányzata. 2013. <https://hep.tkki.hu/Public/PublishedProgramSearch.aspx?searchtext=>

Helyi Esélyegyenlőségi Program (HEP). Szomolya Község Önkormányzata. 2013. http://kerecsend.hu/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=284&Itemid=35

Huszóczy Miklós (1980): A cigány lakosság lakásgondjainak megoldásával kapcsolatos feladatokról és intézkedésekről. In. Szegő László (szerk., vál.) (1983): *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Budapest: Kozmosz Könyvek. 270-283.

Jelentés (2002-2003) a Kormány részére a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedéscsomagról szóló 1047/1999. (V. 5.) Korm. határozat 2002. és 2003. évi végrehajtásáról.

Juhász Gábor (2006): A társadalmi kohézió előmozdítására irányuló közösségi politikák. In Tausz Katalin (szerk.): *A társadalmi kohézió erősítése. Stratégiai kutatások – Magyarország 2015*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 11 – 28. <http://mek.oszk.hu/10700/10764/10764.pdf>

Kállai Ernő (2006): Kormányzati romapolitika az elmúlt négy évben. In Kállai – Törzsök (szerk.): *Átszervezések kora. Cigánynak lenni Magyarországon*. Jelentés 2002-2006. Budapest: EÖKIK, 187-203. http://www.kallaierno.hu/data/files/atszervezesek_kora_ciganynak_lenni_magyarorszagon_jelentes_2002_2006_T2Z+8g.pdf

Kállai Ernő – Varjú Gabriella (2010): A kisebbségi törvény. In Gyulavári Tamás – Kállai Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest: Országgyűlési Biztos Hivatala, 178-204.
http://www.kallaierno.hu/data/files/kisebbségi_torveny_jovevenyek_kotet_NbkCSb.pdf

Kemény István – Janky Béla (2004): Települési és lakásviszonyok. *Beszélő* 2004/4.
<http://beszelo.c3.hu/04/04/13kemeny.htm>

Kemény István – Janky Béla (2003): A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. *Esély* 2003/6. http://www.kemenyistvan.hu/images/pdf/2003_ciganyvizsgalat.pdf

Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság, 1971-2003*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
<http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/a-magyarorszag-ciganysag-1971-2003>

Kertesi Gábor (2005): *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Budapest: Osiris Kiadó.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2014) Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek BWP – 2014/6*. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézete.

Kertesi, Gábor – Kézdi, Gábor (2012): Ethnic Segregation Between Hungarian Schools: Long-run Trends and Geographic Distribution. *HUNGARIAN STATISTICAL REVIEW, SPECIAL NUMBER 16*.
http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2012/2012_K16/2012_K16_018.pdf

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1998): *A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár*. Budapest: Socio-typo. Budapest.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1997): Cigány etnikai gettók (Az 1990. évi népszámlálás számlálókörzeti adatai alapján készült elemzés). Budapest: TÁRKI. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a124.pdf>

Kiss János Péter (2008): Aprófalvasodás és aprófalvaink sorsa – történelmi metszetben. In. Váradi Monika Mária (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 29-69.
http://www.rkk.hu/rkk/kefi/pdf/kistelepulesek_lepeskenyszerben.pdf

Koltai Luca (2013) (szerk.): A szegénység és a társadalmi kirekesztés célzott vizsgálata a roma lakosság körében. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
http://www.modernizacio.hu/download/454/file/tamop541_iv_921_roma_a5.pdf

Koncepció 2004. A telepeken és telepszerű lakókörnyezetben élők lakhatási és szociális integrációs programja. Koncepció, 2004. december (Kézirat)

Kopasz Marianna (2004): Lakóhelyi szegregáció és társadalmi feszültségek a magyarországi településeken. In Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Budapest: TÁRKI, 414–424. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a811.pdf>

Kovács Katalin (2013): Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. In.: Kovács Katalin – Váradi Monika Mária (2013) (szerk.): *Hátrányban, vidéken*. Budapest: Argumentum Kiadó. 25-47.

Kovács Katalin – Lados Mihály – Somlyódiné Pfeil Edit (2008): Közszolgáltatás-szervezési kihívások kistelepülési környezetben. In.: Kovács Katalin - Somlyódiné Pfeil Edit (szerk.) (2008): *Függőben*.

Közszolgáltatás-szervezés a kistelepülések világában. Budapest: KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság. 9-44.

Kovács Imre – Dupcsik Csaba (2012): Bevezető megjegyzések. In Kovács et al. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 7 – 14.
<http://mek.oszk.hu/12700/12706/12706.pdf>

Kovács Imre – Dupcsik Csaba – P. Tóth Tamás – Takács Judit (szerk.) (2012): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.
<http://mek.oszk.hu/12700/12706/12706.pdf>

Kovács Imre – Kristóf Luca – Szabó Andrea (2015): Társadalmi integráció, dezintegráció és társadalmi rétegződés. *Társadalomtudományi Szemle*, 2015/3, 63 – 83.
http://socio.hu/uploads/files/2015_3/kov_kris_szab.pdf

Kozák Istvánné, Dr. (1979): A cigányok a társadalmi munkamegosztásban. In. Szegő László (szerk., vál.) (1983): *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Budapest: Kozmosz Könyvek. 102-122.

Kőszeghy Lea (2007): A cigány és nem cigány lakosság lakhatási egyenlőtlenségeinek tényezői. In Balogh Margit (szerk.): *Diszciplínák határain innen és túl.* Fiatal Kutatók Fóruma 2. – 2006. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 11-33.
http://www.mtatk.hu/kiadvany/fiatal/02_koszeghy_lea.pdf

Krémer Balázs – Bói Krisztina – Kurucz Erika – Mód Péter – Nagy Zita Éva – Ottucsák Melinda A. – Pál Zsolt (2011): Társadalompolitikai beavatkozások hatásvizsgálatainak elméleti lehetőségei és gyakorlati módszerei. V. kutatási pillér, 2011. január 31. <http://www.ncsszi.hu/files/1907.file>

KSH (2016): A háztartások életszínvonala, 2015, 2016. november.
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinv15.pdf>

KSH (2014): 2011. évi Népszámlálás. 12. Lakásviszonyok. Budapest, 2014.
https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_12_2011.pdf

KSH (2013): A relatív jövedelmi szegénység és a társadalmi kirekesztődés (Laeken-i indikátorok), 2012. Statisztikai Tükör, VII. évfolyam, 66. szám, 2013. szeptember 20.
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/laekindikator/laekindikator12.pdf>

KSH (2004): Munkaerő-felmérés, 2003. Budapest.

Ladányi János (2012): *Leselejtezettek.* Budapest: L'Harmattan.

Ladányi János – Szelényi Iván (2010): A társadalom etno-szociális rétegződése összehasonlító elméletének vázlata. In Ladányi János (szerk.): *Szociális és etnikai konfliktusok. Válogatott tanulmányok (1957-2010).* "A szociálpolitikus és szociális munkás képzés megújítása az ELTE és a BCE együttműködésében (SZOCMEG)". Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 202 – 211.
http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0010_2A_05_Ladanyi_Sandor_Szocialis_es_etnikai_konfliktusok/0010_2A_05_Ladanyi_Sandor_Szocialis_es_etnikai_konfliktusok.pdf

Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái.* Budapest: Napvilág Kiadó.

Ladányi János – Szelényi Iván (2001a): A roma etnicitás „társadalmi konstrukciója” Bulgáriában, Magyarországon és Romániában. *Szociológiai Szemle* 2001/4. 85-95.
<http://www.szociologia.hu/dynamic/0104ladanyi.htm>

Ladányi János – Szelényi Iván (2001b): Szuburbanizáció és gettósodás. Szociális, etnikai és térszerkezeti változások az ezredforduló Magyarországon és Budapestjén. *Kritika*, 1997. 7. sz. 4-12.

Lakásviszonyok, lakáspolitikák. <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/228.html#229>

Lengyel Gabriella (2006): Cigánytelepek egykor és ma. In Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk.): *Átszervezések kora. Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2002-2006*. Budapest: EÖKIK, 56-91. http://www.kallaierno.hu/data/files/atszervezesek_kora_ciganynak_lenni_magyarorszagon_jelentes_2002_2006_T2Z+8g.pdf

Lengyel Imre (1991): A házépítések (anti)szociális támogatásának krónikája. *Tér és Társadalom* 5. évf. 1991/1. 1-22. <http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/download/193/386>

Liégeois, Jean-Pierre (2002): *Romák, cigányok, utazók*. Budapest: Pont Kiadó.

Lockwood, David (1964): Social Integration and System integration. In G. K. Zollschanand – W. Hirsch (eds): *Explorations in Social Change*. London: Routledge.

Majtényi Balázs – Majtényi György (2012): *Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010*. Budapest: Libri. http://kisebbskutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/romaszovegtar/Ciganykerdes_magyarorszagon_1945_2010.pdf

Marshall, T. H. (1991): Az állampolgárság fejlődése a 19. század végéig. In. Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin (szerk.): *A jóléti állam*. Budapest: T-Twins Kiadó, 50 – 58.

Mascharka 2001 http://en.wikipedia.org/wiki/Law_of_Unintended_Consequences,

Merton, Robert K. (1980): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Merton, Robert K. (1936): The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action. *American Sociological Review*, Volume 1, Issue 6. 894-904. <http://www.romolocapitano.com/wp-content/uploads/2014/01/MertonUnanticipated.pdf>

Mezey Barna (szerk.) (1986): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó

MTA KRTK (2013): Vidékkutatás 2012–2013. Az etnikus és nem etnikus szegénység mérséklését szolgáló szakpolitikai beavatkozások tapasztalatai vidéki térségekben. (Témavezető: Dr. Váradai Monika Mária) Kézirat.

MTA Szociológiai Intézete (1994): Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról. Kézirat.

NGM (2009): Városfejlesztési Kézikönyv Második, javított kiadás. 2009. január 28. <https://www.palyazat.gov.hu/download.php?objectId=38840>

Niedermüller Péter (2006): A lokalitás metamorfózisai. *Replika*, 2006. 56–57., 33–44. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=185851>

Orosz Andrea (2012): Így számolták fel a romatelepeket. *Magyar Narancs*, 2012. április 11. <http://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/igy-szamoltak-fel-a-romatelepeket-79551>

Petrovác Rita – Somogyi Eszter – Teller Nóra (2010): Telepeken és telepszerű lakókörnyezetben élők integrációs programjának értékelése. Budapest: Városkutatás Kft. (Kézirat)

Póczik Szilveszter (2003): A roma kisebbség szociológiai problémái. *Magyar Tudomány* 2003/1. <http://www.matud.iif.hu/03jan/poczik.html>

Pogány György – Bán Géza (1958): A magyarországi cigányság foglalkoztatási problémái. *Munkaiügyi Szemle*, 1958. 5. sz.

Pulay Gyula (2009): Az etnikai hovatartozás számbavételi lehetőségei és szükségessége. *Esély* 2009/4, 3-37. http://www.esely.org/kiadvanyok/2009_4/01pulay.pdf

Révész Sándor – Zolnay János (2009): Ami történt, az a gettó csinosítgatása. Havas Gáborral Révész Sándor és Zolnay János beszélgetett. *Beszélő* 2009. április, 14. évfolyam, 4. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eami-tortent-az-a-getto-csinositgatasa%E2%80%9D>

Róbert Péter (2015): Osztály- és rétegződéskutatási dilemmák a magyar társadalomban. *Replika*, 92-93 (3-4), 77 – 93. http://real.mtak.hu/30548/1/osztaly_es_retegzodeskutatasi_dilemmak.pdf

Róbert Péter (2014): Osztálylétszám 2014. Társadalom, hely, érték. Előadás, 2014. június 12. http://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/Osztalyletszam2014_MTATK.pdf

Róbert Péter – Nagy Ildikó (1998) Újraelosztó állam vagy öngondoskodó polgár? TÁRKI Társadalompolitikai tanulmányok 8. Budapest: TÁRKI <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a520.pdf>

Roma Inclusion Index 2015. Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation (September 2015) http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9810_file1_roma-inclusion-index-2015-s.pdf

Sághy Erna (2008): Cigánypolitika Magyarországon az 1950-1960-as években. *Múltunk* 2008/1. 273-308. <http://www.multunk.hu/letoltes/saghye.pdf>

Sen, Amartya (1992): Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség. *Esély*, 1992/1. http://www.esely.org/kiadvanyok/1992_1/azegyeni_szabadsag.pdf

Sen, Amartya (2003): Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I. *Esély*, 2003/6. 3 – 22. http://www.esely.org/kiadvanyok/2003_6/SEN.pdf

Setét Jenő (2007): Kézikönyv. Telepeken, teletszerű lakókörnyezetben élők programja. Szociális és Munkaügyi Minisztérium.

Small, M. Luis (2009): ‘How many cases do I need?’ On science and the logic of case selection in field-based research. *Ethnography* 2009; 10; 5-38. [https://www.behr.ufl.edu/sites/default/files/Small%20M.%20L.%20\(2009\)%20How%20many%20cases%20do%20I%20need_0.pdf](https://www.behr.ufl.edu/sites/default/files/Small%20M.%20L.%20(2009)%20How%20many%20cases%20do%20I%20need_0.pdf)

Somogyi László (2011): „A fürdető-fertőtlenítő berendezés telepítését igénybe kívánjuk venni...” Köztisztasági jellegű fürdetések Pest megyei cigánytelepeken az 1970-es évek második felében. <http://www.pestmlev.hu/data/files/230086994.pdf>

Szabó Zoltán (1937): *Cifra nyomorúság. A Cserhát, a Mátra, Bükk földje és népe. Magyarország felfedezése sorozat.* Budapest: Cserépfalvi Kiadó.

Szalai Júlia (2002a): A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 2002/4. 34-50. <http://www.szociologia.hu/dynamic/0204szalaij.htm>

Szalai Júlia (2002b): A társadalmi integráció és dezintegráció a Kádár-korszakban. (Vázlat a polgári fejlődés esélyeiről 1990-ből). *Századvég* 6. 1990. 3-4, 38-49.
http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/szazadveg/szazadveg_szalai.pdf

Szalai Júlia (2000): Az elismerés politikája és a cigánykérdés. In. Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó. 531-572.
http://kisebbségkutato.tk.mta.hu/uploads/files/Szalai_Julia_Az_elismeres_politikaja_es_a_ciganykerdes.pdf

Szelényi Iván (1990): A lakáshelyzet és a családok életlehetőségei. In Havas Katalin – Somorjai Ildikó (vál., szerk.): *Szöveggyűjtemény a társadalmi egyenlőtlenségek tanulmányozásához*. Budapest: Techno Inter Kft. 92-95.

Szirmai Viktória – Várad Zsuzsanna (2012): Térbeli - társadalmi elkülönülés és integráció a magyar nagyvárostérségekben. In Kovách et al. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 115 – 132.
<http://mek.oszk.hu/12700/12706/12706.pdf>

SZMM (2006): *Roma telepeken élők lakhatási és szociális integrációs modellprogramja 2005-2006*. Budapest: Szerif Kiadó.

Szuhay Péter (1999): *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest: Panoráma.

Szuhay Péter (2008): A magyarországi cigány/roma kultúra a többségi sztereotípiák és a belső önmeghatározások kereszttüzében. In Bernáth Gábor (szerk.) (2008): *Esélyegyenlőség – deszegregáció – integráló pedagógia. Egy stratégia elemei*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság. 53-66. http://kih.gov.hu/documents/10179/1316398/05_Eselyegyenloseg-deszegregacio-integralo%20pedagogia.pdf

Tamás Ervin – Révész Tamás (1977): *Búcsú a cigányteleptől*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Teller Nóra – Somogyi Eszter (2007): A „Roma telepeken élők lakhatási és integrációs programjának” végső értékelése. Budapest: Városkutatás Kft. ICSSZEM. Kézirat.

Teller Nóra (2006): A „Roma telepeken élők lakhatási és integrációs programjának” időközi értékelése. Első tanulságok az eddig elért eredmények tükrében. Budapest: ICSSZEM. Kézirat.

Townsend, Peter (1976): *Sociology and social policy*. Penguin.

Townsend, Peter (1979): *Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standards of Living*. Penguin Books Ltd, Harmondsworth.

Ungváry György – Odor Andrea – Bényi Mária – Balogh Sándor – Szakmáry Éva (2005): Romatelepek Magyarországon – gyermekek egészségügyi ellátása, higiénés viszonyok. *Orvosi Hetilap*, 2005; 146 (15) 691–699.

Utasi Ágnes (2002) A társadalmi integráció és szolidaritás alapjai: a bizalmas kapcsolatok. *Századvég*, 2002/2, 3 – 26. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/24/utasi.htm>

Varró Szilvia (2008): Az MSZP-SZDSZ-kormányok romapolitikája 2002 óta - I. – Céltalanul. *Magyar Narancs*, 2008/22. (05.29.9 http://magyarnarancs.hu/belpol/az_mszp-szdsz-kormanyok_romapolitikaja_2002_ota_-_i_-_celtalanul-68836

Váradí Monika Mária (2015): Szegénység, projektek, közpolitikák. *Tér és Társadalom* 29. évf., 1. szám, 2015. 69-96. http://epa.oszk.hu/02200/02251/00058/pdf/EPA02251_tet_2015_1_069-096.pdf

Váradí Monika Mária – Virág Tünde (2015): A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. *Szociológiai Szemle* 2015/1, 89 – 113. http://www.szociologia.hu/dynamic/varadi_virag_2015_1_89_113_oldal_1.pdf

Virág Tamás (2008): Programok a cigánytelepek felszámolására (Tervek és tapasztalatok). In Törzsök Erika – Paskó Ildi – Zolnay János (szerk.): *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés – 2004: Helybenjárás*. Budapest: EÖKIK. 165-178. <http://docplayer.hu/589178-Cigany-nak-lenni-magyarorszag-on.html>

Virág Tünde (2006): A gettósodó térség. *Szociológiai Szemle*, 2006/1. 60-76. <http://www.szociologia.hu/dynamic/0601virag.pdf>

Virág Tünde (2010): *Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Wacquant, Loic (2004): What is a Ghetto? Constructing a Sociological Concept. In Smelser, N. J. – Baltés, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. London: Pergamon Press, 1-7. <http://www.sociology.cam.ac.uk/people/academic-staff/professor-loic-wacquant/ghetto-intlencysocbehavscienc-es-2004>

Wilkinson, Richard G. (2012): Inequality: the enemy between us? (Előadás, GINI Mid-Term Conference, Budapest, 2012. március 23-24.) http://www.gini-research.org/system/uploads/346/original/Richard_Wilkinson_Gini_Budapest_March_2012.ppt?1332576184

Wilkinson, Richard G. – Pickett, Kate E. (2009): Income Inequality and Social Dysfunction. *Annual Review of Sociology* 2009. 35, 493–511. <https://www.equalitytrust.org.uk/sites/default/files/social-dysfunction.pdf>

Yin, Robert K. (1984): *Case study research: Design and methods*. Newbury Park, CA: Sage.

Yin, Robert K. (2012): *Applications of Case Study Research*. Sage Publications, Inc. https://books.google.hu/books?id=PL_epxoGHM4C&printsec=frontcover&dq=applications+of+case+study+research&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwisq7_80YrQAhXDhiwKHfkuCvIQ6AEIJDA=#v=onepage&q=applications%20of%20case%20study%20research&f=false

Jogszabályok

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a magyarországi cigány lakosság helyzetéről, 1979. április 18.

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról, 1961. június 20.

105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről

290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet a kedvezményezett járáások besorolásáról.

1105/2007. (XII. 27.) Korm. határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervhez kapcsolódó, 2008-2009. évekre szóló kormányzati intézkedési tervről

311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet a kedvezményezett térségek besorolásáról

68/2007. (VI. 28.) OGY határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervről

1021/2004. (III. 18.) Korm. határozat „A romák társadalmi integrációját elősegítő kormányzati programról és az azzal összefüggő intézkedésekről”

1186/2002. (XI. 5.) Korm. határozat „A romák társadalmi integrációját előmozdító kormányzati együttműködés irányelveiről és szervezeti kereteiről”

1078/2001. (VII.13.) Korm. határozat „A hosszú távú roma társadalom- és kisebbségpolitikai stratégia irányelveit tartalmazó vitaanyag elfogadásáról és társadalmi vitájáról”.

1073/2001. (VII. 13.) Korm. határozat „A cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedéscsomagról” szóló 1047/1999. (V.5.) Korm. határozat módosításáról.

1047/1999. (V. 5.) kormányhatározat „A cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedéscsomagról”.

1093/1997. (VII. 29.) Korm. határozat A Cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomagról

1125/1995. (XII 12.) Korm. határozat a „cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokról”.

2014/1964. (V.4.) Korm. Határozat „A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról”.

1002/1960. (1. 10.) számú Korm. határozat a 15 éves lakásfejlesztési tervről.

1/1955. Egészségügyi miniszteri rendelet a kiütéses tífusz elleni védekezésről. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye.

Ábrák jegyzéke

1. ábra: A cigánytelepen, szegregátumban élők többdimenziós társadalmi kirekesztettségének szerkezete
2. ábra: A közpolitikai beavatkozás kutatási-értékelési szintjei
3. ábra: Esettanulmány-helyszínek: a települések elhelyezkedése, lakosság száma, a projektek és a megvalósító szervezetek típusa, a pályázat éve
4. ábra: A cigány telepi épületek száma Magyarországon járásaiban és városaiban, 1964
5. ábra: Szegény-és cigány telepek, városi szegregátumok száma kistérségenként, 2010
6. ábra: Szegregátummal rendelkező települések* és szegregátumban élő népesség** aránya régiók szerint, 2010, %
7. ábra: CS-lakás tervrajza (1.0 jelű alapterv)
8. ábra: A cigánytelepi lakások százalékos aránya településtípus szerint és összesen, 1971, 1994, %
9. ábra: A 15-59 éves férfiak gazdasági aktivitása a teljes népesség és a cigány népesség körében, 1971, %
10. ábra: A 2005-2010 között megvalósított telepprogramok helyszínei
11. ábra: A helyi projektek összesített adatai, 2005, 2006, 2007
12. ábra: Szegregátumok, „telepszerű lakóövezetek” Kerecsenden
13. ábra: Szegregátumok, pincházás településrészek Szomolyán a projekt előtt
14. ábra: Szegregátumok, pincházás településrészek Sirokban a projekt előtt
15. ábra: A telepfelszámolási program célterületei Bányaterenyén

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A társadalmi integráció ellentettjei, a dezintegrálódás jelenségei
2. táblázat: Az esettanulmányok szerkezetének, elemzési-értékelési szempontjainak összefoglalása
3. táblázat: A cigány telepi épületek száma, az érintett települések száma és megoszlása, 1964
4. táblázat: A cigányok lakásainak megoszlása a lakás elhelyezkedése szerint, 1971
5. táblázat: A cigányság lakóhelyi szegregációját jelző települések aránya (%) és a válaszadó települések száma (N) régiók szerint és összesen
6. táblázat: A telepen és szegregáltan élő roma népesség aránya, a romák lakáskörülményei, 1971, 1993, 2003, %
7. táblázat: A szegregátumok száma és megoszlása a szegregátum/telep típusa szerint, 2010
8. táblázat: A szegénységi arányok a roma és nem roma népességben különböző szegénységi küszöbök esetén, 1994, %
9. táblázat: A telepeken, telepszerű lakókörnyezetben élők lakhatási és szociális integrációs programjának fő elemei, intézkedései és azok tartalma, 2004
10. táblázat: A modellprogramok lakáselem-modelljeinek összefoglalása
11. táblázat: Kerecsend munkanélküliségi mutatói, 2005-2015 (október 20-i állapot)
12. táblázat: Szomolya munkanélküliségi mutatói, 2005-2015 (október 20-i állapot)
13. táblázat: Sirok munkanélküliségi mutatói, 2005-2015 (október 20-i állapot)
14. táblázat: Bátorfyerenye munkanélküliségi mutatói, 2005-2015 (október 20-i állapot)
15. táblázat: A lokális beavatkozások hatásai a cigánytelepen élők kirekesztettségének színterein

Összefoglaló

Magyarországon közel háromszázezer ember él mintegy 1600 szegény- és cigánytelepen, amelyek jellemzője a strukturális nyomor, az emberi méltósággal összeegyeztethetetlen állapotok, a társadalmi tagságtól való megfosztottság. A szélsőséges társadalmi és térbeli kirekesztődés újrateermelődése és terjedése nem csak az érintett népesség, de egyre inkább az ország egészének jövőjét is befolyásolják. A beavatkozás szüksége nem kétséges, annak megfelelő, hatékony módja igen. A rendszerváltás után, részben államszocialista intervenciók következményeként, erősödtek a lakóhelyi szegregációs trendek, fokozódott a legszegényebbek, a cigányok kiszorítása, kizárása a társadalomból. A cigánytelepeket célzó első intézkedésre mégis másfél évtizedet kellett várni. A központi hatalom ekkor (2005) indított először programot a cigánytelepek felszámolására–fejlesztésére, az ott élő emberek életminőségének javítására. A kezdeti lendület azonban gyorsan alábbhagyott, a teljes konstrukció keretében (2005-2010) végül alig ötven lokális projekt valósult meg.

A dolgozat ezek közül vizsgál négyet, illetve értékeli a kormányzati beavatkozás egészét és környezetét, összevetve az államszocializmus telepfelszámolásával. A rendszerváltás utáni időszakban a lokalitás szintjén elért szándékolt integrációs hatásokra és nem szándékolt következményekre fókuszálok. A közpolitika szintjén mindezek nem látszanak, minthogy a 2005-2010 közti konstrukció volumene meg sem közelítette a rendszerváltás előtti, két évtizedes telepfelszámolás nagyságrendjét, aminek jelentős eredményei, de kiterjedt, káros mellékhatásai is vannak. A rendszerváltás után viszont, a valódi politikai elköteleződés és a társadalompolitikai keretek hiánya miatt, jól látszanak a makroszintű kudarcok. A strukturális hátrányok, a tartós nyomor felszámolása nélkül, a lokális eredmények ellenére, a teljes konstrukció nem lehetett sikeres. A társadalmi probléma mértéke nem mérséklődött, a cigánytelepen élők társadalmi–térbeli kirekesztettsége nem változott. Ez, a politikai deklaráció ellenére, soha nem is volt valódi szándéka a központi hatalomnak.

Az államszocialista telepfelszámolás esetében a társadalompolitika és a közpolitika szintjein, az ott azonosítható hatásokon és következményeken van a hangsúly. A lokalitás nagymértékben befolyásolta azonban a felsőbb szinteket azzal, hogy rendre megtörte a központi szándékot, sőt nem ritkán ellene ment annak. A mikro-és a makroszint különböző perspektívából tekintett a beavatkozásra: a helyi szintű kudarcok, amelyek „lent” nem

feltétlenül tűntek annak, összeadódva egyrészt fékeztek a központi célkitűzések, a szándékolt hatások elérését. Másrészt, erősítették – a közpolitika számára legalábbis – kedvezőtlen, nem szándékolt és kvázi-intencionált következményeket, a közpolitikai kudarccokat. Azt persze nehéz megítélni, hogy a központi hatalom a szándékolt hatásokat valójában mennyire akarta megvalósítani, mennyire látta és vette figyelembe a nem tervezett, illetve „az előrelátható, de mégsem látott” következményeket. Ahogy azt is, hogy szándékában állt-e ezeket korrigálni.

Summary

In Hungary About 300 000 people live in 1600 segregated ghettos and settlements. These areas can be characterized by structural poverty; with human dignity incompatible living conditions and with deprivation of social membership. Reproduction and expansion of extreme social and spatial exclusion influence the future of not only the affected population but the whole Hungarian society as well. Intervention is needed, but the effective way of it is doubtful. Trends of spatial segregation, exclusion of the poorest, mainly Roma groups from society have been increased since the change of regime (1990). In spite of this the first governmental intervention aimed at Roma ghettos/settlements started only in 2005. The central intent seemed to be promising, but finally only 50 local projects were implemented in the frame of the construction in the period of 2005–2010.

The dissertation analyses 4 of the 50 projects, evaluates the complete governmental intervention (at the policy level) compared with ghetto/settlement-elimination interventions in the state socialist period (1965-1985). In my dissertation I focus on local integrative impacts and unintended consequences of the projects in the period of 2005-2010. These results and impacts are not visible at the level of the construction (policy) because of the whole intervention's measurement methods. The two-decade long state socialist intervention had important integration impacts at macro-level, but it has induced long-term, unanticipated/'quasi-unanticipated' consequences as well. In the period of 2005-2010 the failure of policy is right visible because of the lack of social policy frames and complex structural interventions. Despite local results, the construction could not be efficient without eliminate structural disadvantaged and poverty. The measure of the aimed social problem, social and spatial exclusion of Roma ghettos/settlements has not decreased in a significant level. It seems it was never a real will of central authority, despite political declarations.

The focus of my dissertation is on the impacts and consequences of the housing related interventions at macro- and middle-level, the level of social policy and the construction in the state socialist period. The micro-level (the locality) largely influenced the upper levels with deflecting of central will. Local features hindered the achievement of central goals and strengthened long-term, unanticipated/'quasi-unanticipated' consequences. But it is difficult to determine the central authority's real purpose for substantive implementation of the intervention and correction its damaging side-effects.